

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

ORSZÁGGYŰLÉSEK – ORSZÁGOS GYŰLÉSEK

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Konferenciák, műhelybeszélgetések

II.

ORSZÁGGYŰLÉSEK – ORSZÁGOS GYŰLÉSEK

Sorozatszerkesztő:

Romsics Ignác

A sorozat első kötete:

Ballabás Dániel (Szerk.): Trianon 90 év távolából (2011.)

ORSZÁGGYŰLÉSEK – ORSZÁGOS GYŰLÉSEK

Szerkesztette:

Ballabás Dániel

Líceum Kiadó
Eger, 2011

ISBN 978-963-9894-66-2

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné
Megjelent: 2011. június Pédány szám: 150
Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

ELŐSZÓ

BESSENYEI JÓZSEF

„Az országgyűlések nemzetünk közéletének legfontosabb nyilatkozatait képezik. Tanácskozásaik és végzéseik mindenkor lényeges befolyást gyakoroltak a politikai és jogi, a társadalmi és műveltségi viszonyok alakulására” – ezekkel a szavakkal indította útjára Fraknói Vilmos a magyar történetírás egyik legnagyobb vállalkozását, a Magyar Országgyűlési Emlékek kiadását. A sorozat első kötete az 1526–1536 közötti diéták forrásainak közlésével mutatta meg az érdeklődő olvasóknak, milyen óriási hozadékkal bír egy ilyen opus. Sajnos a nagyratörő vállalkozás a 12. kötet után abbamaradt, s azóta sem folytatódott. Napjainkban azonban a forráskiadás reneszánszát éljük, s ezért joggal reménykedhetünk abban, hogy folytatódni fog a kora újkori és az újkori országgyűlések szöveganyagának közreadása. Ebben a munkában kíván részt venni az egri Eszterházy Károly Főiskola frissen alakult Történelemtudományi Doktori Iskolájának 16–17. századdal foglalkozó munkaközössége is. Az a közelmúltban rendezett műhelybeszélgetés, amelynek anyagát most kezükben tartják, a témáról folytatott együttes gondolkodásunk első eredményeit osztja meg Önökkel.

Amint az már tanácskozásunk címéből is kiviláglik, nagyon fontosnak tartjuk az intézménytörténeti (gyakran terminológiai köntösben jelentkező) problémák tisztázását. Hiszen például napjainkban is vita folyik a jogtörténetírás és a történettudomány képviselői között arról, hogy tekinthetők-e országgyűlésnek (és ha igen, milyen mértékben) a királyi kezdeményezés nélkül, az uralkodó ellen küzdő rendi – fejedelmi kezdeményezésre összehívott gyűlések, amelyeknek kétségkívül más a politikai, a közjogi súlya, de bizonyos vonatkozásban helyettesíthetik azokat. A király által összehívott „szabályos” országgyűlések mellett a vármegyék nemességének conventiculumai, a katonák tábori gyűlései, vagy éppen a nádori concursusok helyének kijelölése érdekében folytatnunk kell a megindított vitákat, hogy konszenzusra jussunk.

Az országgyűléseken markánsan megnyilvánuló rendi gondolkodás rekonstrukcióját annak történeti változásain keresztül, 15. századi (esetenként még korábbi) megjelenésének, majd módosulásainak felrajzolásával végeztük el. A rendek és a királyi hatalom összecsapásai során használatos jogi felfogás, s az annak szolgálatába állított stílusbeli, érvelési technikák bemutatását ugyancsak nélkülözhetetlennek tartottuk az országgyűléseken történtek megismertetéséhez.

Végül, hogy elődeink hibáit el tudjuk kerülni, szükségesnek látszott összefoglalni a Magyar Országgyűlési Emlékek kiadástörténetét, a sikerektől a félbemaradásig, a tanulságokat is levonva, s felvázolva az újraindítással kapcsolatos elképzeléseket, a személyi, az anyagi és a szervezéstechnikai tényezők fontosságának hangsúlyozásával.

Abban a reményben bocsátjuk útjára ezt a kötetet, hogy bemutatkozásunk meggyőzi olvasóinkat: műhelyünk képes lesz a hallgatók megfelelő irányítására, alkotó energiáik felszabadítására, amelynek eredményeképpen együtt örülhetünk majd annak, hogy a doktori iskolánkban született disszertációk nemcsak az Eszterházy Károly Főiskola, hanem az egész magyarországi történettudomány gazdagításához hozzájárulnak.

MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSI EMLÉKEK – EGY VÁLLALKOZÁS TÖRTÉNETE, NÉHÁNY TANULSÁGGAL

BESSENYEI JÓZSEF

„Elhatározott az 'Országgyűlési Emlékek' (Acta Diaetalia) gyűjtése és szerkesztésének megkezdése is, – mindazáltal erre még hosszab előkészületek kellene. E végre is egy albizottság küldetett ki, Horváth Mihály, Salamon Ferencz és Szilágyi Sándor tagokból.” – Így számol be a *Századok*¹ a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) II. osztályának 1871. április 4-ei üléséről, nem sokkal annak megtörténte után. E határozat megvalósítása érdekében az Akadémia felkérte a m. kir. Belügyminisztériumot, utasítsa az összes alárendelt hatóságot, kutassák át archívumaikat, majd jelentsék a minisztériumnak, milyen, az egykori országgyűlésekre vonatkozó iratok található ott. A hatóságok nagy része azonban nem foganatosította a rendeletet, a beküldött jelentések pedig nem elégtették ki a tudományos igényeket. Ezért – következő lépésként – az MTA szakértőket bízott meg azzal a céllal, hogy vizsgálják át a vármegyei és családi levéltárakat, és tegyenek jelentést arról, azok közül hol, milyen gyűjteményekben található országgyűlési iratok. A továbbiakban sor került a legfontosabb külföldi levéltárak (például a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv²) magyar vonatkozású irategyűjtéseinek átkutatására is. E kutatómunka eredményei hamarosan köteté álltak össze, így szokatlanul gyorsan lehetővé vált az anyag kiadása is.

Bár a képviselőház a magyar nemzet történelmi emlékeinek közzétételére a korábban rendelkezésre bocsátott 20 000 forintot 1874-ben, majd a következő évben is 15 000 forintra csökkentette, ez az összeg is elegendő volt a Magyar Országgyűlési Emlékek 1–3. kötete, és az Erdélyi Országgyűlési Emlékek első kötetének kiadására.³ Így a sorozat már 1874-ben megindulhatott az MTA Történelmi Bizottsága kiadásában.⁴ Nagy pillanat ez a magyarországi forráskiadás történetében, hiszen az akadémia már élő két nagy sorozata (egykorú elnevezés szerint: osztálya), az „Okmánytárak” és az „Írók” mellé harmadikként ekkor

¹ Századok (A továbbiakban: SZ) 1871. 280.

² A továbbiakban HHStA

³ SZ 1875. 284.

⁴ Magyar Országgyűlési Emlékek, történeti bevezetésekkel. A Magy. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Fraknoi Vilmos. Első kötet. Budapest, 1874. XXXII, 659.

társult a „Magyar Országgyűlési Emlékek” (Monumenta Comititalia Regni Hungariae) sorozat.

Az első kötetben a források közlését bevezető előzi meg, az MTA rendes tagja és osztálytitkára, a kötet szerkesztője, Fraknói Vilmos tollából. Ebben a szerkesztő összefoglalja a kiadás szempontjait és a munka jellemzőit. Ismerteti a vállalkozás hazai előzményeit a 15. századi kezdetektől, minek során nagy elismeréssel szól Kovachich Márton Györgyről, majd Gyurikovits Györgytől, és saját kortársaihoz eljutva mindenkit név szerint felsorol, aki kéziratgyűjteményt állított össze. Ezt az országgyűlések történetével foglalkozók sora követi Csacsó Imrétől Wenzel Gusztávig. Felsorolja továbbá, mely vármegyék és városok levéltárában milyen országgyűlési iratok maradtak fenn, és bemutatja a legtöbb hungarikát tartalmazó külföldi archívumokat, előszámolva azt is, hogy anyagukból milyen forráspublikációk láttak napvilágot. Azt, hogy a sorozatot a Mohács utáni időszak okmányainak közlésével indítják, Fraknói azzal indokolja, hogy az anyaggyűjtés során kevés középkori forrás került napvilágra. A kötetek a „magyar országgyűlések” terminus technikus tág értelmezését követik, vagyis közlik a horvát- és szlavónországi gyűléseket, a részleges gyűléseket és az erdélyi gyűléseket is, „midőn Erdély és Magyarország egy királyt uraltak”. Összesen tizenhárom magyarországi egyetemes országgyűlést, tizenöt részlegeset, huszonhat erdélyi gyűlést, huszontkét horvát és tótországit (szlavóniai) tartalmaz az első kötet.

A magyar vállalkozás számára legfontosabbnak a Deutsche Reichstagsakten kiadványsorozatát tekinthetjük, amely a (bajor) királyi Akadémia Történeti Bizottsága és a bajor király támogatásával jelent meg. Mivel a bajor sorozat első kötete 1867-ben látott napvilágot, az MTA erre sok mindenben támaszkodott is. Ezért szükségesnek látszik néhány szót szólni e hatalmas vállalkozásról, kiemelve a kiadás munkálatainak fordulatait különös tekintettel arra, hogy a magyar sorozat ezt tartotta mintájának, több megoldását át is vette.

A Deutsche Reichstagsakten kiadóinak célja az volt, hogy közvétegyék a Német Birodalom történetére vonatkozó forrásanyagot a XIV. század második felétől kezdve. Az iratok kiválasztásában és megjelentetésében mint csomópontokat, a birodalmi rendek gyűléseit vették alapul. Ezt indokolja, hogy a királyi udvar akkor már nem számított igazi politikai központnak, a gyűlések viszont többnyire túlnőttek a helyi érdekeken, napirendjükön a Német Birodalom legfontosabb kérdései szerepeltek. Ezeket a rendi gyűléseket nevezték később birodalmi gyűlésnek (Reichstag). A kiadványsorozat 1867-ben az 1376. évvel kezdődött, majd 1973-ban, 1999-ben és 2001-ben az 1471-ig haladó 22. kötet, három részben látott napvilágot.

A munka előrehaladtával a forrásanyag növekedése egyre nehezebb feladatok elé állította a kiadókat, egyúttal változtatást kívánt az iratok válogatásában és a közzétételük módjában is. Amikor úgy látszott, hogy a Reichstagsakten közzététele beláthatatlan ideig fog tartani, 1886-ban a Történeti Bizottság (Historische

Kommission) úgy határozott, hogy V. Károly uralkodásától kezdődően, a meg-lévővel párhuzamosan, új sorozat megindításába kezd. A régebbi sorozat (Altere Reihe) mellett megindult tehát az V. Károlyal foglalkozó újabb sorozat (Jüngere Reihe) is. Utóbbinak I. kötete – amely V. Károly megválasztásával foglalkozik – 1893-ban jelent meg. 1896 és 1905 között viszonylag gyors egymásutánban tették közzé a II–IV. kötetet az 1521–1524. évek anyagáról, de azután az első világháború és az utána következő idők miatt hosszú szünet következett, csak 1935-ben látott napvilágot a VII. kötet, amely 1529 áprilisáig haladt. A második világháború alatt a kiadvány jövője is kétségessé vált, mert 1943-ban a csaknem teljesen kész V–VI. kötet kézírata elégett, 1944-ben pedig megsemmisült az az összeállítás (Akten-Repertorium), amely 1555-ig terjedt és így a további köteteket készítette elő.

A nagy veszteségek ellenére a „Jüngere Reihe” sorozat folytatása újból meg-indult, 1962–1963-ban fotomechanikus eljárással (fotoreprodukcióval) új ki-adásban jelentették meg az I–VI. és a VII. kötetet, majd 1970–1971-ben, két félkötetben kiadták a VIII. kötetet, legújabban pedig – 2009-ben – már az 1555. évi augsburgi birodalmi gyűléssel foglalkozó 20. kötet jelent meg, négy részben.

Közben a két sorozat közt kialakult távolság csökkentése céljából 1989-ben elkezdődött az ún. középső sorozat (Mittlere Reihe) köteteinek publikálása is. Ez a sorozat I. Miksa uralkodásának idejéből származó iratokat tesz közzé, eddig 7 kötete látott napvilágot, az utolsó 2008-ban hagyta el a sajtót. 1988-ban ismét új sorozat indult, „Reichversammlungen 1556-1662” cím alatt, ennek eddig 7 köte-te jelent meg.

A roppant vállalkozás megvalósítása során az iratok kiválogatásának és köz-zétételének módszere folyamatosan fejlődött. Ismételten felvetődött az az alap-kérdés, hogy a kiadvány csak a birodalmi gyűlések történetét mutassa-e be, vagy pedig mondanivalóját a birodalom történetére szélesítse-e ki. Mostanra az az álláspont kerekedett felül, hogy a birodalmi gyűléseket nem lehet elszigetelten nézni, hanem figyelembe kell venni az előkészítő egyéb üléseket, tárgyalásokat, levelezést, mert csak így lehet a legfontosabb rendi gyűléseket a fejlődés mene-tébe állítani. Így a VII. kötet a regensburgi és a speyeri birodalmi gyűlésen kívül a közbeeső többi megbeszélésre is kiterjesztette a figyelmét. Ezt a szakmabeliek többsége helyesnek tartotta, mert így a kiadvány a Német Birodalom belső törté-netének megvilágításához is jobban hozzájárul, de azt is leszögezték, hogy ennél tovább nem lehet menni, mert az szétfeszítené a kiadványsorozat kereteit.

Problémát jelentett annak eldöntése is, hogy bekerülhetnek-e a kötetekbe máshol nyomtatásban már megjelent szövegek. Erre nem lehetett egységes sza-bályt megállapítani, esetenként azt vették figyelembe, hogy a már megjelent források szorosan hozzátartoznak-e a kötet fő témájához és fontosságuk indokol-ja-e újbóli megjelentetésüket. Nem tartották célszerűnek, hogy a kötetek érdem-leges anyag helyett csak utalásokat adjanak, kiadási lelhelyeket jelöljenek meg. A döntés az lett, hogy a nyomtatott szövegek közlése teljes terjedelemben feles-

leges, elegendő a leglényegesebb részek kiemelése és összefüggésbe hozása az új anyaggal. A Jüngere Reihe VIII. kötete például ennek jegyében született meg, az ugyanis nem csak a regensburgi Reichstag anyagát publikálta, hanem az azt követő időszak tárgyalásait is felölelte, igen bő, mintegy 1300 oldal terjedelemben. Újdonság az is, hogy nem időrendben, hanem tematikai csoportosításban publikálták az iratokat, mert az itt közzétett anyag természetének ez jobban megfelelt. Az anyagot a tematikai csoportokon belül jelentőségének megfelelően nagyobb terjedelemben vagy kivonatossan közölték.⁵

A vállalkozásnak nemcsak mennyiségi mutatói imponáltak, az iratok közzétételét is mintaszerűen oldották meg, mindegyik szövegét tartalmi ismertetés (regeszta) előzi meg, elősorolják levéltári lelőhelyét, illetve, hogy hol található a nyomtatásban megjelentek. Az adatoknak rendszeres közzétével elejét vették az ismétléseknek és a szövegben szükséges utalásoknak. Minden kötethez készült személy- helynév- és tárgymutató is.

A Magyar Országgyűlési Emlékek felépítése a korban szokásos, a német kötetekben is megtapasztalt módozatokat követi. A szerkesztő – hagyományos módon – a következő iratokat sorolta az országgyűlési emlékek alá: követi utasítások és megbízólevelek, uralkodói előterjesztés, országgyűlési feliratok és válasziratok, előterjesztések és a rájuk adott válasz, királyi biztosok jelentései, diplomáciai jelentések, törvények. Ebben semmi meglepő nincsen, az országgyűlések menete, lefolyása formálta ilyené az iratanyag felépítését.

A forrásközléseket történeti bevezető előzte meg, s azokat külön kötetekben is közrebocsátotta az akadémia. (Ennek valószínű okát abban lelhethetjük fel, hogy a szélesebb közönség már ekkor sem értette a többnyire latin nyelven készült iratokat).

Sajnálatos módon a közzététel szempontjairól, és elveiről a szerkesztő hallgat. Az iratközlés élén az irat sorszáma áll, római számmal. Ezt követi az irat kelte, majd annak címe olvasható, kurziválva. Ezután következik maga az irat, a rövidítések feloldásával, a kis- és nagybetűk megtartásával. Az irat szövege után annak címezése áll, majd zárójelben következik az irat leírása, amely annak megállapításából áll, eredetivel vagy másolattal van e dolgunk, az irat lelőhelye, a nyomtatott kiadás(ok) felsorolása. Az iratközlések sem szövegkritikai, sem tárgyi jegyzeteket nem tartalmaznak, miként regesztákat sem.

Az anyaggyűjtés során természetesen találtak olyan iratok is, amelyeket nem érdemesített közzételre Fraknói. Ezeket a bevezetés szövegébe építette be, ott jegyzeteket is alkalmazott, és utalt az Irományok-ban közzétett iratokra is.

De térjünk vissza a Magyar Országgyűlési Emlékekhez!

⁵ http://de.wikisource.org/wiki/Deutsche_Reichstagsakten. Sinkovics István: Történeti irodalom. Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl. V. Band, VIII, 2 Halbbände. SZ 1973. 131–132.

A *Századok* az első kötet megjelenése után hamarosan – még 1874-ben – terjedelmes bírálatot jelentetett meg, Zsilinszky Mihály tollából, aki lelkesülten foglalta össze a kiadvány tartalmát, a legfontosabb diéták lefolyásának felidézésével.⁶ A források közlésének módjáról annyit tartott érdemesnek leírni, hogy a kötet „a haza és külföldi idevonatkozó okmányok gondos összegyűjtése és egybevetése alapján készült,”⁷ Kritikai megjegyzést egyáltalán nem tett – például a mutatók és regeszták hiányáról –, mintha nem tudta volna, milyen nehézségekbe ütközik az ilyen apparátust nélkülöző tudományos kiadvány használata. Pedig elég lett volna kézbe vennie az általa bizonyára ismert forráskiadások közül Gévay három kötetes, 1842-ben befejezett művét, amelyhez a szerző két évvel később külön füzetben indexet csatolt.⁸ Az 1875-ben megjelent második kötetet ugyancsak Zsilinszky ismertette a *Századok* 1876. évfolyamában.⁹ „...csakis a tartalomra szorítkozunk” szögezte le már a recenzió elején, s valóban azt mondja fel.¹⁰ A következő kötetekről már csak rövid híradást közölt a *Századok*. Közülük a 8. kötetet bemutató írás eltér a többitől, mert a sorra került országgyűlések felsorolása és a nagyközönség figyelmébe ajánlása után ezt olvassuk: „Különösen jogászaikat figyelmeztetjük e munkára: mely nemcsak kibővíti, kiigazítja a Corpus Jurist, hanem azt egészen új világításban is tünteti fel; commentálja, magyarázza, érthetővé teszi.”¹¹ A megfogalmazás kissé anakronisztikus, hiszen éppen a kiegyezés utáni években változnak meg a joggal szemben támasztott igények, megszűnik a mindent átható közjogi szemlélet, s lesz a jogtörténetből akadémiai tudomány.¹²

A következő kötetet ismertető rövid közlemény egyik odavetett mondatából megtudjuk, hogy a 9. kötet szerkesztését „most Fraknói és Károlyi közösen végzik – s egészen az eddigi szellemben.”¹³ Ennek a személyi változásnak óriási volt a jelentősége, hiszen a jól képzett, alapos Károlyi Árpád már 1877-től a bécsi Házi, Udvari és Állami Levéltárban (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) dolgo-

⁶ Zsilinszky Mihály: Magyar Országgyűlési Emlékek, történeti bevezetésekkel. A Magy. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Fraknói Vilmos. Első kötet. Budapest, 1874. SZ 1874. Könyvismertetések, bírálatok. (A továbbiakban: Zsilinszky 1874.) 648–653.

⁷ Zsilinszky 1874. 648.

⁸ Gévay, Anton: Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn, und der Pforte im XIV. und XVII. Jahrhundert. 1-3. k. Pest, 1838–1842. (index 1844)

⁹ Zsilinszky Mihály: Magyar Országgyűlési Emlékek, történeti bevezetésekkel. A magy. t. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Fraknói Vilmos. Második kötet. Budapest, 1875. SZ 1876. Történeti irodalom. (A továbbiakban: Zsilinszky 1876.) 130–135.

¹⁰ Zsilinszky 1876. 130.

¹¹ SZ 1883. 483.

¹² Mezey Barna: A jogtörténet oktatása a jogi karon. In: A jogászképzés múltja, jelene és jövője. Ünnepi tanulmányok, konferencia-előadások, kerekasztal beszélgetések. Bibliotheca Iuridica. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai. Acta Congressuum 10. Szerk. Takács Péter. Budapest, 2003. 90., különösen 79–80.

¹³ SZ 1885. 725.

zott, s tevékenysége éppen a 16–17. századi, Bécsben őrzött, magyar vonatkozású levéltári források felkutatására irányult. Már korábban segítette Fraknoi munkálkodását, s ezt a közreműködést honorálta az Akadémia azzal, hogy a 9. kötet címlapján már társszerzőként tüntette fel.

A 10. kötetet még ilyen kurta híradásra sem méltatták a *Századok*-ban, az 1899-ben kiadásra került 11.-ről, – amelyet Károlyi már egyedül jegyzett –, újra csak egy rövid híradás látott napvilágot, megtoldva azzal az ígérettel, hogy „vissza fogunk térni a kötet tüzetes ismertetésére.”¹⁴ Ám ez nem történt meg, azonban a MOE kiadásáról is szó esett egy tárcában, amely a *Századok* 1903. évi évfolyamában jelent meg. Annak – név szerint nem ismert – szerzője összefoglalta a képviselőház 1902. december 16-ai ülésén a régi országgyűlési irományok beszerzéséről és publikálásáról elhangzottakat, amelyből kiderült, hogy a Könyvtári Bizottság (még korábban) felemelte az erre a célra előirányzott összeget, ám azt nem használták fel. Ezért az a javaslat született, hogy az összeg egy részét fordítsák a már felgyűjtött anyag publikálására, amelyről a jövőben az Akadémiának kellene gondoskodnia, főleg a 19. század országgyűléseire vonatkozó iratok közrebocsátásával. Az indítvány vitája során Szederkényi Nándor megjegyezte, hogy az Akadémia megkísérelte az országgyűlési emlékek publikálását s egy darabig folytatta is, de azután érthetetlen okból a munkát megszüntette.¹⁵

Ez bizony olybá tűnik, mintha lemondtak volna a MOE folytatásáról. A következő, a 12. kötet valóban csak jókora, 18 éves késéssel, 1917-ben jelent meg, szintén Károlyi Árpád szerkesztésében. A kötetről beszámoló Dési Imre lelkesült szavakkal emlékezett meg a teljességre törekvő anyaggyűjtésről „...a szerző közvetlenül ismerte Európa csaknem minden nevezetesebb levéltárának a kérdésre vonatkozó anyagát, azokból végtelen türelemmel gyűjtötte egybe a nagyértékű terjedelmes anyagot, a melyet azután művészi feldolgozásban tár elénk. – majd szomorúan folytatja – ...a szerzővel együtt mi is érezzük, hogy a tárgyalt kérdés fontosságához képest kevés a közzétett anyag, jóllehet országgyűlések történeténél úgy a feldolgozásban, mint az anyagközlésben lehetőleg teljességre kell törekedni.” Egy nemzet politikai életének az országgyűlések a legjellemzőbb megnyilvánulásai s így azokra vonatkozólag minden adat fontossággal bír, neki ellenben „a Tört. Bizottság szűkös budgetjére való köteles tekintet miatt”, az utolsó két kötetben mintegy másfélszáz okirat publikálására kellett szorítkozni, holott „közlésre nagyon érdemes, nagy költséggel és fáradsággal kikutatott, részben lemásoltatott jelentékeny anyag állott volna még rendelkezésére.”¹⁶

Dési szavaiból kitetszik, hogy jól érzékelt Károlyi munkájának legfontosabb vonását, azt, hogy Fraknóitól eltérően, – aki inkább csak a szűkebb értelemben

¹⁴ SZ 1899. 561

¹⁵ SZ 1903. Tárca. 88–90.

¹⁶ *Dési Imre: Magyar Országgyűlési Emlékek. SZ 1919–1920. 274–276.*

vett diatetikusokat adta ki –, ő komplex feldolgozásra törekedett, és az országgyűléseken keresztül a politikai történet teljességének megragadására. Ezért persze nagy árat kellett fizetnie, mert míg Fraknói az utolsó egyedül általa szerkesztett 8. kötetbe például 20 ország- és részgyűlés anyagát zsúfolhatta össze, a Károlyival együtt kiadott 10. kötet már csak három országgyűlést foglal magába, az egyedül Károlyi neve alatt megjelent 11. kötet az 1605. és 1606. évi diétákat tárgyalja, a 12. pedig kizárólag az 1606. évi bécsi országgyűléseket.

De mi történt a két kötet megjelenése közötti 18 évben? Károlyit hivatali kötelességei foglalták le, mint a Haus-, Hof- und Staatsarchiv egyik vezetője, 1909 után igazgatója, egyre kevesebb időt tudott szakítani a tudományos munkára. Azután pedig a Monarchia felbomlását követő helyzetben, a magyarországi tudománypolitika új vezetője, Klebelsberg Kunó oldalán neki kellett kijelölnie a magyar történettudomány új pályáját. De az már a egy új sorozat, a *Fontes* sorozatának köteteivel a jelenkorhoz közelebbi századokba vezetett, amelyek publikálását Klebelsberg fontosabbnak tartotta a 17. századi országgyűlések emlékeinek közzétételénél. Az új helyzetben tehát nemhogy a MOE folytatásáról nem eshetett több szó, de Károlyi már elkészült anyaggyűjtésének publikálásáról sem.¹⁷

A MOE kiadásának folytatása így évtizedekre lekerült a napirendről. A változást az 1960. június 6-i dátumhoz köthetjük, amikor a Magyar Történelmi Társulat vitát rendezett a magyar történelmi forráskiadás helyzetéről és feladatairól. A vita célja az volt, hogy a magyar történelmi forráskiadás múltjának és jelenének felmérésével szempontokat nyújtson a korszerű igényeket kielégítő új forráskiadási szabályzat elkészítéséhez. A vita alapjául Benda Kálmán referátuma szolgált, aki, mondhatni, a folyamatosságot testesítette meg a magyar forráskiadásban, a Károlyi Árpádot mesterének valló Szekfű Gyula tanítványaként. A referátum első része a magyar forráskiadás történetét ismertette, és a MOE szempontjából is figyelemreméltó dolgozat az 1848/49-es szabadságharc bukását követő abszolutizmus éveit e tekintetben a fellendülés periódusaként tárgyalja, s ezt igazolólag egyebek mellett, az 1857-ben megkezdett *Monumenta Hungariae Historica* című sorozatot, azon belül pedig a *Magyar Országgyűlési Emlékek*-et hozza fel. Ám – folytatja Benda – ez a tekintélyes kiadványmennyiség nem állt arányban a minőséggel. A fogyatékoságok sorában megemlítette a körülhatárolt témák kerülését, a közölt szövegek megbízhatatlanságát, és a technikai apparátus csaknem teljes hiányát. E negatívumok ellen a későbbiek szemében amatőrnek tekintett Fraknóit követő, immár módszeresen képzett történész-nemzedék, Fejérfataky, Thallóczy, Károlyi és mások vették fel a küzdelmet. Elképzeléseik a gyakorlatban csak az első világháború után valósulhattak meg, amikor az immár Klebelsberg irányította Magyar Történelmi Társulat megindította a *Fontes*

¹⁷ Szekfű Gyula: Károlyi Árpád, a történetíró. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1933. 6–27., különösen 13–17.

historiae Hungaricae aevi recentioris című sorozatát, abban azonban elsősorban az utolsó 200 év forrásai jelentek meg. A korábban megkezdett sorozatok, például az *Országgyűlési Emlékek* továbbra sem folytatódtak.

Referátuma befejező részében Benda az aktuális helyzettel foglalkozva a tenivalók sorában a forráskiadási problémák és szükségletek gondos felmérését sürgette, s annak alapján egy átfogó és egységes forráspublikációs terv kidolgozását. Tekintettel a kiadási eljárások sokféleségére, hangoztatta a tudományos forrásközlési szabályzat mielőbbi kidolgozásának halaszthatatlanságát. Javasolta, hogy az Akadémia iktassa távlati tervébe az olyan alapvető fontosságú történeti kézikönyvnek kiadását, mint a magyar történeti életrajzi lexikon, történeti tárgyi lexikon, történeti helységnévtár, történeti tiszti címtár és történeti atlasz. Végül a történettudomány és a rokon tudományok (irodalomtörténet, nyelvtudomány stb.) közötti szorosabb együttműködés szükségességére hívta fel a figyelmet. – Bölcs, megfontolandó javaslatok voltak ezek, amelyeket az egyes korszakokkal foglalkozó korreferátumok követtek.

Az 1526 és 1849 közötti korszak forráskiadásáról Barta István szólt, aki az 1848/49-es tárgyú kiadványok után utalt Ráday Pál iratainak Benda Kálmán szerkesztésében megjelent kötetére, az Esze Tamás által kiadott *Kuruc vitézek folyamodványai*-ra, a Benda Kálmán által közzétett *Magyar jakobinusok iratai* három kötetére, elismeréssel szólt a Varga Endre-féle úriszéki kötetéről, a Maksay Ferenc és munkatársai által összeállított urbáriumkiadványról, az I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratait tartalmazó Makkai László-féle kötetéről és a H. Balázs Eva szerkesztésében megjelent *Jobbágylevelek*-ről, majd néhány népszerűsítő jellegű kiadványról.¹⁸

Ezek után Barta sorra vette a forrásközlés egyes munkafázisait, s részleteiben mutatta meg, hogy a publikálók – a forráskiadás formai és módszertani elveinek egységes felfogása híján – milyen természetű nehézségekkel küzdenek. Mindekelőtt hangoztatta, hogy egy forrásanyag feldolgozása feltétlenül megköveteli a bevezető tanulmányt. Kívánatosnak mondta, hogy az új forráskiadási szabályzat típusonként rögzítse a szelektálás, rövidítés, kivonatolás és összegezés mértékét. Részletesen foglalkozott a regesztakészítés problémáival, és vitatta a korábbi szabályzatnak azt az előírását, hogy a szövegeket az eredeti tisztázat alapján kell közölni, s csak annak nemlétében kell a fogalmazványt használni. Szerinte az ésszerűség inkább a fogalmazvány előnyben részesítését tanácsolja, mert arról leolvasható az irat keletkezésének egész története, azok a javítások és utólagos módosítások ti., melyeknek a tisztázaton már nincs nyomuk. Egységes irányelveket sürgetett a betűhív közlés, valamint a jegyzetelés mértékének kérdésében, Rámutatott a levéltári és egyéb lelőhelyek feltüntetésének anarchikus gyakorlatára, s a tipográfiai megkülönböztetés területén uralkodó zűrzavarra. Az

¹⁸ A Magyar Történelmi Társulat összes kiadványa megtalálható a Társulat honlapján: <http://www.tortenelmitarsulat.hu/kiadvanyok/index.php>

indexkészítéssel kapcsolatban elégtelennek mondotta a személy- és helynevek, valamint a fogalmak egyszerű kivetítését; szerinte ezen túlmenően az egymással összefüggő fogalmak összevonására, az értelem szerinti egységesítés kidolgozására, s az átutalások egész rendszerének alkalmazására kell törekedni. Végül a forráskiadási tervezés minőségének emelését sürgette.

Az első hozzászóló, Mályusz Elemér, több témával foglalkozott, ezek közül számunkra legfontosabb a nemzetközi forráskiadási tendenciák bemutatása. Szerinte a gyakorlat az egyre összevontabb közlési mód irányába halad, vagyis a cél nem minél több anyag kinyomtatása, hanem annak a módnak a megtalálása, amelynek alkalmazásával a történetíró uralkodhat az anyag felett. Úgy vélte, évtizedek gazdag tapasztalati anyaga azt igazolja, hogy a források válogatás nélküli, teljes szövegű kiadása nemhogy segíti, de éppen ellenkezőleg, nehezíti, esetleg meg is akadályozza az anyag feletti uralmat. Ezután hangzott el az a hír-hedtté vált megállapítása, amely szerint a forráskiadási munkának elsősorban pályájuk kezdetén álló, fiatal történészek esetében van didaktikai haszna, illetve olyan idősebb korosztályú történészeknél értelme, akiknek írói vénája már a kimerülés stádiumában van. – Györffy György, a középkori források kiadásának műfajairól beszélt. – A következő felszólaló Wellmann Imre rámutatott a forráskiadás jelentőségére és a forráspublikálás megfelelő tematikai tervezésének fontosságára. Vitatta Mályusz Elemér hozzászólásának azt a tételét, hogy kútfőkiadással elsősorban a kezdő és a pályájuk delén túllevő, idős történészek foglalkozzanak, mert szerinte az olyan forráspublikáció, amely a történetírás elé tűzött fő célok elérését szolgálja, éppen a helyes módszerű és magas színvonalú történetírás ügyét lendíti előre. A legsürgősebb teendőnek az arra érdemes kútfők közzétételére irányuló nagyobb lélegzetű terv kidolgozását tartotta. – A Wellmann követő Vörös Károly felvetette, hogy a vita tanúsága szerint a forráskiadás válságban van, mert míg a történettudomány az összefüggések minél szélesebb bemutatására és ennek megfelelően, az egyre teljesebb forrásközlés felé törekszik, a könyvkiadás e fokozódó igényeknek nem tud megfelelni. Az igények és lehetőségek között növekvő szakadék áthidalására azt a javaslatot tette, hogy fel kell hagyni a forrásszövegek teljes terjedelmű kiadásával, ehelyett a szövegeket filmre kell venni, s azok másolatait el kell helyezni el az ország legfontosabb történettudományi kutató központjaiban. Nyomtatott kiadásra ne kerüljön más, csak a regeszta, az elemi apparátus, valamint a szövegre (esetleg a filmkockák számára) utaló hely-, név- és tárgymutató, ily módon a hagyományos forráskiadási módszernél sokkal több anyagot lehetne, elemi fokon feldolgozva, a kutatókhoz közelebb vinni.¹⁹

Nem tartom feladatomnak itt a vita egészének beható értékelését, annyit azonban fontos megjegyezni, hogy a diskurzus valóban lényegi kérdésekről folyt, s a nézetek sokfélesége miatt a konszenzusnak semmilyen esélye nem

¹⁹ A vita összefoglalása: SZ 1961. Krónika. 205–215.

látszott, sőt, még ma sem látszik. Az egyes közlési formákról szóló fejtegetésekhez oda kívánczik, hogy a modern technika (pl. számítógépek, világháló, szkennerek) elterjedéséből következően a facsimile kiadások könnyen elkészíthetőkké és sokszorosíthatókká, a források könnyen elérhetővé váltak.

Ami pedig Benda javaslatait illeti a magyar történeti életrajzi lexikon, a történeti tárgyi lexikon, a történeti helységnévtár, a történeti tisztai címtár és a történeti atlasz kiadásáról, ezek közül csak az Atlasz indult el.²⁰ Érdekes, hogy a MOE folytatása nem szerepelt a tervek között.

Annál nagyobb lehetett a meglepetés, amikor a *Századok* 1963-ban hírt adott arról, hogy mivel „a korszak valamennyi lényeges problémája ... szöbakerült az országgyűléseken, ... XVII–XVIII. századi történelmünk már említett kérdéseinek marxista értékeléséhez a szükséges alapvető forrásanyagot tehát legjobban a *Magyar Országgyűlési Emlékek* 1917-ben félbeszakadt közzétételének folytatásával tudnánk a kutatók közkincsévé tenni. A MOE... közrebocsátása ... elodázhatatlanul szükséges.” Ezért – már korábban – az MTA Történettudományi Intézetének (a továbbiakban MTA TTI) igazgatósága (tehát nem az egy évvel korábbi vitát szervező Magyar Történelmi Társulat), 1962 őszén javasolta az MTA Történelmi Bizottságának a MOE sorozatának folytatását. Miután a Bizottság a javaslatot elfogadta, s a szervezéssel és a végrehajtással az MTA TTI-t bízta meg, 1963. március 18-án megalakulhatott a MOE Szerkesztőbizottsága, amelynek tagjai: Ember Győző, az Országos Levéltár főigazgatója, Kovács Kálmán, a magyar jogtörténet tanára az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, Molnár Erik, az MTA TTI igazgatója (a Bizottság elnöke), Pach Zsigmond Pál, a gazdaságtörténet tanára a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, Székely György egyetemi tanár, a Magyar Történelmi Társulat főtitkára, R. Várkonyi Ágnes, az MTA TTI feudális kori magyar történeti osztályának helyettes vezetője és Vértes György, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója.

A szerkesztőbizottság feladatává az elvi irányítást tették, a sorozat szerkesztése a szerkesztőség feladata lett, a főszerkesztő vezetésével, aki a szerkesztőbizottság titkári teendőit is ellátta. A főszerkesztő Benda Kálmán, a szerkesztőség tagjai pedig Heckenast Gusztáv, az MTA TTI, valamint Iványi Emma az Országos Levéltár munkatársa.

A szerkesztőbizottság az említett alakuló ülésen megvitatta az MTA TTI-nek a MOE kiadására vonatkozó javaslatát és nagy vonalakban rögzítette a szerkesztés irányelveit, amelyek a következők: „A kiadásra kerülő kötetek a MOE sorozatának folytatását képezik. A kiadás távlati terve 1848-ig halad, azaz felöleli az egész feudális kort. A munka most indul első szakaszában azonban a XVII–XVIII. századi országgyűlések iratait kell kiadni, az 1790 utáni korszakra csak

²⁰ Virágkor és pusztulás. A kezdetektől 1606-ig. Összeáll és szerk. Glatz Ferenc. Írta: Engel Pál, Szakály Ferenc. Budapest, 1996. 67. História, MTA Történettudományi Intézete. (Magyarország története térképeken elbeszélve 1.)

ezek megjelenése után kerül majd sor. A sorozat kötetbeosztását a Bizottság az egész feudális korra megtervezte, a kiadás sorrendje azonban nem az időrendet, hanem az egyes országgyűlések fontosságát követi.

A MOE első tizenkét kötete a magyar országgyűlések iratanyagán kívül közölte a tervezett, összehívott, de meg nem valósult országgyűlések, a részországgyűlések és a horvát tartományi gyűlések anyagát is. A MOE további köteteiben a horvát tartományi gyűlések nem kerülnek közlésre, a ténylegesen megtartott, és a meghíúsult országgyűlések anyagán kívül azonban közölni fogja mindazon rendi gyűlések anyagát, amelyek az országgyűléshez vagy részországgyűléshez hasonló funkciót töltöttek be. Ilyenek a különböző, királyi vagy ... fejedelmi kezdeményezés nélkül összegyűlt, több megyére kiterjedő rendi conventiculumok, a ... nádori concursusok, valamint a ... kuruc rendi gyűlések stb. Ezenkívül közli az országgyűlési bizottságok iratait és elaborátumait is.

A munka egységei az országgyűlések. Az anyag bőségétől függően alkothat több országgyűlés egy kötetet, illetve egy országgyűlés több kötetet. Ez utóbbi esetben a kötetek közös mutatója az utolsó kötetbe kerül. Amennyiben több országgyűlés anyaga kerül egy közös kötetbe, az egyes országgyűlések a kötet önálló részeit alkotják, csupán a mutatók készülnek közösen a kötetbe foglalt valamennyi országgyűléshez. Az egyes országgyűlések anyaga a következő felépítésben kerül közlésre:

1. Az országgyűlés történetét alaposan ismertető, a marxista kutatások elvi eredményeinek alapján készülő bevezető tanulmány. (Egyes, indokolt esetekben, több összetartozó részgyűlést közös bevezető tanulmány dolgozhat fel.) A bevezető tanulmány terjedelme és részletessége tekintetében a MOE 11–12. kötetében levő bevezetések irányadók.

2. Az országgyűlés előkészítésére vonatkozó iratok.

3. Az országgyűlés iratai; leiratok, feliratok, hivatalos országgyűlési napló, törvénytervezetek, követjelentések, az országgyűlés tárgyalásaival kapcsolatos hivatalos levelezés, végül a törvéncikkek; ...

4. Az országgyűlésre vonatkozó vagy azzal kapcsolatos hivatalos és nem hivatalos iratok: a bécsi udvari és kormányzati szervek állásfoglalásai, egyéni követi naplók, magánlevelezések stb.

5. Az országgyűlés által kiküldött bizottságok iratai...

- a) Mutatók: a) rövidítésjegyzék; b) az országgyűlésen szereplő személyek életrajza és a rájuk vonatkozó irodalom (az életrajzok lexikoncikk-szerű tömörséggel); c) hely-, név- és tárgymutató.”

Mivel a MOE eddig megjelent köteteihez semmiféle mutató nincsen, az új szerkesztőség vállalta, hogy elkészítteti az I–XII. kötet közös mutatóját, valamint a sorozat XIII. kötetét. Ugyanennek a kötetnek az elején közlik az I–XII. kötet anyagát kiegészítő, a kutatások során időközben előkerült fontosabb iratokat.

Ezután következett a MOE kötetbeosztása a XIII–XLI. kötetig, amelyek közlésétől itt eltekintek. A XIII. kötet az 1526–1606 közötti pótlásokot és az I–XII. kötet hely-, név- és tárgymutatóját, a XLI. azaz zárókötet pedig az 1843–44. és 1847–48. évi országgyűlések anyagát lett volna hivatott tartalmazni. Az országgyűlési iratok kiadásának módjára vonatkozó archeográfiai és technikai természetű szempontok (forrásközlési szabályzat) kidolgozására és szélesebb körben való megvitatására a közeljövőben kerül sor.

A szerkesztőbizottság már megbízásokat is adott ki, a XIV. kötetet (1607–1608) Benda Kálmán, a XXIV. kötetet (1681) Bottló Béla, a XXVIII. kötetet (1712–15) Heckenast Gusztáv, a XXXIII. kötetet (1764–65) pedig H. Balázs Éva gondjaira bízta. Heckenast Gusztáv ugyanakkor felkérést kapott a MOE már megjelent I–XII. kötete név- és tárgymutatójának elkészítésére.

„A most munkába vett kötetek előreláthatólag 1966–67 folyamán készülnek el.” – ezzel az igen optimista mondattal fejeződik be a tájékoztató, amelynek olvastán minden érdeklődő örülhetett, hiszen – a vékony marxista csomagolást lehántva, Károlyi Árpád szelleme sugárzik a szövegből.²¹ A legkomolyabb szakmai kifogás, – hogy ti. a tematika leszűkült, mert a horvát tartományi gyűlések nem kerülnek majd közlésre²² – okozta mulasztásért busásan kárpótolhatta az olvasót, hogy ígéretet kapott: a készülő kötetekbe beveszik a királyválasztást, a koronázást, a nádorválasztást megvilágító iratokat, az országgyűlési bizottságok iratanyagát, a törvényeket, az országgyűlési naplókat, jelentéseket, és visszaemlékezéseket is.

Ezután a munka ment a maga útján. Vértes György a *Századok*-ban bemutatta az Országgyűlési Könyvtár Gyurikovits Györgyről, a kiváló kéziratgyűjtő- és másolóról elnevezett, főképp országgyűlési iratokat és aktákat tartalmazó 104 kötetből álló gyűjteményét. Mint ismeretes, Gyurikovits gyűjteményét fia a MTA-nak ajánlotta fel megvételre, ám azt mégsem az Akadémia, hanem, magánszemélyként Fraknói Vilmos vásárolta meg.²³ Miután Fraknói hagyatékát a Ranschburg-féle könyvkereskedés szerezte meg, onnan került vásárlás útján 1917-ben az Országgyűlési Könyvtár tulajdonába a gyűjtemény 106 kötetéből 90 kötet. Az Indexben felsorolt művek közül 12 kéziratot kötet lappang, két kéziratot kötet az Országos Széchényi Könyvtárban található. A könyvtár megpróbálta ezeket is megszerezni, továbbá a MOL-ban őrzött négy, nem Gyurikovits gyűjteményéből származó kötetre is bejelentette igényét. Ezt a tervet nem tudta valóra váltani, de így is a MOE folytatásához szükséges legnagyobb gyűjtemény

²¹ SZ 1963. Krónika. 463–465. A „Magyar Országgyűlési Emlékek” kiadása

²² A horvát anyagot 1861-ben megjelentette Ivan Kukuljevic-Sakcinski: *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Bd. 3: *Constitutiones Comitiorum regnum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae spectantes*, Zagreb, 1861 c. forráskiadványában. A Horvát Országos Levéltárban őrzött anyagot Ferdo Šišić tette közzé a „Zaključci Hrvatskog sabora” 12 kötetében (1631–1847) 1958–1980

²³ MOE I. k. XI.

birtokában készült a munkálatok megindítására. Azért is készíthetett ilyen terveket, mert a Gyurikovits féle kéziratok rendezésével, kutatási előkészítésével már 1919-től a kitűnő Takáts Sándor foglalkozott.²⁴

A Magyar Országgyűlési Emlékek szerkesztőbizottsága 1965. március 9-én tartotta következő ülését, Molnár Erik akadémikus elnökletével. A Bizottság meghallgatta és jóváhagyta Benda Kálmán titkári jelentését, amelyben beszámolt az 1607–1790 közötti korszak országgyűlési iratanyagának felmérésével és összegyűjtésével kapcsolatos 1964. évi munkáról. A Bizottság ugyanis abból a megfontolásból kiindulva, hogy kisüzemi módszerekkel a sorozat kötetei csak nagyon lassan, igen nagy munka- és idővesztéssel készülhetnének el, kérte az Akadémiát, tegye lehetővé bizonyos központi fontosságú levéltári és kéziratári állagok anyagának egységes felmérését és cédulakatalógusra való felvételét. Ezáltal ugyanis az egyes kötetek szerkesztői mentesülnek az alól a munka alól, hogy ugyanazt az iratsorozatot egy meghatározott országgyűlés szempontjából valamennyien külön-külön végignézzék, hanem az egy ember által végzett előzetes feltárás révén kézbe kapott kijegyzések alapján már csak a közvetlenül rájuk vonatkozó iratokat kell kézbe venniük. Ezzel, valamint azáltal, hogy a különböző helyeken található azonos tartalmú iratokat a szerkesztők az előzetes gyűjtés alapján egyszerre áttekinthetik, idővesztés nélkül választhatják ki a legmegbízhatóbb szöveget a közlésre. Az Akadémia a kérésnek helyt adott, s (a Pénzügyminisztérium által az országgyűlés elnökének közbenjárására, külön e célra megemelt úgynevezett célhitel rovatról) 1964-re 32 000 Ft-ot utalt ki a kutatásokra. Ebből az összegből iratonkénti kartonfelvétel készült, a MOL Archivum Regni, a M. kir. Kancellária Acta Diaetalia sorozata, a M. kir. Kamara Történelmi Emlékek sorozata, Kovachich Márton György országgyűlési iratgyűjteménye, az Eszterházy-, a Thurzó- és a Zichy-család levéltárának országgyűlési iratanyaga feldolgozásával. Az Országgyűlési Könyvtárban feldolgozták a Gyurikovits-gyűjtemény 1729-ig terjedő részét, az Országos Széchényi Könyvtárból a kéziratár Folia Latina sorozatának 1–2607. számú darabjait. Az elkészült kijegyzések száma kerekén 3000 kartoncédula (rajta az irat jelzete, kelte, rövid meghatározása és tartalma, továbbá nyelve és annak feltüntetése, hogy eredeti-e vagy másolat), ami ugyanannyi 1607–1790 közötti iratot jelent. Az országgyűlési iratok fontosságához fűzött feltevések sokszorosán igazolódtak. A gyűjtéssel egy időben megindult a legfontosabb iratok szövegének legépelese, és a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv „Ungarn: Comitalia” iratsorozatának filmre vétele. Megkezdődött a már megjelent *Országgyűlési Emlékek* kötetéhez a mutató elkészítése is. Az 1965-ös munka főirányait a Bizottság az alábbiakban rögzítette: a már megkezdett központi fontosságú iratállagokban a felmérést folytatni kell, s kívánatos volna, hogy az év folyamán ez nagyrészt be is

²⁴ *Vétes György*: Az Országgyűlési Könyvtár Gyurikovits-gyűjteménye. SZ 1964. Krónika. 334–338.

végződjék. 1966-ban sor kerülhet az egyes megyei és városi levéltárak anyagának felmérésére, majd ennek elkészülése után a külföldi levéltárak feldolgozására. Mindemellett a Bizottság remélte, hogy már 1967 elején az anyaggyűjtés olyan előrehaladott állapotban lesz, hogy sor kerülhet az egyes kötetek munkálatainak megkezdésére.

A Bizottság az egyes kötetek kiadásra való előkészítésével kapcsolatban az alábbi újabb megbízásokat adta ki XVI. kötet (az 1619, 1620-ik évi országgyűlések): Wittman Tibor; XXI. kötet (az 1649 és 1655-ik évi országgyűlések): Sinkovics István; XXII. kötet (az 1659 és 1662-ik évi országgyűlések): Péter Katalin; XXIII. kötet (az 1662–1681-ik évi részgyűlések): Gyapay Gábor; XXV. kötet (az 1683-ik évi kuruc országgyűlések és az 1687–1688-ik évi országgyűlés): Benczédi László XXVI. kötet (a XVII. század végi és XVIII. század eleji nádori concursusok): Iványi Emma; XXVII. kötet (az 1705–1711 közötti kuruc országgyűlések): R. Várkonyi Ágnes; XXXI. kötet (az 1741-ik évi országgyűlés): Berlász Jenő.²⁵

A sorozat szerkesztési és forrásközlési szabályzatának tervezetét Benda hamarosan elkészítette, s azt 1967 októberében a MTA Történettudományi Intézete I. Magyar Osztályának kezdeményezésére egy szakemberekből álló értekezlet megvitatta. 1972. október 9-én a MOE szerkesztőbizottsága a szabályzat átdolgozott szövegét, amelynek szakmai lektora Borsa Iván volt, jóváhagyta és hivatalosan elfogadta, majd a *Századok* 1974. évi 2. számában megjelentette.²⁶

Kétségtelen eredménynek tarthatjuk a szabályzat elkészültét, hiszen ennek-előtte az 1921-ben kiadott Történelmi Társulati forráskiadvány-szabályzatot meghaladottnak, így érvénytelennek tekintették, új viszont nem készült, tehát mindenki úgy publikált, ahogy éppen jónak látta. Sokan a legtudományosabbnak a teljesen betűhív közlést tekintették, még kora újkori magyar szövegek esetében is. Ez ellen a gyakorlat ellen joggal lépett fel Benda.²⁷ Az ő szabályzatát viszont túl részletezőnek tartották, olyan előírásokkal, amelyeket nem lehet megvalósítani. – A betűhív közlést erőltetők problémáit a gépi szkennelés elterjedése megoldotta, a facsimilék átírására nincsen szükség. A Bizottság addigi munkájáról és nagyralátó terveiről Benda a *Történelmi Szemle* hasábjain jelentetett meg részletes beszámolót.²⁸

Ám a MOE Szerkesztőbizottság kiadási terveiből semmi sem valósult meg. A kijelölt személyek többsége az idő előrehaladtával elhunyt, a tervezett kötetekből egyetlen egy sem készült el. Úgy látszik, a munkára kijelöltek közül egyedül

²⁵ A Magyar Országgyűlési Emlékek munkálatairól SZ 1965. Krónika. 1036–1037.

²⁶ *Benda Kálmán*: A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata. SZ 1974. 436–475.

²⁷ *Benda Kálmán*: A magyar történeti forráskiadás múltja és mai helyzete I. és II. Levéltári Közlemények 1979/2. 163–173. és 1982/2. 201–205., különösen 202.

²⁸ *Benda Kálmán*: A Magyar Országgyűlési Emlékek. Beszámoló egy forráskiadvány-sorozat munkálatairól Történelmi Szemle, 1974/4. 650–655.

Péter Katalin dolgozott a MOE-n, ő sem az eredetileg kijelölt köteten, hanem az 1646/1647. évi pozsonyi országgyűlés anyagán, egy mellé beosztott (akkor még) ifjú kolléga – ezen sorok írója – segítségével. A Bizottság titkára is munkába lendült, és a rá jellemző dinamizmussal munkálkodott az 1608. évi országgyűlés anyagát tartalmazó köteten. A munka csaknem teljesen elkészült, s csak Benda váratlan, 1994-ben bekövetkezett halála akadályozta meg a kiadását. A mű utolsó átnézésére, az esetleg ottmaradt hibák javítására senki sem vállalkozott, pár év múlva aztán a kézirat eltűnt. Csak reménykedhetünk abban, hogy nem véglegesen veszett el, s a lappangás éveitől előkerülve, megjelenhet.

Eme szomorú végkifejlet után a jövő érdekében át kell gondolni, milyen módon lehetett volna ezt a fiaskót elkerülni, remélve, hogy egyúttal ezzel a szinte szükségszerűen bekövetkező újraindítást is megkönnyíthetjük. Annál is inkább meg kell tenni ezt, mert furcsa módon nem az ilyen esetekben szokásosnak gondolt pénzühiány vezetett a vállalkozás kudarcához. Mindenek előtt ki kellett volna alakítani egy olyan csoportot, amelynek minden tagja a MOE kiadásán dolgozik, teljes munkaidejében, összes energiájával. Mivel az adminisztratív-intézményes keretek megteremtése nem történt meg, és a felelős vezetői tisztet nem töltötték be, fél sem merült olyan elkötelezett munkatársak felkutatása, akik hajlandók lettek volna 4–5 évig kizárólag ezzel a munkával foglalkozni, így a munka eleve kudarcra ítéltetett.

A nyájas olvasó ezen a ponton nyilván fölkapja majd fejét, mert ehhez hasonló javaslatokat korábban már olvashatott, a vállalkozás válságát majd az újrakezdés szükségességét taglaló, általam is hivatkozott dolgozatok között. Korszerűsített formába öntött megismétlésüket mégsem tartom feleslegesnek, mert meggyőződésem szerint az országgyűlések története nélkül nem érthető meg a magyar történelem a maga mélységében. A MOE-nak ott a helye a történettudomány előtt álló nagy feladatok között. Talán megkönnyíti a sorozat folytatásának elkezdését, ha résztvevői elolvassák e sorokat.

A KORONAJAVAK SZABÁLYOZÁSA A 16–17. SZÁZADI RENDI ORSZÁGGYŰLÉSEKEN

MISKEI ANTAL

1. A fogalom tisztázása

A tradicionális és a polgári jogban koronajavaknak (*bona et proventus Sacrae Coronae; bona ad coronam; bona mensalia*) nevezzük azokat a jövedelemfajtákat és „állami” fekvősegeket, amelyek az uralkodó és családja, valamint az udvartartás szükségleteinek fedezésére szolgáltak, s esetükben az elévülés és az elbirtoklás ideje 100 év volt. Ezeket a különös rendeltetésű jószágokat a 15. század derekától a rendek beleegyezése nélkül nem lehetett elidegeníteni, elcserélni, felosztani és elzálogosítani, következésképpen nem képezhették adásvétel tárgyát sem. Kizárólag bérbe lehetett adni, de azt is csak az ország lakóinak. Ha valaki örökös vagy zálogos joggal, illetve bármilyen más módon szert tett rájuk, akkor elvileg nemcsak a javakban lévő pénzt veszítette el, hanem – s ez főleg a nyereszkesedő birtokosokat érintette – a koronabirtok becsértékéhez igazodó bírságot is fizetni tartozott, amelyet a kincstár ügyvédjei kíméletlenül behajtottak rajta (1439:6. tc., 1439:16. tc., 1514:2. tc.).¹

¹ Az 1439:6.tc.: „Továbbá a harminczadokról, kamaranyereségről, bányákról, bányajövedelmekről, pénzverésről, kamarákról és bármiféle tisztségekről, bérbeadás útján vagy másképen bármi módon, a megállapodott szokás értelmében, szintén csak Magyarország koronájának alávetett, arra alkalmas emberek és nem külföldiek részére legyen szabad rendelkezési jogunk.” In: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Nagy Gyula – Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső. Budapest, 1899. (A továbbiakban: CJH) 280–283. Az 1439:16.tc.: „A birtokokat és birtokjogokat nem idegeneknek, hanem csak országunk jól érdemesült és Magyarország koronája alatt álló lakosainak fogjuk adományozni, nem pénzért, hanem érdemeikhez és szolgálataikhoz képest. 1. §. A királyi és koronajogokat pedig sem bárkinek tanácsával, sem a nélkül, örök áron el nem adjuk, sem zálogba nem vetjük.” In: CJH 286–287. Az 1514:2.tc.: „Ezután pedig a királyi felség az ő királyi jövedelmeit melléje rendelt tanácsának beleegyezése és elhatározása nélkül, akármilyen sürgős szükség esetében se zálogítsa el bárkinek. 1. § Mert a mely főur vagy nemes az ilyen királyi jövedelmeket a maga részére elzáloggittatná, az pénzt tényleg veszítse el. 2. § És azt az uszorást ezen felül annak a jövedelemnek vagy királyi városnak a becsűjében kell elmarasztalni.” In: CJH 706–707.; Magyar jogi lexikon hat kötetben. Szerk. Márkus Dezső. VI. kötet. Budapest, 1907. 752.; Révai Nagy Lexikona. I. kötet. Budapest, 1911. 391. és XII. kötet. Budapest, 1915. 50.; A Magyar Nagylexikon szerzője teljesen félreértette az intézmény lényegét: Magyar Nagylexikon. 11. kötet. A szerkesztőbizottság elnöke: Glatz Ferenc. Budapest, 2000. 353.; *Béli Gábor*: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest–Pécs, 2000. 66., 71.

A koronajavak tulajdonjoga – miként azt neve is mutatja – a koronát illetve meg, azokon más természetes vagy jogi személynek csak birtoka állhatott fenn. Ezt a birtoklást viszont korlátozhatta bányajog, természeti kincs, vízfolyás, vadászati jog, erdőirtási tilalom (zárlat) és kisajátítás, még abban az esetben is, ha az adomány megtételekor ezek átengedését a király külön nem foglalta bele az oklevélbe.²

A hazai jogtörténeti szakirodalom a koronabirtokoktól világosan megkülönbözteti a fiskális javakat (*bona fiscalia*), amelyeket a kincstárra történt visszaháramlás után az uralkodó többnyire továbbadományozott, az ún. kincstári javakat (*bona cameralia*), amelyek jövedelmei az állami kiadásokat fedezték, és a királyi magánbirtokokat (*bona patrimonialia*), amelyek esetében a szabad rendelkezés érvényesült.³

A kutatók által alkalmazott eljárás azonban nem felel meg teljes mértékben a valóságnak. A király földesúri hatalma alatt álló magánbirtokok és jövedelmek ugyanis elkülönítendőek azoktól a vagyontárgyaktól, amelyek az uralkodót, mint az ország „természetes urát” (*dominus naturalis*) illették meg, mivel az előbbieket magánjogi, míg az utóbbiakat közjogi kapcsolat fűzte a királyhoz. A probléma valójában abból adódik, hogy a Mohács előtti időszakban tételesen felsorolt koronajavak közé bekerültek olyan uralkodói magánbirtokok is, amelyek bevételei 1458 és 1541 között a budai vár udvarbírói hivatalához (*provisor curiae castris regii Budensis*), és nem a legfőbb pénzügyi hatósághoz, a kincstartóhoz (*thesaurarius*) folytak be.⁴ Ezek közé tartozott többek között Munkács, Óbuda, a kunok és a jászok székszervezete, valamint a Rosd- (ma: Szentendrei-) és a Csepel-sziget (1518:14. tc.).⁵ Az 1424-ben uradalommá szervezett Csepel-szigeti birtokkomplexum például már az Árpád-korban királyi magánbirtoknak számí-

² Zlinszky János: A rendi Magyarország magánjoga. In: Magyar jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Budapest, 1996. 83.

³ Wenzel Gusztáv: A magyar és erdélyi magánjog rendszere. I. kötet. Buda, 1863. 352.; Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Szerk. Csizmadia Andor. Budapest, 1990. 238. (A vonatkozó rész Csizmadia Andor munkája.); Pomogyi László: Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár. Budapest, 2008. 627–628.

⁴ Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541) (Kísérlet az országos és a királyi magánjövödelmek szétválasztására). In: Levéltári Közlemények, 1964/1. 67.

⁵ Az 1518. (bácsi) 14. tc.: „1. § Munkács, Tata és Komárom várait pedig az egész alsó visegrádi részszel, Ó-Budával és Kos és Csepel nevű szigetekkel, valamint Zsámbék, Salmár és Kesző mezővárosokkal és összes tartozékaikkal és a kunokkal s jászokkal a királyi felség konyhájának ellátására is fentartására a badai tisztartó kezébe kell szolgáltatni. 2. § A melynek a számára a királyi felség tisztartójának a szalonnáról és borról Munkács várának jövedelmeiből, a vizákról és egyéb halakról pedig Komáromból és Tatából kell gondoskodnia és ezenfelül köteles a budai és más, Szeremben levő dézsmákat a királyi asztal és udvar számára beszerezni. 3. § Ha pedig valami hiány fog lenni, azt a tanácsos és ülnök urak meghatározásához képest a királyi kincstárnok fogja kipótolni.” In: CJH 760–761.

tott, és ez így is maradt a török hódítás kezdetéig.⁶ A koronajavak intézménye tehát meglehetősen egyedi jelenség a hazai joggyakorlatban és jogi gondolkodásban. Nem magyar sajátossága miatt, hiszen megléte Európa számos országában (Angol Királyság, Francia Királyság, Német-római Császárság, Lengyel Királyság, Cseh Királyság) kimutatható, hanem azért, mert nem illeszthető bele a hagyományos birtokkategóriákba, s e javak kezdettől fogva egyetlen célt szolgáltak: a királyi hatalom méltóságának, illetve a korona ékességének, díszének az emelését.⁷

2. Az intézmény eredete

A koronát a középkorban hármas értelemben használták. Jelölték vele az isteni eredetű főhatalmat, amely kezdetben szorosan összefonódott a királyi méltósággal, a hatalom gyakorlásában részt vevő politikai erőket, úgymint a királyi tanács, illetve a rendi országgyűlés tagjait, valamint azt a földrajzilag körülhatárolható területet (Magyar Királyság, Horvát Királyság és Dalmácia), amelyre a főhatalom kiterjedt. A legfőbb hatalom letéteményesének számító korona a 11. században a mindenkori uralkodó méltóságával függött össze (*corona regia*).⁸

⁶ *Wenzel Gusztáv*: Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. In: Magyar Történelmi Tár, 1863. XII. kötet. 269–270.; *Dobozy Hajnalka*: Királynéink az Árpád- és Anjoukorban. Szeged, 1934. 77–78. (Kolozsvári–Szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből. 26. sz.); *Bártfai Szabó László*: Pest megye történelmének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Budapest, 1938. 149. Nr. 601.; *Bakács István*: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437. Budapest, 1982. 384. Nr. 1430. (Pest megye múltjából 5.); *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. kötet. (Liptó, Máramaros, Nagysziget, Nógrád, Nyitra, Pest és Pilis megye) Budapest, 1998. 189–206.; *Zsoldos Attila*: Pest megye az Árpád-korban. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Torma István közreműködésével szerk. Zsoldos Attila. Budapest, 2001. 42–44.; *Tringli István*: Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Torma István közreműködésével szerk. Zsoldos Attila. Budapest, 2001. 81–83., 87.; *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Budapest, 2005. 45–46. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.)

⁷ A koronaeszme és a koronajavak fogalmának változásait, illetve európai párhuzamait *Eckhart Ferenc* tisztázta: *Eckhart Ferenc*: A szentkorona-eszme története. Budapest, 1941. (A továbbiakban: *Eckhart 1941.*) 19–32., 55–60., 142–158.; A mű újabb kiadása: *Eckhart Ferenc*: A szentkorona-eszme története. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003. 14–21., 35–37. és 87–96. (*Historia Incognita*); A témáról jó áttekintést nyújt még: *Hartung, Fritz*: Die Krone als Symbol der monarchischen Herrschaft im ausgehenden Mittelalter. In: *Corona regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter*. Ausgewählt, mit einem Nachwort versehen und herausgegeben von Manfred Hellmann. Weimar, 1961. 1–69.

⁸ *Timon Ákos*: Magyar alkotmány- és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Budapest, 1903. (A továbbiakban: *Timon 1903.*) 480–481.; *Timon Ákos*: A Szent Korona elmélete. Budapest, 2000. 12–13.; *Bartoniék Emma*: Corona és regnum. In: *Századok, 1934/1–3.* 314–316.; *Bartoniék Emma*: A magyar királykoronázások története. Budapest, 1939. Reprint. Budapest, 1987. 68. (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei IV.); Újabban a szakemberek – feltehetően *Eckhart Ferenc* hatására – a koronát a 11–12. században a király személyéhez kap-

Ilyen vonatkozásban olvashatunk az Intelmekben a királyi méltóság tíz pilléréről, amelyek összessége „alkotja a királyi koronát, nélkülük sem itt nem tud senki uralkodni, sem az örök uradalomba bejutni.”⁹ A korai Árpád-korban úgy vélték, hogy mindaz, ami a király tekintélyét növelte, az a korona méltóságát is gyarapította, ami viszont a királynak anyagi vagy erkölcsi kárt okozott, az a korona auctoritását is csorbította.

A korona szimbolikájában a 12. század második felében érdemi változás következett be. A király méltóságától elkülönülő korona közjogi természetet vett fel, és a királyság koronájává (*corona regni*) kezdett válni. Innentől fogva azt a főhatalmat jelképezte, amelyet az uralkodó a főpapokkal és a főurakkal együtt gyakorolt. A fogalombővülés hátterében a királyi tanács politikai súlyának térnyerése húzódott meg.¹⁰

III. Béla király fia, II. András (1205–1235) 1205-ben vette át az ország irányítását. Kormányzásának legszembetűnőbb vonása, hogy a központi jövedelmek alapjául szolgáló várföldeket és udvari birtokokat hatalmas mennyiségben, örökadományként és feltétel nélkül juttatta hívei kezére. Az „új intézmények”-nek (*novae institutiones*) nevezett királyi birtokpolitika alapjaiban ingatta meg a fennálló hatalmi rendszert, és sokakat felháborított, akik nem részesültek annak áldásaiból.¹¹

Az uralkodó intézkedései felkeltették III. Honorius pápa (1216–1227) érdeklődését is, aki a hazai főpapsággal együtt 1225-ben azért ellenezte II. András lépéseit, mert a király a koronázási szertartáskor állítólag arra esküdött meg,

csolják: *Kardos József*: A Szent Korona és a Szentkorona-eszme története. Budapest, 1992. 12–15.; *Bertényi Iván*: A Magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja. Budapest, 1996. (A továbbiakban: Bertényi 1996.) 143.; *Bertényi Iván*: A Szent Korona, a magyar államiség szimbóluma. In: Domine, salvum fac regem. Az államalapítás és kora. Felelős szerk. Mózer Ibo-ly. Szombathely, 2000. 3. (Partes populorum minores alienigenae); *Mezey Barna*: Az államfő. In: Magyar alkotmánytörténet. Szerk. Mezey Barna. Budapest, 2005. 96–97. (Osiris Tankönyvek) Ez a magyarázat azért nem fogadható el, mert a jogi szemlélet mindig az intézményt, és nem az intézmény vezetőjének személyét védte. Eckhart egyébként eléggé árnyaltan fogalmazott, hiszen azt írta, hogy a korai időben „a király személye és méltósága szorosan összefonódott...” (*Eckhart* 1941. 43.). Más helyen: „A király személye és méltósága, melyet a koronázással nyert el s amelynek jelvénye a korona, szorosan összefonódnak...” (*Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1946. 115.) A korona fogalmát és jelentésváltozásait kimerítően tárgyalja: *Karpat, Josef*: Corona regni Hungariae im Zeitalter der Arpaden. In: Corona regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter. Ausgewählt, mit einem Nachwort versehen und herausgegeben von *Manfred Hellmann*. Weimar, 1961. (A továbbiakban: Karpat 1961.) 225–348.

⁹ Árpád-kori legendák és Intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Összeállította és szerk. Érszegi Géza. Fordította: Csóka J. Gáspár, Érszegi Géza, Kurcz Ágnes, Szabó Flóris. Budapest, 2004. 55. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.)

¹⁰ *Holub József*: A magyar alkotmánytörténelem vázlata I. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig. Pécs, 1944. 66.

¹¹ *Kristó Gyula*: II. András király „új intézkedései”. In: Századok, 2001/2. 251–300.; *Zsoldos Attila*: II. András Aranybullája. In: Történelmi Szemle, 2011/1. 1–38.

hogy az ország jogait és a korona tiszteletét csorbíthatatlanul megőrzi („*et in coronatione sua iuraverit etiam iura regna sui et honorem corone illibata servare*”).¹² III. Honorius határozott fellépése a központi hatalom védelmében történt, s egyúttal hozzájárult az uralkodó által el nem idegeníthető „koronajavak” fogalmának és a korona joga (*ius coronae*) kifejezés megszületéséhez.¹³ Mindez természetesen kihatott a korona-eszme fogalmának alakulására is, hiszen a korona most már nemcsak közjogi szempontból, hanem vagyoni jogi tekintetben is elkülönült a király méltóságától.¹⁴

3. A koronajavak szabályozása a késő középkorban

A koronajavakat első ízben az 1514: 3. törvénycikk sorolja fel tételesen: 1. Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron; 2. Óbuda, Esztergom, Székesfehérvár, Lócse, Szakolca, Szeben és Szeged; 3. a kunok és a jászok; 4. Visegrád, a Nagysziget (Csepel-sziget) és a Rosd-sziget (Szentendrei-sziget); 5. Körmöcbánya, Besztercebánya, Zólyom és a többi bányaváros; 6. Nagybánya, Huszt vára az öt várossal és a sóbányákkal; 7. a Magyar Királyság és Szlavónia összes harmincada és sókamarája; 8. Munkács és Diósgyőr várak; 9. Erdélyben a királyi szászok, minden bánya és sókamara, valamint Kolozsvár; 10. minden huszad, század és ötvened nevű adó, amely a Királyhágón túlról származik; 11. Görgény, Törösvár és Déva.¹⁵

A 3,5–4 millió főt számláló Magyar Királyságban a 15. század végén körülbelül 18 000–21 000 település létezett, s ezek döntő többségét faluként (*villa*, *possessio*) tartották nyilván az adóösszeírók. A mezővárosok (*oppidum*) száma

¹² *Vetera monumenta historica Hungariae sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. Tomus primus. 1216–1352. Romae, 1859. 60. Nr. CXXVI.*

¹³ *Bónis György: Decretális Intellecto (III. Honorius a koronajavak elidegeníthetlenségéről). In: Történelmi Szemle, 1974/1–2. 24–31.; Sweeney, James Ross: The problem of Inalienability in Innocent III's correspondence with Hungary: a contribution to the study of the historical genesis of Intellecto. In: Mediaeval Studies. Volume XXXVII. Toronto, 1975. 235–251.; A „korona joga” kifejezés először 1231-ben, majd azt követően 1238-ban bukkan fel az oklevelekben. Az 1231. évi oklevél: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Sudio et opera Georgii Fejér bibliothecarii regii. Tomus tertius. Volumen II. Budae, 1829. 254. Az 1238. évi oklevél: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Sudio et opera Georgii Fejér bibliothecarii regii. Tomus quartus. Volumen I. Budae, 1829. 105. A *ius coronae* kifejezés Árpád-kori előfordulásait bemutatja: *Karpat* 1961. 314–315.*

¹⁴ Mindazonáltal a korona jelölte magát a királyi méltóságot is. *Eckhart* 1941. 49–54.; *Bertényi* 1996. 143–144.

¹⁵ CJH 708–709.

800–900-ra becsülhető, a királyi és a földesúri városoké (*civitas*) 60 körül mozgott. A mezővárosok közül mintegy 140 töltött be városi funkciót.¹⁶

A rendi korszakban a városok – jellegüket tekintve – két nagy csoportra oszthatók: közjogilag szabad, királyi szabad városokra (*civitas libera regia*) és közjogilag nem szabad, ún. földesúri városokra (*civitates dominorum*). A közjogilag szabad, azaz teljes jogú városokon belül a nyolc tárnoki város (Buda, Pest, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Eperjes, Bártfa) alkotta a szabad királyi városok (*civitas regia libera*) csoportját. Külön egységet képeztek a személynöki városok (Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szokolca, Kisszeben, Szeged stb.), az alsó-magyarországi bányavárosok (Körmöcbánya, Besztercebánya, Selmecbánya, Újbánya, Bakabánya, Libetbánya, Bélabánya), az erdélyi szász városok (Beszterce, Brassó, Nagyszeben, Medgyes, Segesvár, Szászsebes, Szászváros), valamint Nagybánya, Kolozsvár és Zágráb.¹⁷ Az 1514:3. törvénycikk lényegében véve ezeket a közjogilag szabad városokat minősítette koronajavaknak (*bona coronae regiae*). Ezt a rendelkezést az 1596:19. törvénycikk is megerősítette.¹⁸

A földesúri városok közé a királyi földesúri városok (pl. Temesvár, Nándorfehérvár, Keve, Óbuda, Zólyom stb.), az egyházi városok (pl. Győr, Veszprém, Pécs, Eger, Várad, Nyitra stb.) és a magánföldesúri városok (pl. Kőszeg, Vasvár, Trencsén stb.) tartoztak. Néhányuk „szabad városnak” (*libera civitas*) minősült. A magánkézben lévő szabad városokat első ízben az 1454:9. törvénycikk említi.¹⁹ Az 1514:25. törvénycikk szerint a jobbágyok költözésének tilalma nem vonatkozott a király és a nagyurak szabad városaira, vagyis ezek között lehetséges

¹⁶ Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Budapest, 1966. 187.; Solymosi László: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. In: Történelmi Szemle, 1976/1–2. 123.; Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: Történelmi Szemle, 2004/1–2. 23–25.; Kubinyi András: Városfejlődés a középkori Magyarországon. In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet- és forrásgyűjtemény. Szerk. Ferenczi László. Budapest, 2006. (A továbbiakban: Kubinyi 2006/a.) 163.

¹⁷ Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000. (A továbbiakban: Kubinyi 2000.) 7. (Dél-alföldi Évszázadok 14.); Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”? In: Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv I. Szerk. Á. Varga László. Budapest, 2006. (A továbbiakban: Kubinyi 2006/b.) 51–61.; Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században, Szeged, 2002. 117. (Dél-alföldi Évszázadok 17.)

¹⁸ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső. Budapest, 1899. 788–789.

¹⁹ Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest, 1976. 381. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.)

volt a paraszti vándorlás.²⁰ A királyi földesúri városok nem vehettek részt az országgyűlés munkájában, mert nem közbizalmi, hanem magánjogi kapcsolat fűzte őket az uralkodóhoz, aki nem „államfői”, hanem földesúri minőségben állt felettük.²¹

A Kárpát-medence egészét kitevő Magyar Királyság az Oszmán Birodalom előrenyomulása következtében a 16. század derekán részekre szakadt, s a Balkán-félsziget felé déli irányban nyitottá vált. Az ország középső felében, az ún. hódoltsági övezetben a megszálló hatalom különféle nagyságú katonai-közigazgatási egységeket hozott létre. A nagyobb tartományok (*vilájet; ejalet*) élén egy-egy, pasa címmel kitüntetett beglerbég állt. Közülük a leghatalmasabbnak a budai pasákat tekintették. A tartományok kormányzóságokra (*szandzsák, liva*), a kormányzóságok kerületekre (*náhije*) tagolódtak. Az előbbi vezetőjét szandzsákbégnek, az utóbbiét kádinak hívták. A Királyhágón túli terület, az Alföld keleti és északkeleti peremvidéke szintén a Portától függött, de nem közvetlenül, hanem közvetve, s uralkodói – akárcsak a királyi országrész főpapjai, főurai és nemesei – továbbra is a Magyar Korona tartozékának tekintették az Erdélyi Fejedelemséget. Horvátország, Szlavónia és a Dunántúl nyugati sávja, valamint a Felvidék északnyugati és északkeleti fele viszont elkerülte a szultáni fennhatóságot.²²

Az ország részekre szakadása következtében Budát, Pestet, Óbudát, Esztergomot, Székesfehérvárt, Szegedet, a kunok és a jászok földjét, Visegrádot, a Csepel- és a Szentendrei-szigeteket, valamint Erdélyt, a Partiumot és Szlavónia tekintélyes hányadát 1541 után az oszmán hatalom szerezte meg. A Habsburg uralkodók tudomásul vették a kialakult helyzetet, mivel a fennálló erőviszonyok 1686-ig nem tették számukra lehetővé a hatékony katonai fellépést. Jogigényükről viszont a 16–17. században sem mondtak le, sőt, azt sok esetben érvényesítették is az átmenetileg elveszített területek felett.²³

²⁰ CJH 716–717.

²¹ Timon 1903. 684–685.; Kubinyi 2006/a. 161.; Kubinyi 2006/b. 61.

²² Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidékén. Budapest, 1982. 120–122. (Magyar História.); Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995. 124. (História Könyvtár. Monográfiák 7.); Szakály Ferenc: Magyar intézmények a török hódoltságban. Budapest, 1997. 109. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.); R. Várkonyi Ágnes: Három évszázad Magyarország történetében 1526–1790. I. kötet. A megosztottság évszázada 1526–1606. Budapest, 1999. 90–91.; Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Budapest, 2000. 36–40. (Magyar Századok); Ágoston Gábor – Oborni Teréz: A tizenhetedik század története. Budapest, 2000. 82–85. (Magyar Századok)

²³ Az ún. „együttes birtoklás”-ról: Szakály Ferenc: Egy „világtörténeti curiosum”: magyar adóztatás a török hódoltságban. In: Valóság, 1979/5. 34–35.; Rác István: A török világ hagyatéka Magyarországon. Debrecen, 1995. 54.

Az 1541-ben szultáni házbirtokká minősített Csepel-sziget,²⁴ mint királyi magánuradalom 1622-ben az Esterházy család grófi ágához került,²⁵ majd 1695-ben Donat Heissler de Heitersheim császári tábornok szerezte meg,²⁶ akinek özvegye, Maria Barbara grófnő 1698-ban eladta az egész birtoktestet François-Eugène de Savoie-Carignannak, közismertebb nevén Savoyai Eugénnek (1663–1736). Friss szerzeményéhez a francia származású hadvezér tizenhét évvel honfűsítése előtt jutott hozzá.²⁷ Ráadásul Savoyai a szigetet úgy vásárolta meg 85 000 forintért, hogy a vételárból „mindössze” 15 000 aranyat fizetett ki, 20 000 forintot a király vállalt magára, míg a maradék 50 000 forintot egy éven belül kellett törlesztenie.²⁸

I. Lipót német–római császár és magyar király (1657–1705) hozzájárult ahhoz is, hogy Savoyai Eugén halála után – amennyiben törvényes örökösei nem lesznek – testvéreit, Thomas herceget és Emmanuel Filibert carignanói herceget, valamint a Savoyai-ház királyi ágát illesse meg a birtokállomány. Eugén herceg azonban 1713. október 22-én fivérének, Emmanuelnek Liechtensteini Theresia hercegnővel kötött esküvőjére felvett 100 000 forint kölcsönt a sziget terhére,

²⁴ A Csepel-szigetet a rajta fekvő összes településsel (Csepel. Háros, Lak, Szöllös, [Sziget]Szentmiklós, Tököl, Szentmihály, [Sziget]Csép, [Sziget]Újfalú, [Sziget]Szentmárton, Ráckeve, [Sziget]Becse, Lórév, Simonfalva, Makád, Gyála) együtt 1546-ra szultáni házbirtokká nyilvánították az oszmánok: *Káldy-Nagy Gyula*: A Budai Szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Budapest, 1985. 111., 181., 183., 276., 293., 399., 405., 419., 507., 528., 583., 588., 594., 614., 658., 665.

²⁵ Magyar Országos Levéltár P 1291. Esterházy család zólyomi ágának levéltára. 67. csomó. III. H. 2. fol. 53–54.; *Eszterházy János*: Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. Budapest, 1901. 246.; *Darkó Jenő*: A mezővárosi fejlődés egy példája: Ráckeve XV–XVII. század (Sajátosságok Ráckeve mezővárosi fejlődésében). In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák László és Selmeczi László. Nagykőrös, 1986. 364. (Az Arany János Múzeum Közleményei IV.)

²⁶ *Schönherr Gyula*: A bécsi udvari kamara levéltárának magyar vonatkozású oklevelei. I–II. közlemény. In: Történelmi Tár, 1887. (A továbbiakban: Schönherr 1887.) 729.; *Ybl Ervin*: Szavoyai Jenő herceg ráckevei kastélya. Különlenyomat a Szépművészeti Múzeum Évkönyvének III. kötetéből. Budapest, 1925. 51.; *Veszprémi Fejes György*: A ráckevei református egyház és község története. Tahitótfalu, 1927. 8.; *Milhoffer Sándor*: Adalékok a királyi család ráckevei uradalmának történetéhez. Budapest, 1940. (A továbbiakban: Milhoffer 1940.) 6.; *Löchli, Otto*: Die deutsche Mundart von Szigetújfalu. Wien, 1968. (A továbbiakban: Löchli 1968.) 12.; *Borosy András*: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. III. kötet. 1681–1697. Budapest, 1985. 156. Nr. 2749. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 10.)

²⁷ Savoyai Jenő érdemeit a magyar rendek is méltányolták, ezért az 1715:130. törvényekben honfűvő fogadták: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvény-cikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Tóth Lőrincz – Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső. Budapest, 1900. 536–539.

²⁸ Pest megyei Levéltár V. 180/A-a. Ráckeve mezőváros iratai. Tanácsi iratok. 13/a. kötet. Ráckevei krónika (1600–1836). 19.; *Magdiés István*: Diplomatarium Ráczkeviense. Ráczkevei Okmánytár. Székesfehérvár, 1888. 102.; *Borosy András*: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. IV. kötet. 1698–1702. Budapest, 1986. 47. Nr. 3297. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 11.); *Schönherr* 1887. 729.; *Milhoffer* 1940. 6–7.; *Löchli* 1968. 12.

ezért amikor 1736. április 21-én örökös nélkül elhunyt, Kárpát-medencei javai az államtól kapott kölcsön fejében visszaszálltak a királyi kincstárra.²⁹

A Csepel-sziget esete személetes példa arra, hogy az oszmán hadvezetés még a számára legértékesebb fekvőségeket sem tudta szilárdan a kezében tartani. Hasonló eset játszódhatott le a Szentendrei-szigeten is, amelynek településeit (Bogdán-rév, Kisoroszfalva, Vác-rév, Szentpéter, Várad, Tah, Tótfalva, Torda, Monostor) – kivéve Pócsmegyert – 1559 és 1562 között a hódítók hászbirtokként írták ugyan össze,³⁰ ám 1609-ban egy ismeretlen szerző beutazta a környéket, és a még el nem pusztult falvakat, illetve pusztákat úgy vette lajstromba, mint a Magyar Korona elengedhetetlen tartozékait.³¹

A koronajavak tárgyalása az 1608. évi országgyűlésen került ismét napirendre. Ekkor a rendek, hogy politikai helyzetüket megerősítsék, illetve az udvarnak kölcsönöket folyósító nagyurak további birtokszerzéseit megakadályozzák, újból kimondták: az uralkodó nem zálogosíthat el koronajavakat, és azok az uzsorások, akik ingatlanokra és ércbányákra adtak kölcsönt a királynak, ne csak a nekik lekötött javakat veszítsék el, hanem külön büntetés pénzt is fizessenek. Az 1608. évi koronázás előtti 22. törvénycikk értelmében „*az uzsorások, a kik nyereségvágyból a fiscus fekvőjóságaira és az érczbányákra pénzt adtak, ezt elveszítsék és azon felül a jövedelmek becsűjén maradjanak. Ötödször: minthogy Magyarország régi közönséges decretumai szerint, az ország koronáját illető fekvő jóságokat, bármely szükségnek nyomása alatt Magyarország királyai közül senkinek sem volna szabad, hogy elzálogosítsa (a miképpen ez az Albert király decretumának a 16-ik cikkelyéből, meg itt-ott nagy számban a többiekből is eléggé világos és tudva van, miképp igen sokan, ugy az érczbányákra, mint a harminczadokra nagy pénzüsségeket kölcsönöztek:*

1. § *Ennek okáért ezekből, valamint az Ulászló király VII. decretuma 2-ik és 3-ik cikkelyéből és a többi közönséges végzésekből világosan kitűnik és következik, hogy az ilyen uzsorásokat, a kik haszonlesésből a pénzeiket ezen Magyarország koronájának a fekvő javaira adták kölcsön, nemcsak azoknak az elvesztésében, hanem a jövedelmek becsűjében is el kell marasztalni.*

2. § *Mindazonáltal Munkács, Zólyom és Diósgyőr várakat kivéve, a melyeket, mivel tudvalevőleg az ország és a véghelyek közszükségei miatt zálogosítottak el és az azokból bejött pénzeket, nem máshová, hanem azoknak a kijavítására és a*

²⁹ Löchli 1968. 12.

³⁰ Káldy-Nagy Gyula: A Budai Szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Budapest, 1985. 142., 370., 440., 499., 594., 624., 642., 650., 679., 689.

³¹ A nyilvántartásba vett tizennégy település vagy pusztja a következő: Várad, Szentpéter, Bogdán-rév, Tah, Szente-pusztja, Vác-rév, Monostor, Káposztásmegyer, Budakeszi, Tök, Pomáz, Kálász, Budaörs, Szentlászló. Iványi Béla: A Budához és Visegrádhoz tartozó koronajavak 1609-ben. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1905. 383–384.

*katonák fizetésére adták ki; ezért az említett várakat a mostani birtokosoktól a zálogösszeg letétele mellett kell visszaváltani és visszaszerezni.*³²

A rendi előretörés a 17. századi törvényhozásban is éreztette hatását. A világi nagyurak és a birtokos nemesek nem csupán a rendi szabadságjogokat bástyázták körül, hanem – mint az „ország” (*regnum*) és a „korona” (*corona*) tagjai – beavatkoztak a központi hatalom maradék birtokállományának védelmében is.³³

A Szent Koronához tartozó ingatlanok és jövedelmek megővésének szándéka a 18. században sem hagyott alább. Elég csupán Rákóczi Ferencre utalni, aki 1704-ben a gyöngyösi értekezleten megfogalmazott követelések hatására indítványozta I. Lipót magyar királynak, hogy szerezze vissza a koronától elidegenített javakat.³⁴ A koronabirtokok szabályozása a rendek számára II. József király (1780–1790) halála után is kulcsfontosságú kérdés maradt.³⁵

³² Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső. Budapest, 1900. 22–23.

³³ *Szakály Ferenc*: Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Budapest, 1990. 208–210. (Magyarok Európában II.); *Tóth István György*: Három ország – egy haza. Budapest, 1992. 25–28. (Magyarország Krónikája 7.); *Pálffy Géza*: Romlás és megújulás 1606–1703. Budapest, 2009. 14–16. (Magyarország története 10.) Kérdés persze, hogy a rendek ez irányú követelései átmentek-e a gyakorlatba, vagy sem: *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. 395. (História Könyvtár. Monográfiák 27.)

³⁴ *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. I. kötet. Budapest, 1907. 327. (Magyar Történelmi Életrajzok)

³⁵ Az 1790–1791. évi országgyűlés 7. törvénycíkje is foglalkozott a koronajavakkal: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Csiky Kálmán – Márkus Dezső. Budapest, 1901. 156–157.

MELLÉKLET

1.

III. Honorius pápa arra buzdítja Béla herceget, hogy a rá bízott ország részben vonja vissza apja adományait
(Reate, 1225. július 15.)

Honorius episcopus etc. Carissimo in Christo filio Illustri viro Bele iuveni Regi salutem etc. Intellecto iam dudum, quod carissimus in Christo filius noster ... Illustris Rex Ungariae, pater tuus, alienationes quasdam fecerit in preiudicium Regni sui et contra Regis honorem, nos hoc super paterna affectione consulere cupientes, eidem Regi dirigimus scripta nostra, ut alienationes predictas, non obstante iuramento, si quod fecit de non revocandis eisdem, studeat revocare, quod cum teneatur, et in coronatione sua iuraverit etiam iura Regni sui et honorem corone illibata servare: illicitum profecto fuit, si prestitit de non revocandis alienationibus huiusmodi iuramentum, et propterea penitus non servandum. Quocirca serenitatem tuam monemus et hortamur attente, quatenus in ea Regni parte, quam ex ordinatione patris tui habes, alienationes easdem revocare procures, iuramento de ipsis non revocandis a patre tuo, vel a te prestito non obstante; quin potius de iuratione incauta condignam penitentiam agere non omittas. Datum Reatae Idibus Iulii. Anno Nono.

Kiadva: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita *ab Augustino Theiner*. Tomus primus. 1216–1352. Romae, 1859. 60. Nr. CXXXVI.

Fordítása:

Honorius püspök stb. Krisztusban igen kedves fiúnak, a kiváló férfinak, Béla ifjú királynak üdvözlétet stb. Mivel már régen megértettük, hogy Krisztusban igen kedves fiunk ... Magyarország jeles királya, a te atyád, országa sérelmére és a királyi tisztség ellenére bizonyos elidegenítéseket hajtott végre, mi ezen atyai jóindulattal segíteni szándékozván, ugyanahhoz a királyhoz levelünket intézzük, hogy az említett elidegenítéseket – az eskü ellenére, ha ilyet tett arra, hogy nem vonja vissza azokat – igyekezzenek visszavonni, minthogy köteles és a koronázásakor esküvel is megfogadta, hogy országa jogait és a korona tiszteletét épségben megőrzi: bizonyára törvénybe ütközött, ha az ilyenfajta elidegenítések

vissza nem vonására esküt tett, és azt egyáltalán nem kell megtartani. Ennélfogva ösztönözzük fenségedet és bátran biztatjuk, hogy az ország azon részében, amely téged atyád rendelkezéséből kifolyólag megillet, gondoskodj ugyanazon elidegenítések visszavonásáról; ebben nem akadályoz téged sem az atyád által, sem az általad tett eskü. Sőt, inkább a meggondolatlan eskütételért ne mulassz el méltó bünbánatot tartani. Kelt Reatében, július Idusán, a kilencedik esztendőben.

A DOHÁNYZÁSSAL KAPCSOLATOS ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉSI VÉGZÉSEK (XVII. SZÁZAD VÉGE)

TÜDŐS S. KINGA

Erdély külön törvényhozásának idejét az 1529. január 21-én, Zápolya János jelenlétében megtartott gerendi országgyűléstől számítjuk. Ez a kezdete annak az időszaknak, amelytől az önállóan választott erdélyi fejedelmek, majd 1691-től az erdélyi nagyfejedelem címét viselő magyar király a rendek részvételével az országgyűléseken – tehát intézményesített formában – együtt gyakorolták törvényhozó hatalmukat.¹

A magyar szokásjog² alkalmazására alapozott erdélyi országgyűlések intézkedései és azok hatásköre elsősorban az ország kormányzásával, a hadfőlkelés kihirdetésével, az adók összegének és milyenségének meghatározásával, szabályozásával foglalkoztak, s hoztak létre erre vonatkozó törvényeket. A rendek működése ezen kívül még különböző statutumok kibocsátására, végzések, folyamodványok, sérelmek előterjesztésére, orvoslására is kiterjedt. Mindezek mellett, ahogy azt a szükség megkívánta, a vallás és a közerkölcs megvédése érdekében is hoztak határozatokat, rendeletek, szabályzatokat.

Szükségesnek tartjuk hozzáfűzni, hogy az egyén és a közösség felett való őröködést az egyház mellett nemcsak az erdélyi országgyűléseken hozott határozatok szavatolták. Azokat a helyhatósági fórumokon létrehozott szabályzatok, a székely és a szász nemzetnek, a vármegyéknek, városoknak constitutói éppúgy biztosították, mint a faluközösség törvényei, vagy a kereskedők és kézművesek testületeinek határozatai.

Az erdélyi országgyűléseken hozott számtalan végzés közül ezúttal a közerkölcs fogalmához tartozó rendszabályzatokat vesszük figyelembe. Közülük is elsősorban a „tiszteletlenség, ízléshiány”, a tűzveszélyt rejtő, a sok pénzt felémésztő, a miséző papokat is rabul ejtő dohányról/dohányzásról hozott határozatokkal foglalkozunk. Szándékunk folyamatában végigkísérni eme oly sok vitát kavarázó jelenséget, az erdélyi rendek és az országgyűlés kapcsolatában.

¹ Az itt létrehozott törvényeket az *Approbata Constitutio* és a *Compilata Constitutio*-ban foglalták. Kiadása: Magyar Törvénytár – 1540–1848. évi erdélyi törvények. Erdély országának három könyvre osztott törvényes könyve. Fordították és utalásokkal ellátták Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, Budapest, 1900. (A továbbiakban: *Approbata Constitutio*)

² Werbőczy István Hármaskönyve. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen kiad. Budapest, 1900.

Az évszázadok során a közerkölcs – amely nap mint nap az emberek egymás közötti viszonyát moderálta/modellálta s tartotta viszonylagos egyensúlyban egy működőképes társadalom hétköz- és ünnepnapjait – fenntartására számos megfogalmazásban hoztak végzéseket. Büntették a tolvajlást, a káromkodást, az erkölcstelen életet élőket, de nem kímélték a templomkerülőket, a csend és rend háborítóit, a gyűjtogatókat sem. Erre vonatkozó szabályzatokat már az önálló erdélyi fejedelemség korai időszakában tartott országgyűléseken is hoztak. Sőt, nem elégedtek meg a rendszabályzatok létrehozásával, azok betartását a büntetés terhe alatt megkövetelték.

A tulajdont veszélyeztető tolvajokat, a verem és ládafosztókat, a szekér és házfeltörőket, az útonállókat, állatlopókat, prédálókat a különböző összegre terjedő pénzbírságtól, a pellengéértől a kézi-kalodában való zárástól, a veréstől, a felkötésig büntethették. Az orvosok neveiről jegyzőkönyvet vezettek, azokat a főispánokkal közölték, hogy az ún. malefactorokat bárhol feltartóztathassák. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a szigorú büntetés mellett azok a tolvajok, akik 3 év óta becsületesen éltek, békével maradhattak, de akik azóta is részesei voltak az orvságnak, azokat a törvény elé idézték. Tehát, mai szóhasználattal élve, egyfajta jó szándékú, nevelő-védő szociális hálót is próbáltak szövögetni a malefactorok köré, amelynek előírása értelmében a vétkesek esélyt nyertek a megtéréshez, bűneik megváltásához.

„*Noha elég constitutio vagyon eddig is felőle*” írja az Approbata II. Articulusában a „*jelkeződéssel való szitkozódások ... mivel ilyen szörnyen eláradott*” szerte az országban, ellene szigorú büntetéseket léptettek érvénybe. A nemes embert pénzbírsággal sújtották, a szolgát, parasztot pedig „*kézi kalodában délig tartásák*” szölte a törvény szigorral.³ Más ítéletet hoztak az 1665 szeptemberében tartott országgyűlésen, ahol a vasárnap dolgozókat, az éktelenül káromkodókat „*24 esztendősen feljül halállal, kisebb idejük veréssel büntetessenek meg*”.⁴

„*Az oláhok, kik nem élnek nejeikkel törvényes házasságban, jövőre a romai szertartás szerint jegyezzék el a leányokat vagy nőket és esküdjenek meg velők*” szögezte le a törvényhozás.⁵ Aki atyját, anyát szidalmazza vagy megveri, egyik keze levágassék⁶.

A templomjárással, az ünnepnapok szigorú betartásával is folyamatosan foglalkoztak. Maguk a fejedelmek éppúgy, mint Székelyföld esetében, a széki constitutiók gyakran fogalmazták meg s kérték a rendek jóváhagyását, támogatását a vallással kapcsolatos elvárásaik érdekében. Így például az 1650. évi egyik

³ Approbata Constitutio 224.

⁴ Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–XXI. Szilágyi Sándor kiadása. Budapest, 1875–1898. (A továbbiakban: EOE) XIV. 141

⁵ EOE. I. 199.

⁶ Approbata Constitutio 127.

széki constitutioban elrendelték, hogy: „Az ünnepszegők büntetése, ha paraszt ember, flor 3, ha nemes, flor 6 ... Akik szentmiséket tunyaságból mulatnak, fl.3. Akik a templomon kívül hivalkodnak s be nem mennek, fl 1. Ha ki pálinka ital miatt gadgyvás fővel ményen templomba, fl 1. Aki prédikációról kimegyen, helyes okát nem adván, büntetése toties quoties egy font viasz.”⁷

Említettük, az országgyűléseken nemcsak a rendek hoztak végzéseket, amelyek majd a székekben, megyékben, városokban, egyházközségekben kerültek végrehajtásra, de a helyiek maguk elhatározásából is léptethettek érvénybe határozatokat. Ezeket küldötteik révén az országgyűlés színe elé terjesztették. A különböző vétségek elbírálása ily módon helyi jelleget is ölthetett.

A vétközők, a törvénysértők nyomozásához a törvényes keretet az ún. „Czirkálás” tartásának előírásai biztosították. Az általános nyomozások (generalis inquisitiok) tartásáról az Approbataban a következőket olvashatjuk:

„Hogy a gonosztevők inkább megzaboláztassanak és kikeresvén érdemek szerént meg is büntetessenek, a vármegyéken és székes helyeken a tisztek legalább három esztendőben kimenjenek generalis czirkálásra, hanem ha háboruság vagy valami egyéb derekas dolgok tennének akadékokat, de különben el ne mulassák ...”⁸

A „Székelységről” írva pedig így fogalmazták meg a malefactorok elleni eljárást: „Midőn czirkálásra (nyomozásra) akarnak menni... Elsőbben törvényes széket, avagy arra való közönséges gyűlést hirdessenek a főtisztek, és úgy induljanak a választottakkal együtt.”⁹

Az ún. malefactorokat felsőbb utasításokra vagy helyi intézkedések révén ún. Regestrumba foglalták. Oldalaira a szóban forgó település bűnöseinek nevét, a büntett természetét s az érte kijáró büntetések milyenségét és mennyiségét rögzítették. Ezáltal vált/válhatott egy-egy korabeli jegyzőkönyv az érintett településen uralkodó közerkölcs „kézzelfogható”, hiteles bizonyítékává. E statisztikai adatok előtti korból származó adatsorok alapján olyan korabeli jellegzetes helyzetkép megrajzolása válik lehetővé, amely konkrét bizonyítéka lehet – esetünkben – az országgyűlési végzések hatékonyságának.

A közerkölcs védelmére tehát már a korai időszakban számos törvény született, amelyeket esetenként az épp aktuális országgyűléseken újjólag megerősítettek, vagy szigorú megkötésekkel egészítettek ki.

Ám az élet újabb meglepetéseket is tartogatott az erdélyi országgyűlés, a fejedelem, a rendek, de az ország lakossága számára is. Az ország ügyes-bajos dolgai mellett a XVII. század második felében a számos – részben említett – közerkölcsöt veszélyeztető problémák mellett egy újabb, a közerkölcsre súlyos, az egészségre káros, a munkavégzést akadályozó, a falu biztonságát veszélyezte-

⁷ Imreh István – Pataki József: Kászonszéki krónika 1650–1750. Budapest, 1992. 329.

⁸ Approbata Constitutio 114.

⁹ Uo. 232.

tő, a kincstári bevételt is érintő jelenség ütötte fel fejét az erdélyiek életében: a dohányzás.

A nagy zűrzavart okozó dohányzás szenvedélyére vonatkozó tilalmakat – érthető módon – sem az Approbataban, sem a Compilataban nem olvashatunk. Ám 1670-évtől kezdődően az erdélyi országgyűlésen számos alkalommal térnek ki a hoznak országos érvényű szabályzatokat a dohányzás megfékezése.

A továbbiakban kísérjük útját a közerkölcs romlását is veszélyeztető káros szenvedélynek, a dohányzásnak. Keressük válaszát annak, hogy mikor jelenik meg első alkalommal az erdélyi országgyűléseken a dohányzást tiltó végzés? Tartalmukban milyen mértékben kívánták szabályozni ezt a közerkölcs, közbiztonság (tűzvesz) és a nyereség határmezsgyéjén mozgó jelenséget? Végezetül: a rendek által hozott országgyűlési végzéseknek volt-e hatásuk, s ha igen, milyen mértékben befolyásolták e jelenség folyamatát?

Tényfeltáró vizsgálódásunk alapjául egy a XVII. század végi, Háromszék jó néhány településén a malefactorokról készített Regestrum szolgál.

Mielőtt azonban számot vetnénk az országgyűlésen megszületett, dohányzással kapcsolatos végzésekkel valamint azok hatásával, röviden, néhány sorban összefoglaljuk a még feltárára szoruló dohányzástörténet főbb mozzanatait Erdélyben.

* * *

A XVI. század második felében már nyilvánvaló: a fejedelemségben egy új, bár koránt sem hasznos és épületes jelenség veszi kezdetét: a dohányzás.

A dohány Erdélyben való megjelenését János Zsigmond korával hozzák összefüggésbe. Pontosabban arról az időszakról van szó, amikor János Zsigmond a fejedelemséget néhány évre elhagyni kényszerült. Ez időben került az ország egy ideig Ferdinánd császár-király kezére, aki az erdélyi katolikusok akarata ellenére 1568. április 9-én kinevezi az ország utolsó középkori püspökét, Bornemissza Pál személyében.¹⁰ Ő volt az, aki állítólag behozta és meghonosította (?) az első nyers dohányt Erdélyben.¹¹

Az önálló fejedelemség határain belül a dohány megjelenése körüli történetek sora Báthori Kristóf korára is átível, bár erről meglehetősen kevés adat áll rendelkezésünkre. Állítólag 1576 június végén – amikor a gyulafehérvári or-

¹⁰ *Benkő József*: Transsilvania specialis. Erdély földje és népe. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szabó György. Bukarest–Kolozsvár, 1999. I. 35. 1556-ban, miután megszűnt az erdélyi püspökség (egyedül a helynöki tisztséget őrizték meg) és miután Bornemissza Pál, alias Abstemius (szül. Pécs, 1499. jan.10. – mh. Nyitrán 1579.) erdélyi püspököt, a nyitrai püspökség ügyvezetőjét 1569-ben Magyarországon nádorhelyettesi tisztségbe emelték és Magyarországra vitték, az erdélyi püspökség vára, Gyalu, átment a kamara hatalmába.

¹¹ *Biró Vencel*: Tilos a dohányzás. In: Történeti rajzok. A régi Transylvania. Cluj (Kolozsvár), 1940. (A továbbiakban: Biró 1940.) 30.

szágygyűlésen a fejedelemmé való kinevezését megerősítő, majdnem 300 tagú portai küldöttséget fogadta Báthori Kristóf, akkor – látták meg „*az Erdélyiek leg-először Dohánt és Pipát tsudálkozva ... harmadik Ámurathes Török Császár Fő Lovász Mesterénél és Erdélybe küldött Követénél, Mehmed Agánál, s'a velle edgütt Erdélybe jött Töröknél...Láttak azutan-is mind annyiszor a' Törököknek Kezebenn és szájokban, valamenniszer közülök jöttek, jöttek pedig igen gyakorta, e' mi Hazánkba. De még ezekre nézve a' Dohánynak sem füstivel, sem porával nem éltek a' tájbann az Erdélyiek*”.¹² E követség leírásakor Balogh Ferenc erdélyi nemes, aki maga is több alkalommal (1568, 1572, 1573, 1576) járt a Portán,¹³ feljegyezte, hogy „*többynire mint Tabák füstöt szivtanak, mely-is az Erdélyieknél egész ujság volt és tsudálatosnak tettszett.*”¹⁴ Így tehát a XVI. század második felében, annak is az alkonyán, a dohánynak Erdélyben való feltűnése nyilvánvaló. Igaz, akkor még nem tartozott a közismert növények közé, mint azt az első magyar nyelvű természettudományi kézikönyv, Méliusz Péter műve is igazolja: „*Herbarium az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Magyar nyelvre és ez rendre hozta a' Doctorok Könyveikből az Horhi Nagy Mélius Péter. Nyomtatott Colosvárott az Heltai Gáspárné Mühellyében 1578 Esztendőben*”, amelyben a dohány s annak leírása, természetésére vonatkozó megjegyzések teljességgel hiányoznak.¹⁵

A dohány hódítása Erdélyben a következő században élte fénykorát, okozva számos bonyodalmat nemcsak az emberek életében, de az országgyűlési végzések, határozatok meghozatalában is.

Bethlen Gábor 1615-ben: „*a' Constantinopoli Bassához avagy Kajnékámhoz Gurcsi Méhemmedhez küldvén levelekkel és ajándékokkal, Angyalosi Mihály nevű Nemes Követét; ő, az onnan való vissza jövetelével a' Bassától hozott ajándékok között, melyet Bethlen számára küldettek, Tabákat és Pipákat – jegyzett fel azon Követségnek rendes le-írásábann; azt-is oda tévén, hogy a' Fejedelem nem vette azoknak hasznokat.*”¹⁶

A korabeli krónikások elmondása alapján – véljük némi túlzással – málhás szekérrel hozták a szárított dohányt a fejelemi udvarba, ahol aligha volt keletje, mert onnét állítólag tovább szállították Magyarországra. Ekképpen tehát Erdélyben még nem volt törvényellenes cselekedet a dohánynal való „élés” és kereskedelem, holott a nyugati országokban ellene már komoly intézkedéseket léptettek

¹² *Benkő József*: Közép-Ajtai dohány melyet Nemes Erdély Ország Gyűlése alkalmatosságával Kolos'várra el- adni küld Benkő Joseph Hárlemi Tudományos Társaság Tagja. Szeben és Kolozsvárott, 1792. 13–14. (A továbbiakban: Benkő 1792.)

¹³ *Biró Vencel*: Erdély követei a portán. Cluj-Kolozsvár, 1921. (A továbbiakban: Biró 1921.) 114.

¹⁴ *Benkő* 1792. 14.

¹⁵ *Méliusz Péter*: Herbarium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó Attila. Bukarest, 1978.

¹⁶ *Benkő* 1792. 14. Angyalosi Mihály 1615-ben rendkívüli követe volt a fejedelemmel, aki adóval, vagy más külön megbízással, ajándékokkal ment a Portára. *Biró* 1921. 119.

érvénybe. Így például II. Jakab angol király, aki egyik legádázabb ellensége volt a dohányzásnak, 1619-ben a „Misocapnos” című művében a dohányzással kapcsolatban ellenszenvét így summázta: „*a szokás undorító a szemnek, gyűlöletes az orrnak, árt az agynak, veszélyes a tüdőre és fekete, bűzös füstje leginkább a feneketlen pokol iszonyú alvilági gőzeihez hasonlít*” és adóval sújtotta azokat, akik ezzel éltek. Ugyanakkor a spanyol papok közvetítésével Róma is megismerkedhetett a dohányással, s csakhamar konfliktus tárgyává vált a dohányzás az egyházi berkekben is. Legnagyobb ellenszenvvel VIII. Orbán pápa viseltetett, aki 1642-ben átok alá vonta a „dohánnyal élő” egyházi személyeket s tartotta rettegésben mindannyiukat mindaddig, míg végül 100 esztendő elteltével azt vissza nem vonták.

Visszatérve az erdélyi események történéseihez, Bethlen Gábort követően az erdélyiek dohányt akkor „*kezdettenek bővebben látni, s' véle élni, mikor Második Rákóczi György Fejedelem ellen a' Lengyel országba való had vitelért, a' Török Udvar nagy dühösséggel haragra s' boszszuállásra gerjedvén*” török hadat küldött Erdélybe. „*Mert akkorbann, tudniillik, 1658-tól fogva szintén négy esztendőig, Bartsai Akas, Kemény János és Ápafi Mihály Fejedelmek alatt, feles Török vitézlő, s' a' Tabákkal szertelenül élő rend lakván Hazánkban, tőtől a' dohányozás, mint valami ragadó nyavalya, úgy el-foglalá egész Erdélyt, tsak mintedj esztendőknék elforgások alatt.*” – olvashatjuk Benkő József sorait a tábákról szóló írásában.¹⁷

Az erdélyi fejedelmek esetében – mind Bethlen Gábor és mind a két Rákóczi vonatkozásában – a „dohánnyal való élésükről” egyelőre nincs tudomásunk. Az viszont már ismeretes, hogy I. Apafi Mihály, a „csendes” fejedelem, túl sok dohányt szívott s szenvedett a nikotin mérgetől. Mindez valamikor az 1663 évi események idején történt amikor „*Ersek Újvárt a' Török meg vette (1663), a' körül lakó Magyarok néki meg-hodolván s' a' Törököt Dohányozni látván, egymásnak így szólottak: Ládé héj! A' pogánynak a' szájában egy egy Csöv vagyon, a' füstöt úgy szívja a' szájában? s' meg ki-bocsáttya. Amikor a' Török azoknak házokba bé-ment, s' ott Dohányozott, így mondottak: Jaj majd mind meg-halunk a' füstben! De meg-tanulta bezzeg már, ez a' gonoszra bölcs, s' a' jóra bolond Nemzetség a szipákolást*” – írja emlékeztetőül 1712-ben Szentpéteri István prédikátor, aki a leírtakat vallomása szerint az akkor élő s ott lakó emberek szájából hallotta.¹⁸

¹⁷ Benkő 1792. 15. Továbbá azt is megjegyzi, hogy: „Igaz ugyan, hogy az előtt-is járták Erdélyből ottan-ottan mások- is az idegen Országokat; kiváltképpen pedig a' Deáki rend a' külföldi Akadémiaikat, és látták széltiben a' dohányozást mind nagy, mind alaton embereknek orrok alatt; de bé nem hozták a' véle való élést; sőt nagy vétek gyanán tartották, főként az Egyházi s' deáki rend között.”

¹⁸ Csorba Dávid: Egy eltűnt prédikáció margójára. Szentpéteri István: Ördög szája, bordája. Egyháztörténeti Szemle, 2001/1. Öb. 50 v. Az 1712–1713 között írt kézirat lelőhelye a Debreceni Református Kollégium könyvtára. Idézet: Öb. 139 vsq. (A továbbiakban: Szentpéteri 2001.)

Állítólag ezen érsekújvári táborozásból érkezett haza december havában I. Apafi Mihály fejedelem Gyulafehérvárra, aki miután megtapasztalta a túl erős dohány ártalmas voltát, azt megutálván, másoktól is tiltani kezdé.

* * *

A dohányzás történetének időrendiségét követve elérkeztünk ahhoz az időponthoz amikor a dohányzás ügye az országgyűlésen terítékre került. Ezt a korszakot Bíró Vencel a dohányzással kapcsolatos írásában ekképpen jellemezte: „*De boldog idők lehetnek, amikor az országgyűlés még ilyen kérdésekkel bivelődhetett*”.¹⁹ Ezek a „boldog idők” tehát I. Apafi Mihály idejét jelzik, aki s amikor az erdélyi rendek kénytelenek voltak az országgyűlés színe előtt szigorú intézkedéseket léptetni életbe a közerkölcsöt is veszélyeztető dohányzással kapcsolatban, amellyel nemcsak „*szájokat és öltözeteket, hanem házaikat is elbűdösítik*” az „*aljasabb rendű férfiak*” s utálást szereznek az asszonyi rendnek.²⁰

Kétségtelen, I. Apafi Mihály fejedelem idejében megjelent országgyűlési végzéseket viták sora előzte meg, de véljük, elsősorban nem az egészségre ártalmas hatása miatt, mint inkább a nagy kincstári haszon gyarapodásának reménye serkentette a rendeket.

Erdélyben a dohányzás behozatalára és használatára vonatkozó első tilalmat 1670 decemberében tartott gyulafehérvári országgyűlésen hozták meg: „*A tobák megtilalmaztatásáról és a ki béhozná, annak büntetéséről*”. A törvény 13. szakaszában olvashatjuk a „tobák”-nak: „*alkalmatosságával minémű romlás követte némely atyánkfiait, nyilván vagyon, másképen is sok pénzét emésztvén meg ez hazának az ilyennel kereskedők; hogy azért ennekutánna senkinek is afélét ez hazában béhozni szabados ne legyen, sőt a kinek de praesenti vagyon, post expirationem praesentis dietae csak tizenötöd nap alatt árulhassa; poenája pedig a ki béhozza, a legyen, hogy mind harminczadokon, vámokon, várasokon, falukon, minden egyéb nála lévő javaival elvétessék azon helybéli tiszték által; faluban pedig a falusbíró is elvehesse; jószágos úr s nemes ember pedig ha él véle, 50 for: egyházhelyi nemes ember 12 forint: paraszt ember 6 forint poenája; melyeket a tiszték sub poena articulari tartozzanak exequálni, comperta tamen rei veritate. Az paraszt ember pedig ha a dominus terrestris elébbeni, a büntesse meg, ha pedig a tiszt, ugyan a tiszt büntesse meg, ideértvén papokat, deákokat és indifferenter mindennemű rendeket*”²¹

E szigorú rendelkezések eredménytelenségét konstatálván a fejedelem és a rendek mérlegelték s belátták, a dohány elterjedésének útját állni koránt sem

¹⁹ Bíró 1940. 38.

²⁰ Benkő 1792. 33.

²¹ EOE. XV. 172–173.

könnyű feladat. A kereskedők mindent megpróbálnak a dohány behozatalára még annak a kockázata árán is, ha „minden egyéb nála lévő javakkal együtt” azt bárhol találják, elkobozhatják. Ezért 1671. június 30-án Radnót várában keltezett okiratában a fejedelem engedélyezte, hogy a kereskedők Erdélyben a dohányt a Verestoronyi harmincadon átvihessék: „... Csongrádi Christoph jelentéséből értjük, hogy Havasalföldében volnának számosan görögök, örmények s egyéb dohánynyal kereskedő rendek, kik megértvén a tabacról való articulussát a nemes országnak, nem mernének harminczadunkra bejönni. Instantiájokra azért kegyelmes tekintetünk levén, megengedtük, hogy harminczadját megadván, általvigyék az országon (Verestoronyiensibus TSK), de minden marhájuk elvesztése alatt ebben az országban sohol is árulni ne merészeljék. Azért ez levelünket látván kegyelmesen és serio parancsoljuk fen megnevezett minden hiveinknek, megharmincadolván ..., engedjék meg az országon való általvitelét minden megkárosítás és háborgatás nélkül.”²² S azt már csak egy gondolat erejéig jegyezzük meg, vajon ki akadályozhatta volna meg azokat a kereskedőket, akik Erdélyen keresztül vezető útjuk során, időnként megpihelve, ne „könyörültek volna meg” a már szenvedélyes dohányosokon.

Nyilvánvaló, a fent idézett rendelettel Apafi Mihály tulajdonképpen az ország kincstárának érdekeit kívánta védeni s azt a harmincadokon elszedett fizetéssel gyarapítani. De vajon sikerült-e megakadályozni a kereskedők fondorlatosságait? Aligha. Ezt az események további alakulása is igazolja.

Visszatérve az 1670. évi országgyűlési végzés előírásához, a kirótt összeg értéke nem volt csekély. Mert csak a jobbagy 6 forintos büntetését összehasonlítva az egyéb közerkölcsöt érintő falustársak bírságához: 5 forintra azt büntették Kilyénfalván, aki a falu erdejét meggyújtotta.²³ Az éjszakai rikoltozásért, káromkodásért, ami gyakran megtörténhetett, 1 fl. fizetésre kötelezték az elkövetőt²⁴. Minden falusi jobbagynak évente 50 verebet kellett befogni, ellenkező esetben 12 forintos rovás alá kerülhetett, rendelték el az 1688. évi radnóti országgyűlésen²⁵.

Érthető, hogy a büntetés összegének behajtása nem volt egyszerű feladat. Így kerülhetett sor számos, a törvény megkerülését, annak kijátszását célzó, hatékonyabb megoldásokra s változott át a törvény szigora elnézéssé, kézlegységgé, esetenként az egyáltalán nem újkeletű „kenőpénz” különböző formájának használatára. Hivatalos formában ezt a Kolozs vármegye 1676. évi határozata is elismeri, amikor kimondja, hogy véleményük szerint, mivel a kirótt büntetések beszedésére nem került sor, elhatározzák, hogy a vicetisztek a tubákosokat rendszerint szigorúan megbüntessék, a dohányt pedig elégessék.

²² EOE. XV. 206.

²³ Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest, 1983. (A továbbiakban: Imreh 1983.) 341.

²⁴ Uo. 342.

²⁵ EOE. XX. 112.

Az 1670. évi országgyűlést követő tizenhárom esztendőben a törvény nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ez derül ki az 1683-ban tartott országgyűlés következő végzéséből, ahol a rendek, élén a fejedelemmel, kénytelenek beismerni, hogy a dohányzás használatának és árusításának tilalmára hozott törvény „*effectumát nem tapasztalják*”. A XI. Articulusban „Az tobák proscibáltatik” címszó alatt a következőket foglalták össze:

„Ennek előtte is nagy kárunkkal tapasztalván kegmés urunk az tubáknak való élést, irtunk volt articulust ez hazából való kiiktatása felől articulo 13. Constitut. Anni 1670, de effectumát nem tapasztaltuk. Hogy azért ennekutánna mint olyan nemcsak haszontalan, hanem káros és veszedelmes materia ez hazából extirpáltassék, Nsgod kegyelmes tetszéséből concludáltunk, a modo in posterum ez hazában senki bé ne hozza se levelenként, se összetekerve, sőt e hazában is senkisohult indifferenter ne colálja és se porúl, se pipa által véle ne éljen paraszt és jobbágyrend sub poena flor. 6, vitézlő rend similiter, nemes és egyházi emberek pedig és minden rendek úgy az urak is, annál inkább az asszonyi rendek indifferenter sub poena amissionis omnium bonorum suorum mobilium távoztassák, melyre az vármegyéken és székeken főtiszt atyánkfiai, az harminczadokon az harmincadosok, városokon pedig és falukon a birák, úgy a vitézlő rend előttök járói és gazdák is kötelességek szerint proscibáljanak; ezt pedig ab expiratione praesentis diaetae mindenütt főtiszt atyánkfiai solemniter promulgáltassák és post bis quindenam executióban is vétetni kezdjék”²⁶

Ezt követően más intézkedésekre, mint az előző tilalmak további részletekkel való kibővítésre nem került sor. Ezek közé tartozott például a rokokyás népség, a dohányzó asszonyok fejenként 12 forintos büntetése, valamint annak tilalma, hogy a dohányt az országba levelesen, de összetörve senki be nem hozhatja, véle „*se porul se pipával*” senki ne élhessen.²⁷ Mégis, a birtokos nemesekre korábban kiszabott 50 forintos összeget most 12 forintra csökkentették.

Minderre vajon milyen megfontolás alapján került sor? Esetleg azért, mert a nemesi rend kevésbé élt volna e szenvedéllyel, így a bírságolásukból befolyt összegnek sem volt különösebb jelentősége? Talán erre utalnak a kortárs Apor Péter sorai, miszerint: „*Nem szija vala akkor más sem az portubákat, sem az füsttubákat, kivált gyermekkoromban, hanem kocsis, lovász, darabant, azok is ritkán, hanem az hajduk és az fejedelem németjei s pecér s afféle. Akkor mostani*

²⁶ EOE. XVIII. 91.

²⁷ Nem érdektelen Benkő József e rendelkezéshez fűzött megjegyzése mely szerint: „Ez a Törvény arra mutat, hogy az Aszszonyi rend-is, mint újságon igen kapó, hozzá kezdett volt a' pipához. Legjobban esett azért, hogy az ő ajakaikról le-szedettek a' tsutorák; mert attól fogva eddig sok gusaly szöszök gyuladoztak volna fel a' pipa tüzetől. Azonkívül-is pedig, a' mint a' Tzigányok és pipás Tzigánynék példájából vélhetjük, ez a' füstölő szerszám félő, hogy az aszszonyokat a' férfiakkal igen szoros sorban ültette volna; olyan ereje lévén a' dohányynak a' barátság szerzésére, hogy a' nagy rendbélieket-is az alaton sorsuakkal könnyen edjűtt eszközlökké tészí” Benkő 1792. 19–20 .

*mód szerént egy pipa dohányt ha úgy kértél volna: fájf tubák, más azt gondolta volna, fáj valamid a tubák miatt.*²⁸

Hasonló véleménnyel volt az „úri nem” dohányzásmentes életviteléről zágoni Mikes Kelemen is, amikor rodostói száműzetésében 1720. május 28-án e sorokat vetette papírra: „*Nálunk szégyenlene dohányozni egy úri asszony; itt pedig mind dohányoznak.*”²⁹ Mentségére szóljon, Mikes már régen távol élt otthonától, s maga is elcsodálkozott volna mily gyorsan vált divattá a dohányzás az erdélyi asszonyok körében.

A fentiek ismeretében az a feltételezés, hogy a nemesség nem, vagy alig élt ezzel a szokással, bár jogos, de Apor Péter, Mikes Kelemen vélekedését figyelembe véve, az arra adott válasz, nem felel meg a valóságnak. Az itt bemutatásra kerülő, XVII. század második felében keltezett jegyzőkönyv adatai is a káros szenvedély elterjedtségéről árulkodnak. 1690 nyarán az Egerpatakon bejegyzett négy nemes ember mindegyike szívta a füstöt. Persze az is igaz, hogy ők leginkább a kismemesek kategóriájába tartoztak, ami természetesen nem mentesség a vétkükre.

Tovább követve az erdélyi országgyűlési végzések dohányzásra vonatkozó törvényeinek időbeliségét: az 1686. október 19 – november 6. között Gyulaférváron tartott országgyűlésen újabb „*A Tubáknak extirpáltatásáról*” szóló törvényt fogadtak el. „*Már alkalmas üdőtől fogván tapasztaltuk kegyelmes urunk az tubáknak káros és veszedelmes voltát is ez hazában, melyhez képest hogy se béhozni, sem vetni s colálni, sem pedig véle ez hazában porul vagy pipáru is élni szabados ne legyen, in articul. 13. const. Regni 1670, annakutánna in art. 11. const. Regni 1683 cum poena et modalitate exequutionis voltaképen determináltuk volt; mely articulusokat etiam vigore praesentis articuli confirmálunk, instálván alázatosan Nagyságodnak; méltóztassék kegyelmesen annuálni.*”³⁰

Két esztendő múltán, azaz 1688. szeptember 27-én a rendek újfent korrigálni kívánták az előző törvényhozatal birság nélküli voltát s „*Az tubák proscriptiojarol*” a következő döntést hozták: „*Szertelen való káros voltát tapasztalván kegyelmes urunk az tubákkal való élésnek e hazában, irtunk volt ugyan szoros articulusokat proscribáltatása felől art. 13 anni 1670, item art. 11 anni 1683., item art. 9. 1686 regni Constitutorum, de semmi effectumát nem tapasztalván, ... mostani minden helyeken lakó jobbágyokra az dominus terrestrisekre légyen szorgalmatos vigyázások, és sub poena flor. 200 per directorem exequenda büntesse meg ki- ki jobbágyát, az említett articulus szerént.*”³¹ A legnagyobb büntetést ismét a jobbágyi rendre mérték, azokra, akik

²⁸ Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Budapest, 1972. 36.

²⁹ Zágoni Mikes Kelemen törökországi levelei. Közli: Toldy Ferencz. Pest, 1861. I/64. (A továbbiakban: Mikes 1861.)

³⁰ EOE. XVIII. 586.

³¹ EOE. XX. 114.

között – véljük nem ok nélkül – a leggyorsabban és a legszélesebb körben terjedt el a dohányzás.

Ezúttal vajon volt-e foganatja a törvény szigorának?

A körülményeket összefoglalva leginkább a következőkről számolhatunk be: hozhatott törvényt az országgyűlés 1670-ben majd a 80-as években többször is a dohányzás betiltására, azoknak nem volt foganatja. Ellenőrizhették az ellenzők ellenőrzőit, a hanyagság, a rálegyintés, az elnézésből származó juttatások, könnyű és járható útja volt az anyagi gyarapodásnak, s bizonyult hatékony eszköznek az ügyintézésnek során, egyben szavatolva a törvény betartásának esélytelenségét.

Alig telt el néhány hónap a radnóti országgyűlést követően, amikor az 1689. január 5-én összehívott rendek nyilvánosan elismerik a tisztek, az ellenőrző hivatalnokok visszaéléseit. Szükségessé vált tehát a tiltás rendszerének átgondolása s új, hatékonyabb intézkedés életbe léptetése. A büntetések kirovása helyett egy gyakorlatiasabb megoldáshoz folyamodtak, a megadóztatásra tértek át. Ennek értelmében a dohányzó felek társadalmi rangjuknak megfelelően különböző összeget voltak kénytelenek az ország adójába fizetni. Következésképpen megszületett a legkeményebb törvény, amelyet valaha az erdélyi országgyűlés a pipázók ellen meghozott. *„Az tubáknak mind vetését ez hazában, mind peniglen annak szívását abból következett sok károokra és alkalmatosságokra nézve egész országul noha már egynehány izben bizonyos büntetés alatt megtiltotuk, de annak büntetésével az tisztek mivel sok helyen abutáltatnak és midőn az szegény embereket exekválták volna is egyfelől az szegény embereknek marhájokat hajtották, másfelől az pipa az szájokban volt, melylyel nemhogy az azzal élőket referálták volna, de még magok rossz példaadásokkal az szegénységet ingerlették, végeztük azért keglmes urunk, Ngod keglmes consensusa is accedálván, hogy valakik ezen articulusunk emanatioja után magok jószágokban vettetik, azon jószágot in perpetuum amittálják, ha kik peniglen szavják mégis tovább, ha főtiszt cselekszik, adjon ország adajában fl. 200 annuatim, ha regalisták közül való, adjon fl. 30, egyházhelyi nemes ember adjon fl.12, paraszt ember fl. 6, az Ngod udvari szolgái közül ha ki szija, adjon fl. 10. Az katonák közül ha ki szivja fl. 6. Az darabantok és gyalogok fl.3, urak és főrendek szolgái fl. 6, lovászok és béresek fl.3, az Ngod udvari szolgái hópénzezből az olyan dohányszipóknak tartozzék Komornik atyánkfia kitartani és az ország adajában adni. Az urak, főrendek és nemesek peniglen az szolgájok fizetésekből megadni, az jobbágyokon penig az poenat exekváltassa az, a kire az főtiszt fogja bizni minden vármegyékben és székekben. Az universitás (azaz, a Szász Nemzet- T.S.K.) ő keglmek peniglen magok tisztei exekválják az poenat az dohányszipóknak értékek szerint, minden székekben és vármegyékben peniglen főtiszt atyánkfiai ő keglmek szor-*

galmatosan czirkáltassák fel, kik élnek az dohánynyal és az szerént kinek-kinek értéke és állapotja szerént az adó rajtok exekváltassék”.³²

A XVII. század végére, beleértve az egyházi rendeket is, Erdély egész társadalmát, hasonló helyzet uralkodott. Szentpéteri prédikátor erről így számolt be: *”szemeimmel láttam, hogy a pap fél kezével a Harangot vonta, s a másikkal a Pipa szárát tartotta, ugy dohányozgált meg harangozott.*”³³

A több éves történések tapasztalatait figyelemmel kísérve miről számolhatnánk be másról, mint arról, hogy e változás sem hozta/hozhatta meg a hozzá fűzött reményeket: az adó behajtása továbbra is számos nehézségbe ütközött. Természetes, hogy ezzel arányosan nőtt az időközben felzúduló köznép haragja is, akik a közadó-teher csökkenésének hitelt nem adtak.

A dohányzás tiltására vonatkozó előírásokat a 20 éves sikertelen tapasztalat alapján tehát más formában kellett megfogalmazni, törvénybe iktatni és érvényhez juttatni. Legkézenfekvőbbnek az tűnt, hogy a kártételek megelőzésére vonatkoztassák a dohányzás tilalmát, s azt a tüzkárok megelőzésére vonatkozó utasításokhoz csatolják. Ezek az utasítások nagyobb közérdeklődést váltottak ki, hiszen a zsidó házak, a szalmatetős kunyhók lakói egyaránt tartottak az égéstől, a gyulladástól. Féltették életüket és javaikat a falustársak és a városi polgárok egyaránt. A törvényhozók elképzelései szerint, tehát a *„Szent Isten büntetésétől”*, azaz az égéstől való félelem biztosan jobb belátásra kényszeríti majd a tubákos embereket. Úgy véljük, hogy ilyen megfontolásból került az uradalmak gazdatiszti utasításai közé a dohányzás tilalma. Teleki Mihály 1680 tavaszán, oprakercsorai szolgálóinak szánt *„Kevés Udvarom népe között való Rendelésének”* 21. pontjában például azt olvashatjuk: *„Az ki Tubakát szí, meg veretik”*³⁴.

Tudomásunk szerint, az eddig ismert székely falutörvények tűzvészrel kapcsolatos előírásai között is, ezidőtájt jelenik meg a dohányzásra vonatkozó tilalom. A közösség akaratnyilvánítása mellett a felsőbb törvénykezési szervek rendeleteihez is alkalmazkodó falutörvényekben, rendtartásokban olyan vizitáló emberekről olvashatunk, akik rendszeresen járták falujukat, felvigyázták falustársaik éberségét, a magára hagyott „tüzes kemencéket”, az égető-borkatlant, a tisztítatlan kürtöket, kéményeket s nem hunytak szemet a dohányt szívó falustársak felett sem. Az 1696. évi maksai székgyűlésen a tüzes kár kapcsán például arról határoztak, hogy *„aki dohányt sziv, 12 forintra dulassék meg”*³⁵ Ez igen szigorú büntetés volt, hiszen duplája az 1689. évben kirótt 6 forintos bírságnak, amelyet a legnagyobb büntetések között tartottak számon.

³² EOE. XX. 164., 165.

³³ Szentpéteri 2001. Öb. 37 v.

³⁴ Gáti Magdolna: Az Instructiok létmódja az irodalmi műfajok rendszerében. In: Színlelés és rejtőzködés. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, 2010. 200.

³⁵ Imreh 1983. 97.

Felmerül a kérdés: a különböző formában megjelenő országos és helyi érdekeltségű rendszabályzatok visszaszorították-e, s ha igen, milyen mértékben, a tubákolás vétkes szokását? Egy 1690–1701 között készült jegyzőkönyv részletét idézzük, ahol néhány sepsiszéki település lakosságának „bűn és bűnhődését” sorolják a XVII. század végéről. Címe: *„Székelyföld több községében fölvetett tárgyalási és vizsgálati jegyzőkönyvek „in causa malorum et malefactorum 1690–1701-ig.”*³⁶ A feljegyzésben találtak kétségtelen összefüggnek az 1689. évi segesvári országgyűlés VII. Articulusában írottakkal, ahol elrendelték, hogy *„Minden Székekben és Vármegyékben peniglen Fő Tiszt Atyánkfiái eő Kegyelmekek szorgalmatosan czirkáltassák-fel, kik élnek az Dohánnyal, és az szerént kinek értéke s' állapotya szerént az adó exequaltassék.”*³⁷

Az összeírás sajnálatunkra a 44 sepsiszéki település mindössze 80 százalékára terjed ki. Oldalain lajstromba szedve sorjázták az ott élő férfilakosságot, a bűnt elkövető falustársaikkal egyetemben, sőt a vétekbe esett asszonynépséggel együtt. A hiányzó települések feljegyzésének elmaradásáról az 1690-es évet követő bejegyzés árulkodik: *„observandum, ezek Inquisitiobol el maradtak Kalnok, Köröspatak, Arkos, Szemeria, Szent György, Kőkös mind az haborúságos idő miatt felben kellett hadni az Inquisitiot.”*³⁸

Az inquisitióban résztvevő bizottság összetétele megegyezett a fennebb idézett Artikulus előírásával éppúgy, mint a székely falutörvényekben foglaltakkal. Az összeírást ún. cirkálók végezték el. Így, a széki nemes emberek, a vicekirálybírók, s a széki nótárius mellett minden településen jelen volt még a falut képviselő 7 esküdt ember, az ún. „számadó”-k, akik hitelesítették a megnevezett bűnösöket és elkövetett bűneik igaz voltát.

Az 1679. március 10-én keltezett összeírás idején a *„Generalis Malefactorum Inquisitorok”* közé sorolták a sepsiszentgyörgyi Daczó Pétert, a kilyéni Székely Györgyöt, uzoni Literati alias Kádár Mihályt, Peko (?) Janos de Gidofalva, Nemes Mihályt, a sepsiszéki vice-királybíró, Szonda István sepsiszéki nótáriust, mindannyian nemes személyek, valamint a szóban forgó település 7 esküdt emberét, a „számadókat”.

Az 1690. esztendőben „inquisitorok” voltak (Teleki Mihály főkapitány rendeletére írták össze): a kisborosnyói Tompa Miklós, a sepsiszentgyörgyi Daczó László, a kilyéni Márton Benedek, a nagyborosnyói lófő Barta István, Székely

³⁶ A jegyzőkönyv lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Létezésére Oborni Teréz hívta fel a figyelmet, akinek ezúttal is köszönetem fejezem ki.

³⁷ EOE. XX. 164-165.

³⁸ 1690. április 15-én meghalt Apafi Mihály erdélyi fejedelem. Június 8-án III. Szulejmán szultán Thököly Imrét nevezi ki Erdély fejedelmének, majd a krími tatár hadak egy részével és Bráncoveanu Constantin havaselvi vajda támogatásával Erdély ellen indult. Július 18-án Teleki Mihály, mint az erdélyi nemesek hadainak főgenerálisa közfelkelést hirdetett ellenük. Ekkor „háborúságos időt” élt át minden erdélyi település.

Boldizsár kilyéni vice-királybíró, gidófalvi Szonda István sepsiszéki nótárius, valamint a mindenkoron jelen lévő 7 esküdt ember.

Az 1693. évi jegyzőkönyv felvételekor pedig: kilyéni Székely Mihály és György, Szonda Mihály, alias Literati de Uzon, Bakcsi Mihály de étfalva, Székely Boldizsár uzoni királybíró és Gidófalvi Gábor sepsiszéki notárius voltak a helyszínelők.

1701-ben inquisitor: Henter Mihály de Szentivány, Székely Sámuel de Réty, Márton Benedek de Kilyén, Kádár Mihály, alias Literati de Uzon, Székely Mihály de Kilyén vice judex regius, Benkő Mihály de Árkos, Sepsiszék nótáriusa.

A 1679–1701 évek között összeállított „bűnlajstrom” bizottságának állandó tagjai voltak tehát: a sepsiszentgyörgyi Daczók, a kilyéni Székelyek, a gidófalvi Szondák és húzhattak hasznót a vice-királybírák a nótárius urakkal együtt a befolyt birságból, amelyet ha sikerült összegyűjteniük – számításaink szerint – szép summára rúgott.

A rendszeres statisztikai összeírásokat megelőző korszakból származó jegyzőkönyv különleges értékét tovább növeli, hogy számos, összegzésre alkalmas adatokat tartalmaz, mint például: a szóban forgó település, többségében felnőtt lakosságának lélekszáma, azok nevei, az elkövetett bűnök, vétségek természete, közöttük a dohányzók pontos megnevezésével, társadalmi hovatartozásuk megjelölésével s nem utolsó sorban a kirótt büntetések mennyiségének és milyenségének feljegyzésével. Egyfajta „bűnügyi krónika” amelynek oldalain említésre került minden olyan méltánytalan cselekedet, amelyet a korabeli székely falvakban elkövettek. Feljegyzések, amelyek a mindennapok egyhangúságának hátterében zajló eseményekről számoltak be, egyben színes képet tárva elénk a lakosság magatartásbéli viselkedéséről, ösztönviláguk mélységeiből feltörő erkölcsi normáik árnyoldalairól, a helybéli malefactorok ténybeli és számszerű világáról.

Gonosz cselekedetnek számított a kilyéni nemes Kilyéni Mihályé aki anyját nem becsüli (1679), Fejér Péter pedig feleségével együtt „ördög lelkű”, sokat szitkozódnak.

Erkölcstelenséggel vádolták az aldobolyi Nagy Simon szabad embert (1679), aki „Templomot nem frecventál” (III), Székely Tamásnál pedig égett bort ittak (III) vasárnap.

Meggondolatlanul járt el az uzoni Kovács György nemes ember, aki cseresznyefát vágott ki épületnek. Más viszont pecséttel megtiltott búzavetésen ment át, de volt olyan ember is, aki a falut nem akarta őrizni.

Mértéktelenül nagy rikoltozásba fogott az aldobolyi Oláh Tódor s nem is hagyta abba, amíg el nem nyerte méltó büntetését (1679). Vidám életet élt az Oláh familia, ui. Gábor leányának sem volt kisebb bűne, mint az, hogy szeretett táncolni, meglehetősen feltűnő módon. Ilyen és ehhez hasonló vidám együttlétek következményeit büntette gyakran a koraujkori törvényhozás és sújtotta birsággal, a virágénekekkel való mulatozást és a hegedülést.

Az ilyen és ehhez hasonló bűnös cselekedeteknek lajstromát találjuk a jegyzőkönyv 1679-es évi bejegyzésében, amikor még a *dohányzás, mint bűnös cselekedet nem került számbavételre, így megrovás alá sem esett. Emlékeztetőül, már 9 esztendő telt el azóta, hogy az országgyűlésen meghozták az első dohányellenes rendeletet.* (kiemelés tőlem – T.S.K.)

A jegyzőkönyv következő bejegyzése már jóval később, 1690-ben készült. Annak azonban, hogy mi történhetett 1679 és 1690 között, a lajstromban semmi nyomát nem találjuk. A történet tehát 11 esztendő múltán folytatódik, amikor 1690 nyarán a feljegyzések között felbukkan a „*tubákot szívók*” csoportja. A kisborosnyói Tóth János bíró létre „*Tubákot szí, füstöl*”, nem titkolja, sőt „*maga vallja*” tettét. Egerpatakon nemcsak a számadók között volt dohányos, de „*Tubákot színek mind 4 az nemesek*”. Kónya István fia, amellet hogy szitkozódó, ördög lelkű legény volt, még a tubákot is szívta.

Ami a településeken uralkodó dohányzás népszerűségét jelenti, abban az egerpatakiak jártak élen. Közülük ugyanis, a 41 bejegyzett személyből, 12 falustárs szívta, fújta a „*füstöt*”. Őket, nagy lemaradással a kisborosnyóiak követték, ahol a 48 fő közül mindössze ketten dohányoztak.

Annak ellenére, hogy 1690-ben Sepsiszéken még aránylag alacsony a tubákosok száma, közöttük már néhány nő neve is szerepel. A magyarósi Dancs Péter ugyan nem tubákos, de felesége már szívja a dohányt. Az angyalosi Csulak Miklósnak anyja dohányzik. Komollón pedig az egyik falustárs felesége került a dohányosok táborába. Szenvedélyüknek tehát az 1683. évi országgyűlésen hozott rendelet sem szabhatott határt, pedig a „*Tobákkal élő*” rokolyás népségre kirótt fejenkénti 12 forint bírság tekintélyes összeg volt.

A szigorú törvények ellenére a szenvedélyesek száma egyre nőtt. A jegyzőkönyv 1693. évi összeírása alapján nem is kevéssel. Számuk három év alatt annyira megszorodott, hogy az összeírók is megelégtették a bűnlajstromba kézírásukkal bejegyezni: „*tubákot szí, füstöl*”, helyette elégségesnek tartották azt, a „*dohányos*” szóra lerövidíteni. Végezetül, a *D.* betű jelölést használták. Azt még érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy a más természetű vétkes cselekedetek tartalmukban sem, számukban sem szaporodtak. Pontosabban arról van szó, hogy jóval kevesebb falustársat bírságoltak meg lopásért, égetett bor vagy serital árulásáért, kurválkodásért, káromkodásért, veréb be nem szolgáltatásért stb., mint dohányzásért.

A nem dohányzó szülők mellett 1693. évben már a dohányzó fiak is megjelentek. Ezen új nemzedék közé tartozott a szentiványi Borsa Jánosné fia Tamás, Márkos Mihálynak fia Máthé, Pál Mesternek fia Benedek és még sokan mások, akik egy korabeli megjegyzés szavaival élve, a „*Sátány kéményévé*” váltak.

Végezetül: hogy az 1670-nel kezdődő országgyűléseken hozott dohányellenes rendeleteknek milyen hatása volt a társadalomra, arról az 1679–1693 között összeállított jegyzőkönyv alapján a következőket summázhatjuk:

a) Az 1679. évi összeírásból hiányzó dohányzó népség leginkább az országgyűlési rendeletek be nem tartására enged utalni, s nem pedig arra, hogy abban az időben Székelyföldön már ne ismerték volna a dohányzást.

b) Az 1690., de még inkább az 1693-ból származó adatok viszont már másra utalnak. Amint már említettük, az 1689. évi országgyűlést követően kénytelenek voltak megváltoztatni a dohányzás tilalmára hozott rendeleteket, azokat a tűzvédelem keretei közé illesztették. Úgy véljük, hogy ennek hatására foglalta törvénybe a maksai székgyűlés 1692-ben a dohányzásból fakadó tűzkár árának kiszabását is. 1689 után szenteltek nagyobb figyelmet a dohányzó falustársak számbavételének a sepsiszéki jegyzőkönyv összeállítói.

c) Az 1701. évi feljegyzés újabb változást érzékeltet. Akkor a bejegyzett dohányzók száma megfogyatkozni látszott. Így például a 38 málnási személy közül 5 fő, a 42 oltszemi közül 3 fő, a kisborosnyói 36 falustársból is csak hatan füstöltek, amely arányát tekintve, negyedét/egyharmadát jelentette az 1693. évi összeírás adatainak. Valami történhetett a jegyzőkönyv 1701. évi összeírásának idején, ui. az egyéb természetű bűnök felsorolása ez alkalommal teljességgel elmaradt.

A körülmények tisztázásához további adatok szükségesek. Egyelőre, az előzmények részbeni ismeretében, arra gondolhatunk, hogy nem a büntetéstől való félelem indította jobb belátásra a háromszéki dohányzókat az 1701. évi összeírás idején. Leginkább annak az új helyzetnek az előszelét véljük itt felismerni, amely szétfeszítve a szigorú előírások, rendeletek és törvények kereteit, új utat nyitogatott a dohányzás használatára, behozatalára, árusítása előtt, hogy majd a következő századtól kezdődően már törvényes kereteket biztosítson a kereskedők számításainak, kielégítse a kincstár elvárásait, és nem utolsó sorban a szenvedélyesen dohányzók igényeit. Apafi Mihály fejedelem utáni időkben, Benkő József szavait citálva: „*úgy meg-lágyulának az ártatlan Dohány burján ellen szabott büntetések – is, hogy mind a pipázás divatjábann lábra kapa, mind pedig a' Dohány termesztést egyéb föld-mivek közé bántatlan el-elegyedék.*”³⁹

Erre enged következtetni az a néhány írott forrás is, amelyben a dohány helyi jellegű termesztésére utaló feljegyzéseket találunk. Az egyik földeladásról szóló, 1696. július 3-án Barrabás György kézdivásárhelyi házánál kötött szerződés szerint, altorjai Mihálcz Miklós „*Nagy Kantában ... a Torja vize és az ország uttya, mely megyen Nyujtód felé*” egy darab ülés helyet, „*mely Tubákos kertel bír*”, a fent nevezett Barrabás Miklósnak és maradékinak értékesíti.⁴⁰ Egy másik utalást gróf Kálnoki Sámuel 1698. évi gazdasági összeírásában találunk, ahol azt

³⁹ Benkő 1792. 24.

⁴⁰ Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Fond 74, fasc. VI.

olvashatjuk: *Kőrispatakon „a kulcsár házban vagyon ..., egy nagy rakás Tubak, hány Mása nem tudják, lehet cir.3 mása.”*⁴¹

Ezek a feljegyzések bizonyítják, hogy nemcsak a dohány szivására hozott országgyűlési végzések bizonyultak eredménytelennek, de annak termesztését sem tudták megakadályozni. A XVII. század végén már komoly mennyiségben termesztették a dohányt a városi és a falusi kertekben, legnagyobb tételben Marosvásárhelyen és környékén. Háromszéken a Torja-környéki jó minőségű, sík térség földjein éppúgy, mint Kőröspatak, esetleg a szépmezei rész napsütötte határában. Nyilvánvalóan nemcsak a saját szükségletek kielégítésére.

A dohány erdélyi elterjedésének útját tehát már semmilyen határozat, végzés vagy szabályzat sem volt képes feltartóztatni. A dohányzásra kivetett bírság ellen, amellyel a nehéz „Portzio”-zás idején a szegénységet sújtották, Bethlen Miklós kancellár is fellépett. 1702 tavaszán arra figyelmeztette a Királyi Guberniumot, hogy *„tilcsa-meg az egész országban azt a’ Dohán bírságot”* hiszen a szegénység, aki számban is a leghívebb dohányzó réteget jelentette Erdélyben, ha csak egy forintjával büntetessék *„könnyen el-érkezik a’ Vármegyének egy hónapi dupla Portiojával”*⁴². Ne feledjék, hogy a szigorú tiltások ellenére a *„Fejedelem, Urak, Gubernium, s’ minnyájunk szeme láttára azolta országban Urak, Fő Emberek, szegény emberek vetették s vetik és pénzt nyernek belőllé, iszszak”*⁴³ szélteben mindenütt, *Piaczokon árulják, Harmincadokon behozzák, és az Harminczad jövedelmét, a’ Király, a’ Societas, a’ Gubernium vette s’ vérszi és él véllé*”. A kancellár arra is emlékezteti a Tanácsot, hogy maga a Gubernium adta néhány esztendővel ezelőtt egy Görögnek árendába a dohánnyal való élést mint *„legitimus Quaestust”*⁴⁴.

Bethlen Miklós figyelmeztetésével és jóslatával ezúttal is bebizonyította, hogy tökéletes ismerője volt az Erdélyben uralkodó valós helyzeteknek s kérte a Tanácsot, hogy *„mennél hamarébb irjon-ki és a’ szegénységen azt a’ nagy nyomorgatást előzze meg; sőt a’ hol eddig meg-találták volna-is venni, adassa vissza szegényeknek, hadd adhassák az portioba. Sőt ezt a’ Parancsolatot az Székelysége, Szászságra is kellene dirigálni; mert a’ Szászságon nem tudom ugyan, de a’ Székelységen bizony úgy hiszem, sőt hallom, hogy most-is valóban sokat vettek, ez után-is el-hiszem vesznek, ha meg nem előzzük; osztán elő állanak, azt mondgyák, nem adhatják a’ Portiót. Bizony az Isten meg-büntet bennünket; az Felsőges Udvar- is azt mondgya, hogy meg-adhatná Erdély az Quantumot eö Felsőgének, csak mi ne exhauriálnók a’ szegénységet; én ugyan a*

⁴¹ *Tüdös S. Kinga*: Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán. Bukarest–Kolozsvár, 1998. 95., 199.

⁴² *Benkő* 1792. 25.

⁴³ A dohányzást másként a „pipa dohány italá”-nak nevezik.

⁴⁴ *Benkő* 1792. 25.

magam jószágimban nem admittálhatom azt a' Dohány birságot megbocsássanak Circáló Uraim."⁴⁵

Megjegyezzük, Bethlen Miklós a dohányzásra vonatkozó birság beszédésének megtagadásával, arra való buzdításával végül is törvényt nem szegett, hiszen az önálló erdélyi fejedelmek által hozott országgyűlési döntéseket I. Lipót császár-király sem akkor, sem később nem erősítette meg.

Számos pro és contra közepette, a dohány mégis hogyan volt képes ellenállni az országgyűlési végzéseeknek, és aránylag rövid időn belül hatalmába keríteni Erdély társadalmát rangra való tekintet nélkül?

Meglehet, a dohányzás erdélyi „pályafutása” kezdetben ártalmatlan szórakozással kezdődött, ám csakhamar komoly gazdasági megfontolás tárgyává változott. Az illetékesek hamar felismerték a tömeg egyre növekvő igényét a függőséget okozó dohányra, s a vonzataként megjelenő üzleti lehetőségekre. Hiszen szivta akkor már a füstöt főnemes és nemes, nyert tőle nyugalmat katona és paraszt, álmodott tőle szépet asszony és feleség. Mert kérdezzük, lehetett-e ellen állni annak a nikotfüvének, amelyet Jókai Mór, Fráter Györgyről írott regényében, is így dicsőített: a görög „*A mit az egy bőrcacskóból előmarkolt, az nem volt egyéb, mint holmi száraz levél, apróra összevagdálva, a mi olyan, mintha szemét volna. Hanem aztán mikor azt egy eleven parázssal töltött medenczére hinté, olyan fölséges zamatú füstöt terjesztett, hogy annak az illatától a paradicsomban képzelte magát az ember. ... A ki ennek a füstjét beszívja, elfelejti minden búját-baját: ha álmatlanság bántja, elalszik és szépet álmodik tőle, ha rettegés éri, bátor szívet kap tőle. Ez elűzi a pestist, a patécsot, a hideglelést. ... A kinek legelőször dohányfüsttel tömjéneztek, az nem csoda, ha kis Istennek érezte magát. Magyar és török urak mind tele tüdővel szitták be a füstillatot.*”⁴⁶

A száműzetésben élő zágoni Mikes Kelemen is töredelmesen bevallotta „Nénikéjének”, hogy iránta való szeretetét nemcsak „*káposztában*” képes kifejezni: „*De tudja ked, meddig szeretem kedet? Valamig dohányozhatom*”.⁴⁷ Természetesen nem Ő az egyedüli dohányzó a száműzöttek körében. Maga a fejedelem is nagy dohányos hírében állott: „*Mise után az ebédlőházba megyen – ott kávéit iszunk és dohányozunk*” – számolt be írásában Mikes⁴⁸.

Kétségtelen: a „*Sátán kéményévé vált*” szenvedélyes dohányzók széles tábora hívta életre e különleges, s nemcsak az egészségre ártalmas társadalmi igényt. A nyereségre mindig éhes termelők-kereskedők pedig szíves-örömmel éltek az alka-

⁴⁵ Uo. 26–27.

⁴⁶ Jókai Mór: Fráter György. II. köt. Budapest, 1898, 81.; 1534 nyarán Gritti Alajos kormányzó I. Szulejman szultán parancsára Magyarországra indulván, hogy ott kijelölje az ellenkirályok országgrészei közötti utat, de leginkább I. János kormányzó megbuktatását sürgesse, Brassó falain kívül verte fel sátorát, ahol csakhamar megjelentek az ún. „fukarok”, vagyis a nagybani kereskedők, többek között dohányt is árulva.

⁴⁷ Mikes 1861. I. köt. 40.

⁴⁸ Uo. 75.

lommal s gyarapították anyagi javaikat: „mert ennél semmi teremtvényt a' világbann a' kereskedésre inkább fel-nem vett az emberi nemzet”.⁴⁹

Szenvedély és nyereség, ez volt tehát a veszte az 1670 és 1689 között létrehozott dohányzásra vonatkozó erdélyi országgyűlési határozatoknak. A XVII. század fordulója táján már jócskán termelték, a XVIII. században már nyilvánosan árusították a dohányt. Kolozsvár 1722. évi számadáskönyvében például már hét asszonyt tartottak nyilván, aki a dohány piaci árusításával foglalkozott⁵⁰.

Kezdetben, a dohány ártalmait még nem ismerve, a szórványos feljegyzésekből az derül ki, hogy a magyar urakat ámulatba ejtette az a nyugalom, amellyel a török füstölgők jártak-keltek. E feszültségoldó hatást, valamint azt, hogy a dohányzó katonák éhségérzetét is csökkentette a dohány szívása – használták ki az állandó háborúskodások idején, s hunytak szemet a hatóságok az egyre nagyobb számban dohányzó katonák felett.

A XVII. században, főként annak is a második felében végigsöprő pestisjárvány és a kolera idején a korabeli orvosok arra is felfigyeltek, hogy sokan voltak dohányosok a túlélők között. Ezért a dohánynak fertőtlenítő, védő hatást tulajdonítottak a kolerával szemben. Továbbá úgy vélték: gyógyír a szembajra, a kelésre, tüsszenéssel tisztítja az ínyet, enyhíti a fogfájást.⁵¹ A XVIII. században is még mindig tartják: „Egészségekre szolgál az hideg természetű, kövér, nyálás és taknyos nedvességekkel bővölködő embereknek; a vért vékonyítván, a' testnek gözölgését segítvén, a' sűrű nedvességeket tisztítván, az emésztést sietettvén, s' a' t.”⁵²

A dohányzás előnyös volta mellett csakhamar annak káros hatására is rájöttek. A fentiekben gyakran idézett Benkő József, a „Hárlemi Tudós Társaság” tagja, az 1792. évi országgyűlés „alkalmatosságával el-adni küldött” beadványában a dohányról kapcsolatban részletesen felsorolja a tubák mértéktelen használatának káros voltát: szárasztja a testet, növeli az izzadást, a vért forralja és „csipősíti” (savasítja), guttaütést okoz, és a „férfiak tenyésző vérért fogyasztja”.⁵³ A gazdaságra tett ártalmainak felsorolásában azt is megjegyzi, hogy nem-

⁴⁹ Benkő 1792. 35.

⁵⁰ Biró 1940. 34.

⁵¹ „Több hasznait ezen növénynek a' mi illeti. Bizonyos, hogy leveleit borbann főzve s' azzal a' lévvél mosogatva a' sebeket gyógyítják. Hamva lugba főzve a' gyermekek törnyös avagy kifakadozott fejeket orvosolja; szárazon hozzá surolva pedig a' fog húst tisztítja. És hogy ismét füstjére térjek... ez a' pestisnek, dernek és rószsz víznek ártalmi ellen mindenféle nagy dicsértebenn vagyon”. Benkő 1792. 35.

⁵² Uo. 34.

⁵³ Benkő József im. pontokba foglalja a dohányzás egészségre tetemes ártalmát: „1. hogy a' száraz és heves természetűeknek, köszvényeseknek, száraz kóróságosoknak, és többeknek-is nagyon ártalmas legyen a' Dohány tüzzel való befűtés, minden Értelmeseknél tudva vagyon, és a' tudós Orvosok ezt eleitől fogva meg mutogatták; minthogy a' Dohány füst a' testet igez szárasztja, az izzadást neveli, a' vért forralja s' tsipősíti, s' a' t.

csak a tubákosoknak okoz nagy kárt a gyulás vagy égés, de sújt minden jó gazdát s gyermekeit, azokat egész életekben szerzett keresményeikből kiforgatva. A dohány termesztése kárára válik a gabona termesztésnek is, hiszen a ráfordított munkával milyen sok embernek táplálására lehetne a gabonát elvetni és learatni. Továbbá, mily sok időt lopnak el a mindennapokból „a dohány körül való bibelődéssel” a munkás emberek.

Akkoron bár már a nők is szívták a pipát, Benkő mégis védelmükre kelve írja: „Némely férfiak, kivált’ az aljasabb rendenn, nem tsak szájokat és öltözeteket, hanem házaikat-is el-büdösítik, és az aszszonyi rendnek unalmat s utálást szereznek, a’ rendeletlen pipázással.”⁵⁴

A befejezés előtt egy gondolat erejéig érdekességként hozakodunk elő észrevételünkkel, miszerint ezen élvezeti cikk, valamint annak használatához szükséges tartozékokról pl.: tubákos szelence, ezüst pipaszár stb. a korabeli írott forrásokban eddig nem olvashattunk. Feltűnő, hogy olyan korabeli okiratokban, mint például a XVII. századi végrendeletekben, gyakran tételesen is felsorolták a háztartásban található ezüst tárgyak számát, milyenségét és mívességét. Ugyanakkor egyetlen alkalommal sem jegyezték fel a dohányzáshoz tartozó kellékeket.⁵⁵ Pedig mint láttuk, a törvény szigora, annak használatát nem volt képes

2. De hogy halált hozó méreg is légyen benne, a’ véle rendetlenül élés által, Bérenhs Irásából példáson bizonyítja Doktor Mátyus István Úr, széles tudományu Diaeticájábann; eléhozván amaz Hollandus ifiju testvéreket, kik vetélkedvén edjkor, melyik szivhatna edjmas után több pipa dohányt, midőn ez 18ra, amaz pedig 17re felment volna, azonban mindeniket guttaütés és abból szörnyü halál talalá.

3. Ugy itélnek továbbá némely Tudósok, hogy egészségtelenítése által, még az emberi Nemzetnek szaporodását-is akadályozná, főképpen az hév tartományokbann. Ilyen vélekedésben lévén Negyedik Amurates Török Császár-is, hogy az ő meleg tartományaibann a’ sok pipázás a’ férfinak tenyésző vérét fogyatná, és sok aszszonyoknak azért kellene meddön maradniok, azt halálos büntetés alatt meg-tiltotta vala.

4. Sokféle oktalan élő állatok-is szokták érezni a’ dohánynak halálos mérget; p.a. a’ dohániból való balsamum, mely is annak ki-facsart nedvéből készítetik, a’ rákot leg-ottan meg öli. Nem külömben a’ dohány olaj, akár a’ régi pipákból való olajos lév, az hálnak és békának fejére kenettetvén, azokat meg-öli. Söt tsak por-tobákat tégyünk a’ varas békának hasára, kevés időre megdagad és döglük. Még a’ matskának nyelvét-is, ha bőv pipa sárral vagy olajjal meg kened, mélyen el-aluszik, vagy meg-is hal miatta. Vagyon hát mnéreg benne.

5. Ezekből azért, és sok egyebekből, eléggé meg esmérvén a’ tudós Orvosok a’ Dohánybann található mérget; méltán tiltották a’ véle való mértékletlen élést, erről költ jeles Irásaikkal; melyek között említhetem, hogy már régen kikölt volt ez ellen Dánniában, a’ királyi Udvarnak Orvossa Simon Paulli, ilyen előnevü Munkájában: De Abusu Tabaci, § Herbae Thee.” Benkő 1792. 31–32.

⁵⁴ Uo. 33.

⁵⁵ Erdélyi Testamentumok I. köt.: Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék 1548–1711. Marosvásárhely, 2003.; II. köt.: Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1551–16 sz. vége. Marosvásárhely, 2006.; III. köt.: Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1600–1660. A sorozatot szerkesztette, a forrásokat válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Tüdös S. Kinga. Észrevételünk a végrendeletek margóján született, a téma további kutatást igényel.

megfékezni. Új módinak számított a tabak, vagy tobáka, mint ahogyan azt nevezte a német katonaság, vagy a duhan, dohán török kifejezés, míg eztán azt ki nem szorította.

Adatok hiányában nyitva kell hagynunk azt a kérdést: ezen élvezeti szer társadalomlélektani hatása vajon milyen mértékben jelent meg tárgyasult formában az erdélyi nemesi és nemtelenek háztartásában?

Befejezésként summázhatjuk: a dohány megjelenése nagy kavarodást okozott az erdélyiek körében. Sokan, sokszor próbálták megfékezni terjedését, de mindhiába. A hozott törvények esetleg arra voltak érdemesek, hogy a dohánnyal való élés ne csapjon át mértékvesztésbe. A fejedelemségben valami olyasmi történt, mint Angliában II. Jakab idején, aki a dohányellenes intézkedéseivel azt végérvényesen dívatba hozta.

Törvényeivel tehát az erdélyi országgyűlés jobbra útját nyitogatta a dohányzás elterjedésének, nem pedig gátolta. Ezt később I. Lipót császár- király taktikája is megerősítette, hiszen az erdélyi fejedelmek dohányellenes döntéseit sem akkor, sem később meg nem erősítette.

Természetesen a dohányzás ténye nem maradt felügyelet nélkül a későbbiek során. Bizonyos keretek közé szorítása s a véle való élés gyakorlata azonban már egy új világ történetéhez kapcsolódik. A XVII. századra vonatkozóan a dohányról elmondhatjuk: járta tőle a dervisek táncát főnemes és paraszt, szenvedett nikotinmérgezést a fejedelem, róttak ki érte szigorú büntetést a rendek némi kincstári gyarapodás reményében, de elterjedését feltartóztatni már nem voltak képesek.

A szemléletesség kedvéért az említett jegyzőkönyv alapján néhány sepsiszéki falu releváns adatait foglaltuk táblázatba, amely számszerűen illusztrálja a XVII. század végi tubákolás elterjedését. (a D. = a dohányosok számát jelöli)

Helység	Év							
	1671		1690		1693		1701	
	össz.	D.	össz.	D.	össz.	D.	össz.	D.
	személy		személy		személy		személy	
Bikfalva	125	-	124	1	120	59	-	-
Bodok	-	-	106	1	69	50	69	24
Egerpatak	-	-	41	12	28	20	32	21
Illyefalva	62	-	33	1	28	14	-	-
Kisborosnyó	-	-	48	2	32	19	36	6
Lisznyó	70	-	72	1	55	35	52	24
Málnás	-	-	49	-	40	17	38	5
Oltszem	-	-	47	-	42	15	42	3
Zalán	-	-	76	-	64	21	67	38

AZ 1708/09. ÉVI ÚN. „LABANC” ORSZÁGGYŰLÉS

KALMÁR JÁNOS

Az országgyűlés összehívása

A Rákóczi-szabadságharc idején, a konföderált rendek 1706. esztendei ónodi gyűlését követően, az uralkodóház melletti hűségükben kitartó hívei hosszas unszolásának engedve hívta össze I. József a magyar országgyűlést Pozsonyba, 1708. február 29-ére.

Az uralkodó elhatározásában külpolitikai okok is szerepet játszottak. Az ekkor zajló spanyol örökösödési háborúnak ez a szakasza ugyanis éppen a Habsburgokkal ellenséges franciák katonai sikereit eredményezte a flandriai hadszíntéren. Márpedig ez kedvezőtlen hatást gyakorolt a Német-római Birodalomnak 1702 márciusában a nördlingeni szövetségbe tömörült, a frank és a sváb körzethez tartozó, Bécs politikai irányítását elfogadó fejedelemségei és a tengeri hatalmak – Anglia és a németalföldi Egyesült Tartományok – pénzén felfegyverzett, a császárral szemben is egyre inkább önálló politikát folytatni kívánó Brandenburg, Hannover, továbbá Szászország protestáns uralkodói, valamint a császár kapcsolatára, amennyiben addigi szoros viszonyuk ettől fogva jócskán meglazult.¹

Az osztrák Habsburg-udvar számára pillanatnyilag előnytelenül alakuló külpolitikai körülmény hatására az ottani kormányzat változtatni kívánt addigi magyarországi politikáján. A Rákóczi-szabadságharc mielőbbi befejezését óhajtották, amelynek katonai úton kívántak véget vetni. Szövetségeseik, a tengeri hatalmak szintén a „magyar ügy” gyors befejezését szorgalmazták,² mert ez is oka volt annak, hogy a Habsburgok nem tudtak több katonát küldeni a spanyolországi hadszíntérre, s emiatt Anglia és Hollandia fokozott anyagi és hadi áldozatvállalásra kényszerült, ami nem is valósult meg a szövetségesekek közötti feszültség

¹ *Charles W Ingrao*: In Quest and Crisis: Emperor Joseph I and the Habsburg Monarchy. West Lafayette/Ind. 1979. 39. és *Karl Otmar von Aretin*: Das Alte Reich 1648–1806, Bd. 2: Kaisertradition und österreichische Großmachtspolitik (1684-1745). Stuttgart, 1997. 142–150.

² *John Hattendorf*: The Rákóczi Insurrection in English War Policy, 1703-1711. In: Canadian American Review of Hungarian Studies 7 (1980). 91–102. és *R. Várkonyi Ágnes*: Anna királynő levélváltása Rákóczival és az európai egyensúly esélyei. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 149.

nélkül.³ Ezért is vállaltak közvetítő szerepet I. József és Rákóczi között 1706 júniusában, a nagyszombati béketárgyalások során.⁴

A szabadságharccal való katonai leszámolás terve azonban heves tiltakozást váltott ki az udvarhoz hű magyar politikusokból. Hiszen ez – csakúgy, mint legutóbb 1687-ben – várhatóan a rendi jogok további korlátozását, az eddiginél is nagyobb mérvű központosítást és a Magyar Királyságnak a Habsburg Monarchiába való hatékonyabb integrálását vonta volna maga után, ami az aulikus magyaroknak sem volt ínyére. Már 1707 első felében követelték, hogy a király hívjon össze országgyűlést, orvosolja a katonaság pusztításai miatti sérelmeket Magyarországon és Erdélyben egyaránt, vonja ki az idegen fegyveres erőt az országból, valamint – elfogadva a felkelés vezetőjének néhány feltételét – folytasza a Nagyszombatban megszakadt tárgyalásokat Rákóczival és a tető alá hozandó békét külföldi hatalmak garanciájával kösse meg, továbbá biztosítsa a három bevett protestáns vallás (az evangélikus, a református és az unitárius) szabadságát, s – a *Diploma Leopoldinum* (1691) tartalmának megfelelően⁵ – tartsa tiszteletben Erdély önálló fejedelemségi státusát.

A bécsi udvar egyelőre mégis saját addigi elképzelésének megvalósítását erőltette. Esterházy Pál herceg, az ország nádora⁶ 1707. március 25-én újabb felterjesztést vetett papírra az uralkodónak címezve, melyben a királyi ígéretekkel ellentétesen kivetett súlyos és igazságtalan adóztatást kárhoztatta.⁷ A császári hadvezetés azonban 1707 közepén támadást indított a kuruc erők ellen, új magyarországi főparancsnokot nevezett ki Adam Maximilian Starhemberg gróf személyében,⁸ Jean-Louis Rabutin de Bussy tábornagy vezetésével pedig hadsereget küldött Erdélybe, s elrendelte az uralkodó kezén lévő helyőrségeknek katonákkal való feltöltését. Társadalmi szimpátiát is igyekezett ébreszteni az ural-

³ *David Francis: The First Peninsular War 1702-1713.* London – Tonbridge 1975. 258–284.

⁴ Magyarország története 1686-1790. Főszerk. Ember Győző – Heckenast Gusztáv. Budapest, 1989. (A továbbiakban: Magyarország története.) 211. és *Köpeczi Béla: A nagyszombati béketárgyalások 1706.* In: Uő.: Rákóczi útjain. Tanulmányok. Budapest, 2004. 29–44. (Kisebbségkutatás Könyvek)

⁵ Szövegének újabb kiadását l. *Rolf Kutschera: Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869.* Köln – Wien, 1985. 327–333. (*Studia Transylvanica* 11)

⁶ Életére l. *Bubics Zsigmond – Merényi Lajos: Herczeg Esterházy Pál nádor 1635-1713.* Budapest, 1895. (Magyar történeti életrajzok), amely azonban nem szól a Rákóczi-szabadságharc idején folytatott tevékenységéről. Nádori hivatali tevékenységének igen alapos feldolgozása *Iványi Emma: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681-1713).* Budapest, 1991. (A továbbiakban: Iványi 1991.)

⁷ *Kalmár János: Aristocrats hongrois fidels au roi pendant la révolte de Rákóczi.* In: *Studia Caroliensia* 5/3–4 (2004) 333.

⁸ Külön nem emlékezik meg róla, csak az általa közölt genealógiai táblázatban tünteti fel *Georg Heilingsetzer: Fata Starhembergica. Aristokratie, Staat und Militär zur Zeit des Prinzen Eugen am Beispiel des Hauses Starhemberg.* In: *Prinz Eugen und das barocke Österreich.* Hg. Karl Gutkas. Salzburg – Wien, 1985. 97.

kode iránt. A görögkatolikus (unitus) munkácsi egyházmegye vikáriusa, a király által 1708. szeptemberében kinevezett (de a Szentszék által meg nem erősített) püspöke, Hodermarszki János József⁹ ruszin jobbágyok körében agitált azzal, hogy amennyiben Rákóczi hívei ellen fegyvert fognak, úgy felszabadulnak a földesúrnak való alávetettségtől és teljes körű mentességet nyernek a jobbágyi terhek alól. Ez is előidézett ugyan némi bomlást a kuruc táborban, végső célját azonban nem érte el.

Eközben azonban Bornemissza János, Bottyán János kuruc tábornok strázsamestere által a császári harcvonal mögé vezetett portya eredményeként a felkelők elfogták az új magyarországi császári főparancsnokot. Rabutinnek sikerült ugyan birtokba vennie csaknem egész Erdélyt, de az oda újonnan kinevezett kuruc főparancsnok, Károlyi Sándor az Érc-hegység felől tervezte a Fejedelemség visszafoglalását.

A magyarországi katonai helyzet Rákóczi számára pillanatnyilag biztatónak tűnő alakulása is szerepet játszott abban, hogy I. József végül mégis magyar hívei javaslatát fogadta el, s beleegyezett az országgyűlés összehívásába. Végső soron ez számára is alkalmat kínált arra, hogy tiltakozzék az ónodi trónfosztó határozat ellen. De az ónodi gyűlés sok magyar nemesre is kiábrándítóan hatott. Csalódást okozott számukra, hogy Rákóczi és köre őket is meg kívánta adóztatni, a katonajobbágyokat örökös szabadsággal kecsegtette, a nemesi vármegye hatalmát pedig megtörte.¹⁰ Némelyik aulikus hazai politikus szavának külön nyomatékot adott az udvar számára folyósított kölcsöne. Szirmay István magyar kancelláriai titkár 1000, id. Erdődy György gróf országbíró 3000 forinttal segítette ki a kincstárat, míg sokan mások szintén adtak kisebb-nagyobb összegű hitelt, vagy tettek alapítványt.¹¹ Esterházy Pál nádor 1707 nyarán semmisnek nyilvánította a Habsburg-ház Ónodon kimondott detronizációját, a keresztfia, Csáky Imre gróf alkancellár, váradi püspök és Bihar vármegyei főispán körül csoportosuló főurak pedig Esterházy közvetítésével – Illésházy Miklós gróf, magyar kancellár ellenzése dacára, aki talán a kurucnak állt földbirtokosok javaiból akart részesedni,¹² ezért nem sürgette a velük való megegyezést – végül mégiscsak elérte az uralkodónál, hogy huszonegy év szünet után országgyűlést

⁹ *Hodinka Antal*: A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Budapest, 1909. 427–431.

¹⁰ Az ónodi gyűlésre l. *Áldásy Antal*: Az 1707. évi ónodi országgyűlés története. Századok, 1895. 546–563., 619–647., 710–745., 845–855., 922–949., továbbá *Thaly Kálmán*: Az ónodi országgyűlés történetéhez. Századok, 1896. 1–22., 97–113. és *Wellmann Imre*: Az ónodi országgyűlés történetéhez. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Budapest, 1938. 325–371.

¹¹ Magyarország története 225.

¹² *Málnási Ödön*: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732). Kalocsa, 1933. (A továbbiakban: Málnási 1933.) 70.

hívjon össze Pozsonyba.¹³ Bár még a jövődiéta előkészítése céljából 1707. november 26-ára, az új primás, Keresztély Ágost szász-zeitz herceg¹⁴ által saját pozsonyi házába összehívott királyhű főurak – akik között a nádor betegsége miatt nem volt jelen – is szükségesnek látták arra hivatkozni, hogy miután az annak idején a frissen trónra lépett I. József 1705. május 14-ei pátensében a magyar országgyűlés rövid időn belüli összehívását ígérte, helytelen lenne tovább halogatni azt, hiszen ezzel azon ellenzékiek malmára hajtának a vizet, akik szószegéssel vádolják az uralkodót.

Az országgyűlés napirendjére vonatkozó javaslatok között – amelyek a nádor nevében Csáky Imre által fogalmazott, a királyhoz eljuttatott 1707. márciusi felterjesztésen alapultak¹⁵ – már csak taktikai okból, az elpártoltak visszacsalogtatása céljából is, a jogosnak tekintett sérelmek orvoslása szerepelt. Mindenekelőtt az adószedés azonnali felfüggesztését sürgették mindaddig, amíg annak mértékéről a diéta nem határoz. Ugyanakkor nem tartották fenntarthatónak az ország további politikai megosztottságát, amelynek felszámolása érdekében – mintegy gesztust is téve a felkelőknek – Rákóczinak és híveinek az országgyűlésre való meghívását javasolták, ha nem is egyenkénti invitálással, de együttesen. A megjelenni szándékozó kurucok számára a nádor útján kívánták felkínálni az amnesztiát.¹⁶

Rákóczit az országgyűlésre való meghívás dilemma elé állította. Annak ténye alkalmas volt ugyanis arra, hogy az uralkodó békülési szándékaként tűnjön fel, éppen ezért a fejedelem távolmaradását könnyen lehetett a feléje nyújtott jobb elutasításaként beállítani. Ő maga és udvari marsallja, Vay Ádám, valamint Károlyi Sándor úgy gondolta, hogy az ónodi trónfosztás nyomán előállt közjogi helyzetben feltétlenül ki kell kérni a szövetkezett rendek véleményét arról, hogy részt vegyenek-e az általuk magyar királynak immáron el nem ismert I. József nevében meghirdetett diétán. E lépés megtétele látszott indokoltnak a felkelés külkapcsolatai miatt is, mert a kurucokkal szimpatizáló hatalmak számára is csak a konföderált rendek pozitív döntése nyomán lehetett volna indokolni esetleges megjelenésüket Pozsonyban.¹⁷ Közben a nádor elküldte Rákóczinak a felkelők ellenőrzése alatt álló vármegyéknek szóló meghívókat, azzal a kéréssel, hogy osztassa szét a címzettek között. Az Esterházy Pál által írt kísérőlevélnek azon

¹³ Uo. 67–68. és Papp Klára: A Csákyak és a Rákóczi szabadságharc. In: Povstanie Františka II. Rákócziho 1703–1711 (v novšom priblížení) / Rákóczi-szabadságharc 1703–1711 (újabb megközelítésben). Ed. Peter Kónya. Prešov, 2005. 48. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis)

¹⁴ Személyére I. Lakatos Adél: Sachsen-Zeitz herceg Keresztély Ágost. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2003. 326–331.

¹⁵ Málnási 1933. 69.

¹⁶ Zsilinszky Mihály: Az 1708-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Budapest, 1888. (A továbbiakban: Zsilinszky 1888.) 25–28. (Értekezések a történeti tudományok köréből XIII/11)

¹⁷ Uo. 33.

kitételét, amely az uralkodó jobbágyainak nevezte a nemességet, főleg Bercsényi, de Rákóczi is sérelmesnek ítélve azonban úgy döntött, hogy nem vesz részt a diétán, de ha a felkelt rendek közül bárki el akarna oda menni, akkor – bár a szövetséghez való hűséggel ez nemigen egyeztethető össze – kiállítják számára az oltalomlevelet. Ugyanakkor az ellenőrzésük alatt álló vármegyéket figyelmeztették a bécsi udvar csalárd voltára, azt hangoztatván, hogy a kormányzat csak a törvényszegéseit kívánja szentesíttetni az országgyűlés résztvevőivel.¹⁸

A nádor, nem egykönnyen tudván beletörődni a kudarcba, a diéta megnyitásakor még azt javasolta, hogy menesszenek küldöttséget I. Józsefhez,¹⁹ arra kérve őt, küldjön néhány embert a kurucokhoz, akik személyesen hívnák Rákócziakat Pozsonyba, már csak azért is, hogy utóbb ne vádaskodhassanak azzal, hogy nélkülük döntöttek róluk. Az uralkodó először hozzá is járult ehhez, amikor azonban értesült Rákóczi és Bercsényi Esterháznak írt válasza hangneméről és tartalmáról (az ugyanis politikai vonatkozású szemrehányásokat tartalmazott) – azt saját személyére és kormányzatára nézve is sértőnek ítélvén – utóbb mégsem engedélyezte. Hiszen abból az is nyilvánvalóvá vált az udvar számára, hogy az Onod óta az ország állapotát interregnumnak tekintő felkelőkkel, akik II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem személyében új király behívásán fáradoznak,²⁰ aligha lehetséges a békés úton való megegyezés. Ezzel az országgyűlés idejére meg is szakadt a felkelőkkel való mindennemű hivatalos érintkezés.²¹

Az országgyűlés napirendje

Az 1708. évi országgyűlésen a primással és a kalocsai érsekkel együtt hét megyés- és tizenhét címzetes püspök, továbbá összesen huszonhat kanonok, apát ill. prépost jelent meg. A főurak közül a herceg-nádon kívül tíz Eszterházy gróf, öt Erdődy gróf, négy-négy Csáky, Pálffy, Kollonich és Zichy gróf, három-három Batthyány, Draskovich, Keglevich, Kéry és Nádasdy gróf, két-két Czobor, Koháry, Forgách és Széchényi gróf vett részt. A megyék és a városok nagy része is képviseltette magát, jobbára olyan követekkel, akik a felkelők elől menekültek el. Ezért közülük sokan nem rendelkeztek megbízólevéllel.²² A már-

¹⁸ Uo. 38–39.

¹⁹ Ennek Csáky Imre gróf váradi püspök, Nádasdy Tamás gróf, Somogy vármegye főispánja, Fiáth János Fejér megyei követ és Rössler András királyi jogügyigazgató, Pozsony város küldötte voltak a tagjai. *Málnási* 1933. 68.

²⁰ *K. Th. von Heigel*: Die Beziehungen des Kurfürsten Max Emanuel von Bayern zu Franz Rákóczy, 1703-1713. In: *Sitzungsberichte der Philosophisch-philologischen und historischen Klasse der königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften zu München* (1885). 117–146.

²¹ *Zsilinszky* 1888. 55–57.

²² *Málnási* 1933. 68. A felsorolás távolról sem tartalmazza valamennyi felsőtáblai résztvevőt, mert a különböző források erre nézve nem adnak egybevágó felvilágosítást – vö. *Szijártó M. István*:

cius 17-ei ülésen az alsótáblán tizenhat vármegye és ugyanannyi szabad királyi város, továbbá huszonöt távollévő személy követe volt jelen.²³

Az alsótábla ülésein a kurucokhoz pártolt Klobusiczky Ferenc királyi személynök helyett az alnádori tisztet viselő Skarbala András báró²⁴ elnökölt. I. Józsefnek szándékában állt ugyan személyesen megnyitni a Rákóczi által „nagy hírrel és méltósággal tündöklő gyülekezetecské”-nek²⁵ gúnyolt országgyűlést, ám azt az ellenséges XII. Károly svéd király seregének fenyegető előretörése miatt végül mégsem tehette meg,²⁶ s e tervéről, a felkelők követeinek távolmaradása miatt, a magyar hívei közül is többen lebeszéltek. Maga helyett végül az 1687-ben magyarországi honosságot nyert Hans Adam von Liechtenstein herceget²⁷ és Otto Ehrenreich von (Abensperg-) Traun gróf alsó-ausztriai tartományi marsallt²⁸ delegálta királyi biztosi minőségben, akiket arra utasított, hogy tanúsitssanak tapintatot a rendek iránt. Ők az 1708. február 29-ére összehívott és már-

A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Budapest, 2005. (A továbbiakban: Szijártó 2005.) 576. –, annak ellenére, hogy a megjelentek névsorát sokan lemásolták azért, hogy királyhűségüket később is bizonyítani tudják. Minthogy azonban a résztvevők gyülekezése igen elhúzódott, ezért ezek a listák sem hiánytalanok. Az Esterházy Pál nádor iratai közt fennmaradt jegyzéket l. Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: MOL) P 125, Nr. 8539.

²³ Szijártó 2005. 144. (Jegyzet.)

²⁴ Rekonstruált életrajzára l. Iványi 1991. 333–335.

²⁵ Ti. 1708. március 30-án Kassán kelt, Bercsényihez írt levelében. *Thaly Kálmán* (kiad.): Archivum Rákócziánium, I. oszt., II. köt. Budapest, 1873. 220.

²⁶ Annál is inkább, mert már 1704-ben, Ráday Pál követi útja eredményeként bizonyos kapcsolat létrejött Rákóczi és a svéd uralkodó között, aki eleinte ajánlkozott is közvetítőnek a felkelők és a bécsi udvar között. XII. Károlynak Szászországba való benyomulása következtében pedig azt a reményt ébreszthette a kuruc vezetésben, hogy Szilézián keresztül esetleg egyesítheti seregét a svéddekével, melynek eredményeképpen kedvező békére kényszerítheti Bécsset. *Bertha Kelemen*: Magyarok és svédek. Budapest, 1946. 59–61. (Hazánk és a nagyvilág IV.) Rákócziak – a francia diplomáciával karöltve – a Szászországot elfoglaló és az 1706-ban kötött altranstädti megállapodásban annak választófejedelemét, II. Ágostot (aki egyidejűleg lengyel király is volt), porig alázó és Lengyelország trónjáról lemondató XII. Károlyt azonban minden igyekezete ellenére sem sikerült rávennie arra, hogy forduljon a császár ellen. *Wagner Aurél*: A diplomáciai viszony XII. Károly és II. Rákóczi Ferenc közt a poltavai csatáig. Budapest, 1928. 57. L. még *Benda Kálmán*: Le projet d’alliance hungaro-suédo-russienne. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae (1960).

²⁷ L. az 1687:27. törvénycikkelyt. Magyar törvénytár, 1657-1740. évi törvénycikkek. Budapest, 1900 (Corpus Juris Hungarici / Magyar Törvénytár 1000-1895) 352. (A továbbiakban: Törvénytár 1657–1740.) Személyére l. még *Sabine Schulze*: Johann Adam Andreas von Liechtenstein (1657-1712). Glanz der Tugend. Fürstliche Hofhaltung im Hochbarock. In: Die Bronzen der Fürstlichen Sammlung Liechtenstein. Ausstellungskatalog. Hgg. Herbert Beck – Peter C Bol. Frankfurt/M., 1986.

²⁸ Személyükre l. *Stefan Siennell*: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. Frankfurt/M., 2001. 210-211. (Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs 17.)

cius 2-ára a pozsonyi Zöld Házban²⁹ összegyűlt diétára – ahol aznap a nádor üdvözlő beszéde hangzott el, melyet kellő számú pad híján állva hallgattak a résztvevők – csak április 4-én érkeztek meg, s pompás fogadtatásuk és a *Veni Sancte* után ünnepélyesen megnyitották a diétát, majd pedig – kurucoktól tartva – hazamentek.³⁰ Az első ülésre március 3-án került sor, s ettől kezdve június 25-ig lényegében folyamatosnak mondható a diétai munka. Ezután azonban legközelebb csak november 23-án került sor egyetlen ülésre, majd pedig már 1709-ben, március 17-én ill. május 17-én volt egy-egy ülés, hogy azután június 6. és augusztus 13. között újra intenzívebbre fogják a munkát, amely ezt követően azonban megint csak megszakadt. Ezért a király 1710. július 1-jére újra össze kívánta hívatni a nádorral a rendeket, de az utóbbi az országban dühöngő pestis miatt halasztást kért, amit I. József jóvá is hagyott. Ezután még több ízben kényszerült az uralkodó egy-egy 1711. tavaszi időpontra kitűzni a folytatást, mígnem az alig csillapodó járvány miatt végül a június 24. mellett döntött.³¹ Csakhogy ő maga már április 17-én meghalt.

Mínt hogy a magyar klérus a Rákóczi-szabadságharc elsődleges okának a protestánsok szabad vallásgyakorlatát biztosító törvényeket tekintette, ezért már előzetesen azt kérte az uralkodótól, hogy az erre vonatkozó dekrétumokat érvénytelenítsék, és ne fogadjanak el semmi olyat, ami sérelmes a római katolikus egyházra. I. József, úgy tűnik, hajlandónak is mutatkozott bizonyos gesztusokat tenni nekik. Legalábbis erre utal közvetlenül az országgyűlés előtt, 1708. február 22-én kiadott pátense, amelyben kinyilvánította, hogy nem tesz további engedményeket a protestánsoknak, azt mondván, hogy már eddig is több kedvezményben részesítette őket, mint amennyivel az augsburgi vallásbéke (1555) értelmében tartozott volna, hiszen eszerint a nyilvános szabad vallásgyakorlati jog a katolikusokon kívül csak az evangélikusokat illette meg.³² Erre hivatkozva döntött úgy, hogy a reformátusokra vonatkozóan nem tekinti érvényesnek azt. Csakhogy az országgyűlés kezdete idején a svéd király – aki a német birodalmi *Corpus Evangelicorum* hajdani fejének, a szász választófejedelemnek 1697-ben

²⁹ A pozsonyi Zöldház utca és a Főtér sarkán álló épület – máskor Pozsony vármegye gyűléseinek színhelye – országgyűlések idején a felső tábla üléseinek otthont adó épület volt. Nevét az 1647-ben leégett 'Grünstübelhaus'-ról kapta, melyben a város a saját borát mérte. *Štefan Holčík*: Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563-1830. Ford. Nagy Judit. Budapest – Bratislava, 1986. 30. Bár a diéta felső és alsó táblája külön helyszínen ülésezett, a nádor – aki amellet, hogy az ülések alkalmával főrendi táblán elnökölt, az országgyűlés egészének elnöke is volt – köszöntőjét együtt hallgatták.

³⁰ *Málnási* 1933. 68–69.

³¹ *Szijártó* 2005. 144.

³² Annak 17. §-a ugyanis minden más vallását kizárt e jogból. *Arbeitsbuch Geschichte. Neuzeit 1 (16. bis 18. Jahrhundert)*. Hgg. Eberhard Büsser – Michael Neher. München, 1977. 200. (Uni-Taschenbücher 625.)

történt katolizálása óta a lutheranizmus *summus episcopus*ának számított³³ - követelése miatt mégis arra kényszerült, hogy – a magyar klérussal dacolva – megváltoztassa korábbi szándékát. Annál is inkább, mert az 1707 áprilisában Rózsahegyen tartott evangélikus zsinat³⁴ döntése nyomán két követük, Krmann Dániel zsolnai lelképásztor, a Dunán inneni megyék evangélikus szuperintendense, valamint Pohorszky Sámuel Trencsén vármegyei nemes útra kelt, hogy a svéd és a porosz király segítségét kérje³⁵ egyebek mellett a protestánsok vallásszabadságának az 1606. évi bécsi béke értelmében történő helyreállításához, valamint templomaiknak és iskoláiknak tartozékaikkal együtt való visszaadásához. Bár a két küldött csak 1708 augusztusában érkezett meg XII. Károly táborába, ahol előterjesztették azt az igényt is, hogy kívánságaikat a svéd király vétesse bele a Német-római Birodalommal kötendő béke szövegébe.³⁶ A még zajló háború miatti bizonytalan helyzetben XII. Károly erre ugyan nem vállalt kötelezettséget, de arra igen, hogy amennyiben az evangélikusoknak bántódása esnék Magyarországon, úgy ő hajlandó lesz befogadni őket országába, saját alattvalóiéhoz hasonló státust biztosítva nekik.³⁷

Az országgyűlés 1708. április 12-én látott hozzá a már előzőleg, még a királyi előterjesztések átvétele előtt összegyűjtött sérelmek³⁸ tárgyalásához, melyeket I. Józsefnek az 1687. évi magyar királyi koronázási hitlevelével³⁹ vetettek össze. Az ily módon megszerkesztett irathoz az előző évi, a nádor nevével jegyzett felterjesztést vették alapul.⁴⁰

A *gravamenek* sorában a kormányzat szemére vetették, hogy figyelmen kívül hagyja az ország több sarkalatos törvényét. Köztük azt, hogy még hűtlenséggel vádolt nemes ember is csak törvényes elmarasztalás alapján tartóztatható le. Így aztán gyakran foganatosítják velük szemben pusztá vádra hivatkozva akár a legsúlyosabb büntetéseket is. Ezért azt igényelték a rendek, hogy szűnjék meg az idegenekből álló bíróságok tevékenysége, ítéleteiket helyezték hatályon kívül, az általuk elítélteknek pedig szolgáltatassanak elégtételt. A katonaság által önkényesen szedett adók eltörlése szintén felkerült a kívánságok jegyzékére, hangsúlyozva, hogy a jövőben csak országgyűlési jóváhagyás alapján lehessen állami adót kivetni. Hasonlóképpen diétai jogkörbe szándékozták utalni a só árának

³³ *Ballagi Aladár*: XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon 1709–1715. Budapest, 1922. 119.

³⁴ *Zsilinszky Mihály*: Egy forradalmi zsinat története (1707–1715). Budapest, 1899.

³⁵ *Krmann Dániel*: Küldetésem története. Itinerarium (1708–1709). Ford. Szabó Zsuzsanna. Budapest, 1984. 7.

³⁶ Uo. 45.

³⁷ Uo. 53–54.

³⁸ *Szijártó* 2005. 67.

³⁹ Ennek tartalmát röviden ismerteti *Eckhardt Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1946. 232–233.

⁴⁰ *Málnási* 1933. 69.

megállapítását is. Törvénytelennek minősítették a volt hódoltsági területen a világi birtokok visszaadása fejében szedett fegyverváltsági díjat, amely oly sok nemesi családot szegényített el. Ezért követelték az Újszerzeményi Bizottság (*Neoacquistica Commissio*) megszüntetését, s azt, hogy az általa kezelt javakat ellentételezés nélkül szolgáltatassák ki azoknak, akiket törvényesen megilletnek. A rendek a kívánságai között szerepelt, hogy legalább három évente tartsanak országgyűlést,⁴¹ továbbá az, hogy ismét lépjen érvénybe a katolikus papság végrendekezési joga.⁴² Újra – a 16. század óta immáron sokadszor – hangot adtak azon óhajuknak, mely szerint a Magyarországot érintő ügyekben kizárólag magyar hivatalok járjanak el, s hogy a Magyar Kancelláriát szabadítsák meg a külföldi hatóságoktól való függéstől és tagjai között ne legyenek idegenek. E követelésnek annyi eredménye feltétlenül lett, hogy az 1715:17. törvénycikkely deklarálta e dikasztériumnak a többitől való függetlenségét.⁴³ A következő, a 18. törvénycikkely pedig, szintén a rendek óhaja alapján, a Magyar Kamarának a bécsi székhelyű Udvari Kamarával való egyenrangúságát mondta ki.⁴⁴ Erdődy Sándor gróf Vas megyei főispán naplója szerint felmerült olyan igény is, hogy az uralkodó a jövőben is világi személyt nevezzen ki királyi kancellárnak – amint azt legutóbb, 1706-ban Illésházy Miklós gróf esetében is tette –, ne pedig egyházit. E javaslat ellen a klérus hevesen tiltakozott. Ezért aztán június 5-én úgy döntöttek, hogy egyháziak és világiak egyaránt viselhessék e tisztséget.⁴⁵ Egyébként pedig – a hazának a kurucokkal való megbékélése érdekében máris jelentős szolgálatokat tett Keresztély Ágost új primás kivételével – a különböző egyházi és világi méltóságokat, valamint a magas katonai tisztségeket külföldiek helyett magyarokkal töltsék be. Május 26-án azon vitázott a felsőtábla, hogy Erdélynek a magyar koronához való tartozásáról hozzanak-e határozatot, vagy általánosabban fogalmazzanak a kérdésben, úgy, hogy a hajdan a magyar koronához tartozó valamennyi területet csatolja a király ismét az országhoz.⁴⁶ Törvénykezési időszakokban működjenek ismét a hazai bíróságok, a királyi jogügyigazgató pedig a hazai törvények szellemében járjon el, s szűnjön meg a magszakadásokkal kapcsolatos számos visszaélés. Biztosítsák a protestánsok nyilvános vallásgyakorlatát. Az erre vonatkozó 1681:25. törvénycikkely 1. §-ában szereplő, „a földesurak jogának sértetlenségével”-záradékot értelmezzék úgy, hogy a katolikus birtokos

⁴¹ Ezt ismételten törvénybe foglalták, l. az 1715:14. törvénycikkelyt. Törvénytár 1657–1740. 446.

⁴² Ez a prelátusokat illetően törvényerőre emelkedett; l. az 1715:16. törvénycikkelyt. Uo. 446–448.

⁴³ Uo. 448.

⁴⁴ Uo. 450.

⁴⁵ Erdődy Sándor Vas megyei főispán naplója a pozsonyi országgyűlésről. In: Rákóczi tükrök. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. Szerk. Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1973. (A továbbiakban: Rákóczi tükrök.) 2. köt. 391–393.

⁴⁶ Az 1715:92. törvénycikkely Erdélyt ugyan nem, de Pozsega, Verőce, Szerém, Csongrád, Csánád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál, Szörény, Máramaros, Kraszna, Kóvár és Közép-Szolnok vármegyét illetően elrendelte visszacsatolásukat. Törvénytár 1657–1740. 512.

döntésétől függjön, meg kíván-e tűrni protestáns lelkeszt a jószágán; a protestáns földesúr viszont ne űzhesse el katolikus jobbágyot vagy papot a földjéről.

1708. június 11-én a horvátországi követek azzal az igénnyel álltak elő, hogy kiváltságaikat (*privilegia*), rendeleteiket (*statuta*), valamint a birtok- (*usus*) és szokásjogukat (*consuetudo*) erősítse meg az országgyűlés. Mivel azonban ezek között több olyan is akadt, amely ellentétben állt a hatályos magyar törvényekkel, ezért ezt a kérést csak részben teljesítette a diéta: a dekrétumokkal nem ellenkezőket elfogadta, a többit viszont elvetette.⁴⁷ A dolog azonban valószínűleg nem maradt annyiban, mert az uralkodó – már III. Károly – által utóbb aláírt 1715:120. törvénycikkely a horvát tartománygyűlés, a *sabor* által alkotott jogszabályok érvényességét nem a magyar országgyűlés, hanem a király megerősítéstől tette függővé.⁴⁸ A diéta állást foglalt azokban a szintén horvátországi vonatkozású kérdésekben is, hogy a jövőben ne báni hatáskörbe tartozzék a báni ítélmester kinevezésének joga, hanem a horvátországi rendek gyűlése határozhasson személyéről, továbbá azt javasolta, hogy az al-báni tisztelet mindenkor Zágráb és Körös vármegyék főispánja viselje.⁴⁹ Ez utóbbit illetően a hivatalt éppen betöltő személyre nézve az 1715:123. törvénycikkely helybenhagyta ugyan az országgyűlési felterjesztést, de hangsúlyozta, hogy a kinevezés joga a királyt illeti, aki nem is kíván lemondani erről.⁵⁰ Szintén 1708 júniusában született az a rendi javaslat, amelynek értelmében ismételtén megfogalmazták, hogy a magyarországi honosságot nyert idegenek ezer aranyat fizessenek a nádornak az indigenátusért, mellyel kapcsolatban azt kérték az uralkodótól, hogy az ilyen címen befolyó összeget fordítsa az ország javára.⁵¹ Ez az 1687. évi országgyűlés hasonló tartalmú határozata után azért lehetett indokolt, mert úgy látszik, hogy a honosítottak közül sokan nem tettek eleget az ehhez kapcsolódó anyagi kötelezettségnek. Legalábbis erre lehet következtetni az 1715:23. törvénycikkely 1. §-ából, amely úgy rendelkezik, hogy „Addig [...], míg a [...] törvénynek eleget nem tesznek, se a honosság előjogát ne élvezzék, se fekvőjóságok birtokosai ne lehessenek.”⁵²

Vita kerekedett abból, hogy Siegbert Heister tábornagy, a magyarországi császári haderő főparancsnoka olyan tartalmú pátenst bocsátott ki, amelynek értelmében az uralkodó hadseregének ellenőrzése alatt álló területen tartózkodó kurucok feleségének és tizenöt évesnél idősebb gyerekének két héten belül el kellett távoznia onnan. Az országgyűlés tiltakozott ez ellen, arra hivatkozva, hogy a kurucok fennhatósága alatt álló országrészen ugyancsak számos királyhű sze-

⁴⁷ Uo. 395.

⁴⁸ Uo. 530.

⁴⁹ Rákóczi tükör. 395.

⁵⁰ Törvénytár 1657–1740. 532.

⁵¹ Rákóczi tükör. 398. Ilyen tartalmú törvény már megszületett az 1687/88. évi országgyűlésen, ti. az 1687:27. tc. (vö. Törvénytár 1657–1740. 352.)

⁵² Törvénytár 1657–1740. 453. (Ford. Tóth Lőrincz.)

mély rokona tartózkodik, akiket a szóban forgó rendelet végrehajtása következtében szintén elűznének onnan, ami azért nem kívánatos, mert ottani jószáguk jövedelméből tudják segíteni a másik oldalon élő családtagjukat.⁵³ Kifejezetten érdekes az a mód, ahogy a diéta résztvevői az elpártoltakhoz viszonyultak: állást foglaltak a velük kapcsolatban használatos pejoratív tartalmú jelzőkkel szemben, s elvetették a Rákóczi zászlaja alá állottak proskribálására vonatkozó javaslatot, bízva abban, hogy így nagyobb az esélye annak, hogy visszatérnek az uralkodó hűségére. Erre három hónap türelmi időt helyeztek kilátásba, amelyen belül felkínálták számukra az általános amnesztiát. Mindezt persze a konföderáció és a trónfosztás közjogi érvényének tagadása mellett tették.⁵⁴

Vallásügyi vonatkozásban a kormányzati szándék az volt, hogy az ilyen jellegű sérelmeket magánügyként tárgyalják. A megyei követek azonban határozott utasítással rendelkeztek erre nézve: a katolikus többségűekből delegáltak azt kívánták, hogy a protestánsok veszítsék el vallásszabadságukat, a protestáns többségűek küldötteinek viszont az ezt kinyilvánító törvények megőrzése érdekében kellett munkálkodniuk.

A kisszámú protestáns követ összefogásának eredményeként alakult meg az ún. evangélikus konvent a két testvéregyház képviselőiből, mely a diétai ülésekkel párhuzamosan tanácskozott a vallási kérdésekről. 1708. március 13-án tartotta első ülését. (Hasonló testület ettől kezdve a későbbi országgyűléseken is szerveződik majd.⁵⁵) Igényeik a következők voltak: hogy kapják vissza elvett templomaikat, iskoláikat, ispotályaikat, temetőiket, harangjaikat és parokiális birtokaikat; hogy szabadon választhassanak egyházi elöljárókat, lelkészeket, tanítókat, még hozzá tetszőleges számban; hogy híveiknek peres ügyeik esetén ne kelljen katolikus pap elé járulniuk; hogy ne köteleztessenek katolikus szertartásokon való részvételre; hogy a hivatalviselésből és a céhtagságból ne rekesszék ki őket; hogy a saját elhatározásukból valamely protestáns hitre térőket e szándékukban ne akadályozzák és ne is büntessék ezért; hogy a protestáns apák fiait apjuk vallásában, a lányokat pedig anyjukéban nevelhessék; hogy a protestáns foglyokat és bebörtönzött bűnözőket lelkészeik zavartalanul látogathassák; hogy a protestáns alapítványokat mások javára ne fordítsák; hogy csak saját vallási ünnepeiket kelljen megülniük; végül pedig, hogy a protestáns egyházaknak adományozott szőlők után ne kelljen dézsmát fizetni.

Az evangélikus konvent kívánságai teljesíthetőségének kivizsgálása céljából létrehozta egy országos sérelmi bizottságot, amely 1708. április 12-étől május 14-éig dolgozott. Ezen idő alatt szüneteltek a táblai ülések. Közben a konvent úgy döntött, hogy igényeiről magánúton tájékoztatja az uralkodó környezetében lévő tanácsosokat, különös tekintettel a királyi biztosokra, akiknek igyekezett

⁵³ Rákóczi tükör. 396.

⁵⁴ Uo. 398.

⁵⁵ *Zsilinszky* 1888. 60–64.

megnyerni a jóindulatát. Ennek érdekében két saját követet küldött Liechtenstein herceghez és Traun grófhöz.⁵⁶ Ettől függetlenül a protestáns rendek úgy határoztak, hogy sérelmi jegyzéküket átadják az országgyűlés legbefolyásosabb résztvevőinek, Horváth-Simonchich János személynöknek, a primásnak, a nádornak és a két királyi biztoson kívül még az uralkodóra nagy befolyással lévő Johann Wenzel Wratislaw gróf cseh kancellárnak.⁵⁷ Közülük egyedül a személynök javasolta ezen ügyek tárgyalását későbbre halasztani, arra hivatkozva, hogy a közügyeknek kellene elsőbbséget biztosítani. Ezért a protestáns rendek – annak hangsúlyozásával, hogy igényeiket messzemenően közügynek tekintik – úgy döntöttek, hogy sérelmeik mellé még egy emlékiratot is csatolnak, közvetlenül az uralkodónak való benyújtás céljából, amelyben nehezményezték a klérusnak ügyükhöz való mindenkori viszonyulását.⁵⁸

A vallásügy diétai vitája 1708. május 15-én kezdődött. Meskó Ádám nádori ítélőmester⁵⁹ felolvasta a királyi diploma idevágó 6. pontját, amely a Bocskai István és Rudolf király (tulajdonképpen Mátyás főherceg) által 1606-ban kötött bécsi békének az 1608. évi koronázás előtt becikkelyezett szövegét tartalmazta, s amely a protestánsok felekezeti jogait országos érvényűnek fogadta el azzal, hogy nem tartalmazott területi korlátozó kitélt.⁶⁰ Az országgyűlés sérelmi bizottsága viszont ezt az 1681:26., illetve az ezt érvényben hagyó 1687: 21. törvénycikkelyre hivatkozva szűkíteni igyekezett a vallásgyakorlat szabadságának területi korlátokat szabva, továbbá a bevett helyett hangsúlyozottan a megtűrt kategóriába kívánták utalni a protestáns felekezeteket. Ráadásul kimaradt az utóbbiakat ért sérelmek felsorolása, aminek a következtében megrövidült az országos sérelmek listája is. Emiatt aztán Iványos Miklós Győr vármegyei, Hajnal/Hammel (?) Márton Komárom vármegyei, Rössler András Pozsony és Dobner Ferdinánd Sopron városi követ⁶¹ a protestánsok nevében tiltakozott, amit viszont Luby Imre esztergomi és Ravasz István pécsi kanonok némely világi katolikus követtel együtt megóvott. Az utóbbiak – feltehetőleg az 1687:21. törvénycikkely, illetve az annak értelmezése céljából az 1691-ben Kollonich Lipót bíboros fogalmazásában I. Lipót nevében kiadott és 1701-ben megújított *Explanatio Leopoldina* alapján⁶² – szerzett jog helyett csupán az uralkodói kegy

⁵⁶ Uo. 66.

⁵⁷ Személyére l. *Elfriede Mezgolic*: Graf Johann Wenzel Wratislaw von Mitrowitz. Sein Wirken während des Spanischen Erbfolgekrieges. Phil. Diss. Universität Wien, 1967. (kézirat).

⁵⁸ *Zsilinszky* 1888. 71–74.

⁵⁹ Személyére l. *Iványi* 1991. 362–365.

⁶⁰ 1608–1657. évi törvénycikkek. Budapest, 1900. (Corpus Juris Hungarici / Magyar Törvénytar), 8. (1. Art., 1.§.)

⁶¹ *Zsilinszky* 1888. 48.

⁶² *Fata Márta*: Ungarn, das Reich der Stephanskronen, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500 bis 1700. Münster, 2000. 279–280. (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 60). Az

függvényének voltak hajlandók tekinteni mindazt, amin a protestánsok igényei alapultak. Ezen felbuzdulva, a klérus is fogalmazott egy, az uralkodónak címzett sérelmi iratot, amelyben egyrészt arra emlékeztették őt, hogy Szent István király annak idején a Szentszéknak ajánlotta fel az országot, amiért az apostoli királyi címet kapta.⁶³ Másrészt hivatkoztak a 16. századi magyar királyok által szentesített, az eretnekséget elítélő, illetve annak felszámolását célul kitűző törvényekre.⁶⁴ Ez az irat azonban – bármilyen lelkesen fogadta is a főrendi tábla – végül talán azért nem került be a *gravamenek* közé, mert a világi katolikus követek nem akarták a végletekig élezni a két tábor ellentétét. Erre adott feleletüket a protestánsok mégis immáron közvetlenül az uralkodóhoz nyújtották be. Részint azért, mert tőle több méltányosságot reméltek, mint a többségében katolikus rendektől, részint pedig azért, mert a fenyegető pestisjárvány miatt már feloszlóban volt a diéta. Várakozásukban azonban csalódnuk kellett, mert az 1708–09. évi országgyűlés dolgvégezetlenül fejeződött be, amennyiben nem jutott el a törvényalkotásig, a protestánsok pedig felvetéseikre nem kaptak választ a királytól.⁶⁵

Ettől függetlenül, I. József ígéretet tett az alkotmányos kormányzásra. Közlelebbről arra, hogy a rendek hozzájárulása nélkül nem szed adót, hogy legalább három évente összehívja az országgyűlést, hogy a Magyarországot érintő ügyekben magyar tanácsosok véleményét fogja kikérni, hogy a Magyar Királyság polgári és katonai közigazgatását magyarokra bízsa, s hogy ugyanezt teszi a vallásügyi viták elsimítása érdekében is, továbbá, hogy gondoskodni fog a sérelmek orvoslásáról. Ezek a koronázási hitlevelekben ismétlődően visszatérő, következőképpen kevésbé komolyan vehető általános kormányzati elveken túl szerepel azért egy-két, a fennálló konfliktushelyzet megoldására utaló ígéret is. Kilátásba helyezte például, hogy a konfiskált javakat visszajuttatja eredeti birtokosaiknak, hogy tiszteletben tartja a protestánsok jogait, helyreállítja az országos méltóságok (a nádor, az országbíró, a bán stb.) korábbi jelentőségét, hogy a Magyar Királyság jövedelmeinek kezelését kizárólag a Magyar Kamarára bízsa, hogy a nemesek büntetőjogi elítélésére a jövőben csak a magyar jogszabályoknak megfelelően kerülhet sor, hogy gondoskodik az országban állomásozó had-

Explanatiók szövege In: *Mandata regia intimata per excelsum Consilium Locumtenentiale Regium. Vacii, 1775.* 1–6.

⁶³ Ez tévedés, hiszen Szent István király ún. Nagy legendája és Hartvik püspöktől származó legendája szerint egyaránt Szűz Máriának ajánlotta fel országát. L. Árpád-kori legendák és Intelmek. Szentek a magyar középkorból, I. köt. Szerk. Érszegi Géza. Budapest, 1999. 22., ill. 34. (Millenniumi magyar történelem/Források) Az „apostoli” jelzöt pedig azért kapta, mert, az apostolokhoz hasonlóan, előzmények nélkül, a római Szentszékkal együttműködve alakította ki a magyarországi egyházszervezetet.

⁶⁴ Pl. az 1523:54. és az 1524:4 tc., amelyek hűtlennek nevezik az eretnekeket, ill. az 1548:5., az 1554:7. és az 1563:32. tc., amelyek az eretnekség felszámolását célozzák.

⁶⁵ *Zsilinszky* 1888. 83–90.

sereg visszaéléseinek megtorlásáról és hogy a négy magyarországi rend képviselőiből felállít egy tanácsadó testületet.⁶⁶

⁶⁶ Österreichische Nationalbibliothek /Bécs/ Hs. 8406 (*Gottfried Spanngel*: Della vita e del regno di Josefo il Vittorioso Re ed Imperadore de' Romani, Re di Ungheria e di Bohemia & Arciduca di Austria, Libro X: 1708 [Közel kortárs történetíró munkájának kézírata]) 186–187.

A RÁKÓCZI–SZABADSÁGHARC ORSZÁGOS GYŰLÉSEI (ORSZÁGGYŰLÉSEI?)

GEBEI SÁNDOR

Tanulmányunk megírása minimum három okból is szükségszerűnek mutatkozott. Egyrészt azért, mert a 2005-ben Szécsényben lebonyolított tudományos tanácskozás (*Rákóczi állama Európában. Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére. 2005. szeptember 15–17. Szécsény*) eredményeiről, ill. Rákóczi államszervezésével kapcsolatos vitakérdésekről alig-alig szerzett tudomást a közvélemény, az ott elhangzó előadások, hozzászólások – úgy tűnik – mintha Szécsény és térségében rekedtek volna. Még mielőtt „Szécsény és térsége” megsértődne ezen kijelentés miatt, gyorsan kiegészítjük a következő megjegyzéssel. Sajnos a konferenciakötetek sorsa általában egy és ugyanaz. Habár a tudományos konferenciák anyagai megjelennek nyomtatásban, mint ahogyan a szécsényi tanácskozás anyaga is,¹ de a kötetek alacsony példányszáma és a könyvforgalmazás nehézségei miatt korlátozottan érvényesíthetik szemléletformáló hatásukat. Egyes történelmi szakfolyóiratok szerkesztősége pedig, ahelyett hogy elősegítené az ilyen, nehezen elérhető tanulmánykötetek egyik–másik cikkének a közlését, kategorikusan vissza is utasítja, mondván, – függetlenül annak érdemi mondanivalójától – másodközléssel nem foglalkozunk!

A tudományos eredmények közgondolkodásba való átcsatornázásának nehézségein túl azért is fontos a témáról írni, mert a közelmúltban, a 2008-ban megjelent Jean Bérenger – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918* című monográfia – véleményünk szerint – helyenként pontos, helyenként pontatlan fogalomhasználattal dolgozik. A szerzők például azt írják, nagyon helyesen, hogy II. Rákóczi Ferenc „hatalmának törvényesítése érdekében ... a „konföderáció” lengyel modellje szerinti *képviselési gyűléseket* (kiemelés tőlem – G. S.) hívott össze, és a bécsi udvar kénytelen volt 1708-tól újra összehívni az országgyűlést.”² A következő oldalon viszont már így írnak: hogy Rákóczi tárgyalásokat folytathasson azzal az I. Józseffel, akinek uralkodói legitimitását kétségbe vonta, törvényes felhatalmazást kívánt a nemzettől, ezért

¹ Rákóczi állama Európában. Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére. 2005. szeptember 15–17. Szécsény. Szerk. Bagyinszki Istvánné – Balogh Zoltán. (A továbbiakban: Rákóczi állama Európában.) Salgótarján, 2006.

² Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608 – 1918*. Budapest, 2008. (A továbbiakban: Bérenger – Kecskeméti 2008.) 121.

„az országgyűlést (kiemelés tőlem – G. S.) ... 1705. július 1-re hívta össze” Szécsénybe.³

Kérdezzünk rá nyomatékka! *A képviselői gyűlés helyett már országgyűlést* hívott össze Rákóczi? A Bérenger–Kecskeméti szerzői páros ettől a pillanattól kezdve láthatóan elbizonytalanodott, mert a „gyűlés” és az „országgyűlés” megnevezéseket az „*A szécsényi konföderáció*”; „*Az ónodi konföderáció*”; „*Az 1708. évi országgyűlés*”⁴ alfejezetekben szinonimaként használják, ráadásul – pontatlanul – azt a látszatot keltik, hogy létezett szécsényi, majd utána ónodi konföderáció is! (A lengyel mintában valóban kettő, egymással ellenséges konföderáció, a varsói és a sandomierzi működött.⁵ Magyarországon csak egyetlen, a királyellenes konföderáció alakult meg.) A „szécsényi országgyűlés” – így a szerzők – 22 napon át, szeptember 12 – október 4. között tartott, s azon 6 püspök, 36 mágnás, 25 vármegye és majdnem minden szabad királyi város képviselője vett részt. Nem fölösleges, ha közbevetőleg megkérdezzük: Kik azok a püspökök? Úgy tűnik, hogy a címzeteseket, a nem valóságos püspököket is számba vették a szerzők. (Telekesy István egri püspök, Dolny István csanádi püspök, Pethes András, Illyés István, Pyber László címzetesek. Stb.) De az sem mellékes kérdés: a 25 vármegye képviselőéhez a főispánok, avagy az alispánok valamelyikének a jelenléte számított meghatározó körülménynek a szerzők szerint? A 36 mágnás említése önmagában nem jelzi az országos arányt, pl. ez több mint 50%? Summázva: a számszaki mutatók, megengedve azt is, hogy a többséget jelenítik meg, nem szolgáltathatnak alapot a legitimitásra. Sajnos, természetesen kell mondanunk Rákóczi titulusának, a „*Dux Confoederatorum Hungarorum*” = „a szövetségzett rendek vezérlő fejedelmének” értelmezési hibáját is. Bérenger – Kecskeméti állításával szemben Kajali Pál honti, Máriaissi Pál gömöri és Kazinczi András ungvári alispánok nem azt javasolták Szécsényben, hogy Rákóczi (erdélyi) fejedelmet válasszák meg Magyarország „fejedelmének”, hanem csak a *dux*-szá, s nem a *princeps*-szé való emelését kezdeményezték. A lengyel (litván) konföderációk élére megválasztott marsallok, mint a szejmek (országgyűlések) marsalljai, az állami élet működésének a jogszerűségéért és a szakszerűségéért, az állami élet kontinuitásáért stb. feleltek, ám egy ilyen funkció és feladatkör Magyarországon ismeretlen volt. Olyan titulust kellett a magyarországi konföderáció vezetőjének találni, amely származásával, rangjával (birodalmi herceg, erdélyi fejedelem) összhangba hozható. Ennek a nem kevés fejtörést okozó problémának a megoldását az 1705. szeptember 17-én

³ Uo. 122.

⁴ Uo. 121., 125., 130., 135.

⁵ *Gebei Sándor*: Az 1704. évi lengyel konföderációk és a szécsényi konföderáció. In: Rákóczi állama Európában. 42–66.

Szécsényben felvett jegyzőkönyv 2. pontja rögzítette.⁶ Mivel nem az egész ország, hanem csak az ország egyes részei adták a konföderációt, ezért a Szent Római Birodalom hercegét (princeps) és Erdély választott fejedelmét (electus princeps) „*ducale officium*”-mal, a *dux* tisztséggel kellett felruházni, mert ez a tisztség volt alkalmas az ország ügyeinek intézésére, mert ez a funkció felelt meg a háború és békeidők követelményeinek, a konföderációhoz a „*ducalis titulus*” alkalmazkodik=*subsequatur*. (Ez jár hozzá? A konföderációhoz – *dux*, a regnumhoz – *rex, princeps?*).

Hogy mégis meghonosodott az utókorban ez a konstruált, „vezérlő fejedelem” cím, annak az az oka, hogy az 1705. szeptember 20-án Szécsényben kiállított szövetséglevél a *ducalis officinium* kifejezést „vezérlő fejedelem”-re magyaráította, sőt, a konföderációhoz csatlakozó egyszerű, a nem nemesi származású emberek magyarul elmondott esküszövegükben Rákóczit, mint „a szabadságért öszve szövetkezett magyarság választott vezérlő fejedelmét” említették.⁷ A titulusok különbségeit – mindentől függetlenül – összetéveszthetetlenül érzékelték és alkalmazták a korabeli emberek, Rákócziról nem is beszélve. Az 1711. február 20-i pátensében ekképpen fordult például alattvalóihoz: „A Szabadságért öszve szövetkezett Magyar Ország Rendeinek, nem különben Munkácsnak és Makoviczának *Vezérlője*”⁸ (kiemelés tőlem – G. S.)

A harmadik ok, amiért ennek a tanulmánynak a megírására vállalkoztunk, szintén egy szakmunkához kapcsolódik. 2009-ben, Mezey Barna jogtörténész professzor, a téma jeles kutatója egész monográfiát („*Öszve-szövetkeztetett Szövetségünknek kötele*”). A jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi-szabadságharcban) szentelt a Rákóczi-szabadságharc jogalkotásának,⁹ de – meglátásunk

⁶ Ráday Pál iratai I. 1703–1706. Szerk. Székely György. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán – Esze Tamás – Maksay Ferenc – Pap László. Budapest, 1955. (A továbbiakban: Ráday Pál iratai I.) 347. – nunc quoque non totum regnum, sed partes regni sint confoederatae ac alias quoque natura primo principis titulum per Sacri Romani Imperii principatum formaverit, nec non dum Sua Serenitas in Transylvaniae principem electus est, per liberum regnum evocatus, potiori dignitate functus videatur ac ducale officinium tantum modo ad consumptionem causae regni, seu pacis, aut sive belli temporaneum conseatur, visum est, ut confoederationis ducalis titulus subsequatur, ...”

⁷ Ráday Pál iratai I. 349–350.; *Borovszky Samu* (kiadta, bevezetéssel ellátta): II. Rákóczi Ferenc vezérlőfejedeleme és a szövetkezett rendek 1705. szeptember 20-ikán a szécsényi gyűlésen kiállított szövetséglevele. Hasonmás kiadás. Budapest, 1911.; *Thaly Kálmán* (kiadta): Instrumentum Confoederationis Inclytorum Regni Hungariae Statuum et Ordinum pro Libertate Confoederatorum. Századok, 1870. 337–347.

⁸ *Pulay János*: Szathmári Békesség – Egri Főegyházmegyei Könyvtár (Eger – Barokk terem, Eszterházy Gyűjtemény) X. III. 29.; Pulay J. kéziratáról lásd: *Ligeti Gabriella*: A Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatos kéziratok az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae. Tom. XXVIII. Szerk.: Gebei Sándor. Eger, 2004. 63–69.

⁹ *Mezey Barna*: „Öszve-szövetkeztetett Szövetségünknek kötele”. A jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi-szabadságharcban. Budapest, 2009. (A továbbiakban: Mezey 2009.)

szerint – ez a munka sem tisztázta az általunk felvetett problémákat, sőt inkább újabb vitára serkentett, ill. serkent bennünket. Úgy tűnik, hogy központi vitakérdéssé az vált, hogy tudunk-e, akarunk-e a Rákóczi-szabadságharc idején összehívott „országgyűlések” és „országos gyűlések” között tudatosan különbséget tenni?

Mezeyt idézve: „... egyet kell értenünk Gebei Sándorral, aki új szóhasználatot ajánl a történelemtanításnak: a konföderáció országgyűlése kifejezést, mint mondja azért, hogy fogalmi különbségtétellel is érzékeltsük, a „Rákóczi-szabadságharc országgyűlései ideiglenes jelleggel, ideiglenes törvényhozó intézményként működtek, legitimitásuk a sikeres fegyveres küzdelem idejére korlátozódott.” De ebben a kifejezésben nem csupán az ideiglenesség nyer megfogalmazást, hanem a konföderáció fogalomban megtestesülő szuverenitás gondolata és a gyűlés rendi dualizmus képletének megfelelő országgyűlés mivolta.

A következőkben tehát kétely nélkül használhatjuk a magyar alkotmánytörténet-írásban általános meghatározásként rögzült országgyűlés kifejezést.”¹⁰ (kiemelés tőlem – G. S.)

Ennek ellenére, a kételyeink továbbra sem szűntek meg, s ezt néhány kérdéssel illusztráljuk is! Beléphet-e a nemzetközileg elismert szuverén uralkodó mellé egy másik szuverenitás? Felmerülhet-e a szuverenitás gondolata a Magyar Királyságban egy konföderáció formájában? Tekinthejtük-e a konföderációt egy állam szuverenitását kifejező képződménynek, amely a rendi dualizmus attribútumaival nem rendelkezik? Hogyan kerülhető meg, ill. iktatható ki a nádor személye, mint az „ország képében” cselekedni jogos, az országtól felhatalmazást kapott személy? Gondoljunk csak arra, hogy a konföderációba való tömörülés egyéni, közösségi, vagy képviselői alapon történt, tehát a rendi dualizmus szokásos képletét ez éppúgy gyengítette, mint a magyar közjogban ismeretlen dux és a hozzá csatlakozó politikai szereplők tisztázatlan viszonya. A konföderáció végső soron a nép- (=politikai nemzet?)szuverenitást jelentené?

Az országgyűlés – függetlenül a politikai jellegétől – alapvetően az a jogi intézmény, amely az állam és a társadalom (azok minden tartozékával egyetemben) szakszerű működtetését törvényekkel, határozatokkal szabályozza. Annak ellenére, hogy Rákócziék a konföderáció országos gyűléseire úgy tekintettek, mint egy országgyűlési (*diaeta*) jogkörrel felruházott intézményre¹¹, saját fogalomhasználatukban mégsem bukkan fel soha a *diaeta* minősítés. Nyilván „megelégedtek” a *conventus* fogalommal, még az ónodi trónfosztás kihirdetése után is. Számunkra ez a magatartás azt sugallja, hogy a törvényesség és az alkotmányosság betartatásáért fegyvert ragadó Rákóczi nem követhetett el törvény-, alkotmányértést azzal, hogy csak a királyt illető jogokat (ebben a vonatkozás-

¹⁰ Mezey 2009. 99.; L. Gebei Sándor: Az 1704. évi lengyel konföderációk és a szécsényi konföderáció. In: Rákóczi állama Európában. 42–66.

¹¹ Mezey 2009. 99–102.

ban: a *diaeta* összehívásának, feloszlásának a jogát) semmibe veszi. Ő maga, aki a királyt az alkotmányosság és a törvényesség áthágásával vádolta, ugyanolyan törvénysértésre nem vetemedhetett. Ebből adódóan, úgy gondoljuk, hogy egyáltalán nem a véletlen műve az, hogy a „szabadcságért” küzdő fél szilárdan és következetesen, a *conventus generalis* (általános, országos gyűlés) megjelöléssel mindig beírta.

A *conventus generalis*=országos gyűlés megnevezés tudatos használata – meggyőződésünk –, hogy a *dux* (Magyarország) és a *princeps* (az Erdélyi Fejedelemség élére választott, tisztségébe be is iktatott, de a király által el nem ismert) választott tisztségek különbözőségéből fakad. Magyarországon csupán a konföderáció *dux*-ának, ráadásul nem is az egész ország *dux*-ának megválasztott Rákóczi, I. József király illegitim uralkodására appellálva fegyveres küzdelmet indított a király és a király hatalmát legitimáló magyar elit (nádor, primásérsek, országbíró, horvát bán stb. stb.) ellen is, miközben elvárta, sőt követelte I. Józseftől, a királytól, hogy őt legitim erdélyi fejedelemnek (=szuverénnek) fogadja el és nyilvánítsa ország – világ előtt. A *dux* és *princeps* címhez, ranghoz kapcsolódó jogositványoknak ez a különbözősége indokolja például azt is, hogy a „Rákóczi–szabadságharc gyűléseit” külön – külön vizsgáljuk, hiszen a magyarországi konföderáció országos gyűlései, a szécsényi, ónodi, sárospataki, a szatmári csak *conventus generalis*-ok voltak, véletlenül sem azonosak, nem azonosíthatóak az erdélyi, a gyulafehérvári, a huszti, a marosvásárhelyi „*diaeták*”-kal. Ezeket ugyanis az erdélyi fejedelem, mint Magyarországon a király, bármikor összehívhatta, feloszlathatta stb., a *dux*, mint ideiglenes vezető („Vezérője”), a legfontosabb rendi szervezet, az országgyűlés felett nem rendelkezett, a király és a nádor jogkörét nem gyakorolhatta. A lengyelországi gyakorlattól eltérően¹², Magyarországon az „Öszve-szövetkeztetett Szövetség”-nek törvényes alapja nem volt, az 1687. évi országgyűlésen eltörölt ellenállási záradék helyébe lépve igyekezett magának legitimációt szerezni.

A Szécsényben összegyűlt főrendiek, vitéz rendbeliek, szabad királyi városok képviselői – ahogyan arra már utaltunk –, tisztában voltak azzal, hogy gyűlésük nem felel meg a *diaeta* feltételeinek (pl. nem a király hívta egybe, a legfőbb állami méltóságok, a nádor, az érsek, az országbíró, a horvát bán stb. stb. nem volt jelen), mint ahogyan azzal is, hogy „az esküvel és becsületszóval” megerősített szövetségük határozatlan időre érvényes, tehát a konföderáció és azok szervei (pl. a Szenátus) ideiglenes jelleggel működnek, működhetnek. A konföderáció *generalis conventus*–a sem volt más, mint egy ideiglenes intézmény, országgyűlést helyettesítő intézmény, Lengyelországban az élére választott marsallal¹³, Magyarországon a szintén választott *dux*-szal. Mind lengyel,

¹² Davies, Norman: Lengyelország története. Budapest, 2006. 276.

¹³ Hüppe, Siegfried: A lengyel alkotmány története. Ford. Szathmáry György. Budapest, 1894. 210.; Bardach, Juliusz – Leśnodorski, Bogusław – Pietrzak, Michał: Historia państwa i prawa

mind magyar földön a konventek döntései a konföderáció életének idején országos érvénnyel bírtak – pontosabban csak ott, ahol azok végrehajtása nem jelentett problémát. Másképpen fogalmazva: *a de jure nem országgyűléseken, hanem a konföderáltak országos gyűlésein született articulusok területileg is, de társadalmilag is csak ott voltak hatályosak, ahol a végrehajtás azoknak érvényt tudott szerezni.* Miután a konföderáció betöltötte küldetését, feloszlott, a konföderációs végzések pedig vagy bekerültek a Rzeczpospolita Corpus Juris-ába (Volumina Legum), vagy nem. Az articulusok utólagos „becikkelyezése” (szentesítése) a konföderáció legitimitását igazolta, illetve ennek az elmaradása, a konföderáció és az általa hozott döntések illegitim voltát jelentette. Magyarországon ez utóbbi forgatókönyv realizálódott, az ország szuverenitását reprezentáló személyek (hivatalok) – a király, a nádor, az érsek – sohasem ismerték el törvényes intézménynek a konföderációt, Rákóczit és követőit mindig csak *malecontentus*-oknak (=elégedetleneknek) tekintették, ráadásul így is fordultak hozzájuk írásban pl. a nagyszombati tárgyalásokon.

Adódik viszont egy, a szakirodalom által sem nagyon vizsgált kérdés: Rákóczi miért nem követte a Bocskai-, Bethlen-féle tradíciót 1705-ben? Azaz, miért nem választotta meg magát Magyarország fejedelmének is, hiszen 1704-ben már erdélyi fejedelemnek választották? Közismert, hogy Bocskai és Bethlen is kikényszerítette Magyarországon az ilyen típusú electiot, hogy aztán a király – fejedelem (*rex – princeps*) egyezkedése során visszaadja a „magyarországi fejedelemséget” a királynak, miután az legitímálta erdélyi uralkodását. Rákóczi nem ismételte ezt a történelmi utat, vajon miért nem?

Úgy véljük, hogy ennek a magatartásnak alapvető okát a karlócai béke végzéseiben kell keresni. Az Oszmán Birodalom visszavonhatatlanul lemondott az Erdélyi Fejedelemségről 1699-ben, nemzetközi garanciák mellett vállalta a „török hódítás előtti”, eredeti állapot restaurálását (a Temesvidék kivételével), elismerte kvázi-vazallus államának visszatérését a királyhoz. Vállalta a Porta, hogy sem *de jure*, sem *de facto* nem avatkozik be a magyar (beleértendő az erdélyi is!) belügyekbe, ami az adhnáme adományozástól való tartózkodást ugyancsak magába foglalta. Bármennyire is sérelmezte Rákóczi a karlócai béke *sine nobis – de nobis* jellegét, 1710–1711 előtt szánt-szándékkal távoltartotta magát a töröktől.

polskiego. Warszawa, 1976. 230–231. L. még: *Polner Ödön*: II. Rákóczi Ferenc közjogi szempontjai. In: Rákóczi Emlékkönyv I. k. Budapest, 1935. 382. – Polner Ödön helyesen mutatott rá a magyar és lengyel konföderációk közötti különbségekre, valamint arra is, hogy a szécsényi generalis conventus „nem volt más, mint helyettesítése annak az országgyűlésnek, amelyet 1687 óta törvényesen nem hívtak össze, amely tehát a törvény ellenére nem működhetett.” Amivel vitázni lehet, – sőt, meglátásunk szerint, vitázni kell, az Polner Ödönnek egész tanulmányán keresztül húzódozó felfogása, miszerint a királyt „mint idegen államhatalmi tényezőt” értelmezi. Vele szemben, „az ország önálló államiságát” képviselő konföderációs országgyűlés – Polner értelmezésében – a törvénytelenül össze nem hívott országgyűlés helyettesítésére jogszerű intézmény, „lényegileg országgyűlésnek” kell tekinteni a szécsényi országos gyűlést. – 381–382.

Sem Karlócával, sem a keresztényi hitével összeegyeztethetetlen volt az a gondolat, hogy a törököt újra bekapcsolja, ismételten bevonja a magyar belpolitikába. Küzdelme folyamán, az utolsó évét leszámítva, szigorúan a keresztény világot kívánta megnyerni a nemzet igazságos, noha királyellenes, ügyének. Rákóczi „magáról azt tartotta, hogy erdélyi fejedelemlelődeihez hasonlóan „a király személyét képviselem ebben az országban”. (Értsd: az Erdélyi Fejedelemségben – G. S.)¹⁴ 1710–1711-ben már olyannyira kedvezőtlenül fordult a helyzet, hogy az Oszmán Birodalom segítségét sem vetette meg, hogy legalább az Erdélyi Fejedelemséget feltámaszthassa a 17. századi formában. (Igen, az Erdélyi Fejedelemség létehez a két nagyhatalom, a császári (aki magyar király is) és a szultáni hatalom jelenléte szükségeltetett Magyarországon!)

A *conventus generalis* és a *diaeta* közötti különbségtételt szemantikai szempontból jelentéktelen dolognak véli Mezey Barna. Hivatkozik arra, hogy Hajnóczy József a 18. század végén 33 különböző elnevezését gyűjtötte össze az országgyűlésnek és példaként idézi a jogtörténész professzor I. Lipót 1687. évi országgyűlését, amelyet ugyancsak *conventus generalis*-ként említi a *praeambulum*.¹⁵ Az idézett helyen szó szerint ez áll: „... quatenus publicato ad festum divi Lucae evangelistae, anni 1687. in liberam ac regiam civitatem nostram Poseniensem, universis dominis praelatis, baronibus, magnatibus, et nobilibus, caeterisque jam fati *regni nostri Hungariae*, et partium eidem annexarum, statibus, et ordinibus *generali conventu*, ...”¹⁶ (kiemelés tőlem – G. S.). Az 1687-ben Szent Lukács evangélista napjára összehívott országgyűlés terminus technicus valóban *generalis conventus*, de hozzátartozik az a nagyon fontos kiegészítés is, „*regni nostri Hungariae*”. Végignéztük a Rákóczi-szabadságharchoz időben közeleső országgyűlések megnevezéseit, és azt találtuk, hogy a *conventus*, *diaeta*, *congregatio* szavak egyaránt előfordulnak az országgyűlés szinonimájaként, ám valamennyi esetben ott találjuk a „*regni nostri Hungariae*” hozzákapcsolást is. A *conventus generalis* forma használatos az 1659., az 1662. évi országgyűlések,¹⁷ a *generalis diaeta* az 1681., az 1723. évi,¹⁸ a *generalis congregatio seu diaeta* megnevezést az 1715., az 1729.¹⁹ évi országgyűlések esetében alkalmazták, de ismételten hangsúlyozzuk, a „*regni nostri Hungariae*” szövegkörnyezetben. Ugye, az egész ország, királyság területére utaló kitétel,

¹⁴ Rákóczi Bonnachoz írt levele, 1708. április 25. In: II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Sajtó alá rendezte Köpeczi Béla. Budapest, 1958. 167. – idézi Mezey 2009. 36.

¹⁵ Mezey 2009. 95.

¹⁶ Corpus Juris Hungarici. 1657–1740. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Budapest, 1900. (A továbbiakban: CJH.) Decretum anni 1687. 326.

¹⁷ CJH Decretum anni 1659. 128.; CJH Decretum anni 1662. 220.

¹⁸ CJH Decretum anni 1681.; CJH Decretum anni 1723. 556.

¹⁹ CJH Decretum anni 1715. 422.; CJH Decretum anni 1729. 662.

semmiképpen nem egyenrangúsítható pl. a *Conventus generalis Onodiensis*-sel, ahol – kétségtelenül – országos ügyek megtárgyalására került sor?

A törvényesség, ill. a törvénytelenség igazolására vagy éppen cáfolatára emlegették gyakran a kortársak az országos gyűléseken való résztvevők számát. A kutatók is végeztek ilyen számításokat, de eltérő eredményre jutottak. Mezey Barna Zsilinszky Mihály adatait átvéve közli, hogy az 1708-as „pozsonyi Habsburg-párti országgyűlésen” 79 világi főrangú (52 gróf, 27 báró) mellett az egyházi vezetőelit szinte teljes létszámban megjelent a diaetán. Az érsekprímáshoz 24 püspök, 4 prépost, 12 káptalani küldött csatlakozott, a szerzetesrendektől 3 apát érkezett. Pozsonyban 51 vármegye, 21 város küldöttei gyűltek egybe.²⁰ A Bérenger – Kecskeméti-féle könyvben az olvasható, hogy 77 főúr és 19 püspök jelent meg Pozsonyban, 15 vármegye (nyilván elírás: 51 a helyes adat! – G. S.), 18 város képviseltette magát a diaetán.²¹ A statisztikai ellentmondást nem feloldani, hanem egy másik autentikusnak tűnő dokumentum részleteivel szeretnénk inkább kiegészíteni a fentieket. Nyilvánvalóan abból a célból, hogy a magyar politikaformáló elit elkötelezettségéről tanúskodjanak a nevek és a számok.

1707. augusztus 20-i dátumot viseli az a bécsi nyomdából kikerült körirat²² – az ónodi trónfosztás után vagyunk –, amelyet Galántai Esterházy Pál birodalmi herceg, Fraknó örökös grófja, magyarországi nádor, a kunok bírója, az Aranygyapjú rend lovagja, Sopron, Moson, Pest–Pilis és Solt főispánja, ..., ő Császári Felségének kamarása, belső tanácsosa, a Magyar királyság helytartója a keresztény világ valamennyi uralkodójához, köztársaságához, a Német–római Szent Birodalom választófejedelmeihez, a birodalom többi fejedelméhez, urához, minden ország és tartomány nemes rendjeihez és karaihoz intézett. A körlevél igazi célja az volt, hogy a magyarországi eseményeket a király szempontjából igazságosnak és törvényesnek, Rákóczi szempontjából éppen ellenkezőleg, állítsa be. A legfontosabb argumentációk között egy terjedelmes névsor is olvasható, igazolandó, hogy Magyarország színe – java, aki valamit is számított a politikai életben, az megmaradt a király hűségén. Kimondatlanul is megmutatkozik a szándék: össze kell hasonlítani a királpártiak és a pártütők táborát, amiből egyértelműen Rákóczi hűtlensége, lázadásának jogtalansága világlik ki.

²⁰ *Zsilinszky Mihály*: Az 1708-i pozsonyi országgyűlés történetéhez. Budapest, 1888. 43–48. – közli: *Mezey* 2009. 127.

²¹ *Bérenger – Kecskeméti* 2008. 135.

²² Heves megyei Levéltár XII–3/a/33.=Liber 33. 154–156.

Név	Ex Statu Dominorum Praelatorum	Ex Statu Dominorum Baronum,... ex Officio Baronum Regni	Magnates vero et Perpetui ac Supremi Comitatum Comites	Item Magnates supremi, non tamen perpetui Comitatum Comites	Praeterea Magnates	Ex Statu ... Liberarum et Regiarum Civitatum
Keresztély Ágost bíboros	esztergomi prímásérek		Esztergom vármegye			
Szécsényi Pál	kalocsai–bácsi érek		Bács vm.			
Keresztély Ágost bíboros	győri püspök		Győr vm.			
Szécsényi Pál	veszprémi p.		Veszprém vm.			
Braikovich Márton	zágrábi püspök					
Csáky Imre	váradai püspök		Bihar vm.			
Erdődy László Adám	nyitrai püspök		Nyitra vm.			
Patacsich György	boszniai püspök					
Baro á Neszeltrott	pécsi püspök		Baranya vm.	Tolna vm.		
Esterházy Imre	váci püspök					
üres	csanádi püspök					
Illyés Endre	erdélyi püspök					
Matusek Endre	tinini (knini) püspök					
Bedekovics Benedek	modrus–zenggi püspök					
	Választott (electus) püspök					
Kollonics Zsigmond	e.e. Scutarensis (szkutari)					
Volkra Ottó	e.e. Scardonensis (szkardonai)					
Sigray János	e.e. Temnensis (temnói)					
Jaszloczy Jakab	e.e. Tribunicensis (tribunici, trebinjei)					
Ordody Zsigmond	e.e. Cathariensis					
Illyés István	e.e. Samandriensis (szendrői)					
Kovácsoczy Mihály	e.e. Vegliensis (vegliai)					
Gilany György	e.e. Noviensis (novi)					
Kaso István	e.e. Belgradiensis					
Labsánszky Ferenc	e.e. Rosoniensis (rosoni)					
Vlasich Miklós	e.e. Scopiensis (szkopjei)					
	Káptalanok					
	esztergomi					
	pozsonyi					
	győri					
	pécsi					
	zágrábi					
	Casmense (?)					
	<i>Caetera per Infideles cum solitis Residentiis occupata,...</i>					
Esterházy Pál		nádor, királyi helytartó	Sopron vm.	Moson, Pest– Pilis–Solt vm.		

Név	Ex Statu Dominorum Praelatorum	Ex Statu Dominorum Baronum,... ex Officio Baronum Regni	Magnates vero et Perpetui ac Supremi Comitatum Comites	Item Magnates supremi, non tamen perpetui Comitatum Comites	Praeterea Magnates	Ex Statu ... Liberarum et Regiarum Civitatum
Erdődy György		országbíró	Varasd vm.	Bars, Árva vm.		
Pálffy János		bán				
Illésházy Miklós		magyar királyi udvar kancellárja	Trencsén, Liptó vm.			
Csáky Zsigmond		tárnokmester		Abauj vm.		
Esterházy Mihály		királyi udvarmester				
Czobor Márk		főajtónállómester				
Bottyani (Batthyány) Ferenc		királyi főpohárnokmester				
Kéry János		királyi főlovászmester				
Draskovich János		királyi főkamrás				
Zichy Péter		főétekfőgómester				
Pálffy Miklós		Szent Korona öre	Pozsony vm.			
Kollonics Ádám		Szent Korona öre				
Csáky Tamás (halála után a családban marad a főispánság)			Szepes vm.			
Erdődy Sándor				Vas vm.		
Jun. Esterházy József				Zala vm.		
Nádasdy Tamás				Somogy vm.		
Sen. Esterházy Ferenc				Fejér vm.		
Koháry István				Hont vm.		
Forgács Ádám				Nógrád vm.		
Keglevics Ádám				Torna vm.		
Andrásy Péter				Gömör vm.		
Zichy Péter				Szabolcs vm.		
Löwenburgh Jakab				Békés vm.		
Turno Henrik				Bodrog vm.		
Macskásy Péter				Szörény vm.		
Nádasdy Ferenc					gróf	
Bottyani (Batthyány)Zsigmond					gróf	
Csáky György					gróf	
Junior Erdődy György					gróf	
Erdődy Gábor Imre					gróf	
Erdődy József					gróf	
Pálffy Lipót					gróf	
Senior Esterházy József					gróf	
Junior Esterházy Ferenc					gróf	
Bottyani (Batthyány) Ádám egykori országbíró örökösei (haeredes)					gróf	
Bottyani (Batthyány) Boldizsár					gróf	
Esterházy Gáspár					gróf	
Nádasdy Pál					gróf	
Zichy Imre					gróf	
Zichy János					gróf	

Név	Ex Statu Dominorum Praelatorum	Ex Statu Dominorum Baronum,... ex Officio Baronum Regni	Magnates vero et Perpetui ac Supremi Comitatum Comites	Item Magnates supremi, non tamen perpetui Comitatum Comites	Praeterea Magnates	Ex Statu ... Liberarum et Regiarum Civitatum
Zichy Károly					gróf	
Forgács Pál					gróf	
Szécsényi György					gróf	
Szécsényi Zsigmond					gróf	
Serényi Farkas					gróf	
Esterházy Péter					gróf	
Kéry Ferenc					gróf	
Pethő Mihály					gróf	
Szentiványi László					gróf	
Szirmay István					gróf	
Szirmay Tamás					gróf	
Jun. Esterházy István					gróf	
Csáky László					gróf	
Viczay Ádám					Lib.Baró	
Szunyogh László					Lib.Baró	
Junior Mednyánszky Pál					Lib.Baró	
Lippai Miklós					Lib.Baró	
Eberghényi László					Lib.Baró	
Berényi Pál					Lib.Baró	
Sennyei Sándor					Lib.Baró	
Amade Antal a testvéreivel (suis Fratribus)					Lib.Baró	
Skarbala Endre					Lib.Baró	
Horvath Simoncsicz János					Lib.Baró	
Nyáry Zsigmond					Lib.Baró	
Révay János					Lib.Baró	
Perényi Mihály					Lib.Baró	
Maholany Tamás					Lib.Baró	
Sándor Gáspár					Lib.Baró	
Gilany György					Lib.Baró	
Révai Péter					Lib.Baró	
Senior Mednyánszky Pál					Nem szabad bárók	
Berényi Ferenc						
Berényi Péter						
Berényi György						
Maholany Antal						
Maholany József						
Ex Statu Nobilium (nem készült külön katalógus, főleg azért, mert a Birodalomban, Magyarországon, Itáliában folyó háborúkban katonáskodnak)						
						Pozsony
						Sopron
						Buda
						Pest
						Sz.fehérvár
						Esztergom
						Szeged
						Trencsén
						Gönc

Név	Ex Statu Dominorum Praelatorum	Ex Statu Dominorum Baronum,... ex Officio Baronum Regni	Magnates vero et Perpetui ac Supremi Comitatum Comites	Item Magnates supremi, non tamen perpetui Comitatum Comites	Praeterea Magnates	Ex Statu ... Liberarum et Regiarum Civitatum
						Nagyszombat
						Szokolca
						Kismarton
						Ruszt
						Egyéb városok, bányavárosok az ellenséges hadak kezében

Összesítve az adatokat, azt találjuk, hogy a király hűségén kitartó egyháziak rendjét 22 főpap (közülük 5 fő 7 vármegyében örökös főispán is)+ 6 káptalan (milyen létszámmal?), a világi főnemességet 13 országos főméltóság (ebből 5 személy örökös főispán is), 13 mágnás (főispán)+28 gróf+23(–25 fő) báró (16 szabad báró+6 nem szabad báró+meghatározatlanul, testvérek is) = 77(–79) fő reprezentálta. Rákóczi oldalán a főnemességhez tartozó személyek száma 11, jobb esetben 12 fő volt. 33 vármegyében királypárti főispán, 6 vármegyében Rákóczi-párti főispán gyakorolta a helyi hatalmat 1707-ben. Az adekvátabb összehasonlítás kedvéért a szenátus névsorát is közreadjuk.

A konföderáció szenátusa (Szécsény, 1705)

1. id. Barkóczy Ferenc (1709. július 28. †) – 1684–: Zemplén vm. örökös főispánja, 1704-ben lesz Rákóczi-párti
2. Beniczky László (1711 elején elpártolt) – 1686–1699: Pozsony vm. szolgabíró, 1699–1703 Pozsony vm. jegyzője
3. Bercsényi Miklós (meghalt az emigrációban) – 1692–: Ung vm. örökös főispánja
4. Berthóti Ferenc (1710. szeptember 11. †) – 1703–1705: Sáros, Szepes vm. pénzügyi prefektusa
5. Csáky István (elfogadta a szatmári kiegyezést) – 1698–: Ugocsa vm, 1702–: Bereg vm. főispánja, Szatmár várának főkapitánya
6. Esterházy Antal (meghalt az emigrációban) – 1703: Komárom vm. főispánja
7. Esterházy Dániel (elfogadta a szatmári kiegyezést) – 1691–: császári ezredes
8. Forgách Simon (meghalt az emigrációban) – 1700–: győri vicegenerális, 1702–: Oberst–Feldwachtmeister („vezérőrnagy”)
9. Galambos Ferenc (emigrációba ment, majd amnesztiát nyerve hazatért 1711-ben) – 1684–1685: Thököly ungvári kapitánya, 1699–: Zemplén vm.-i esküdt

10. Gerhard György (emigrációba ment, majd amnesztiát nyerve hazatért 1721 (v.1722)-ben) – 1694–: Zólyom vm. első alispánja
11. Gyürky Pál (1710. június 2. †) – 1701–: Rákóczi udvari kapitánya
12. Illyés István samandriai c. püspök (1707 januárjában lemondatták) – 1691–: szentjobbi apát, 1693–: esztergomi örkanonok, 1696–: éneklőkanonok
13. Jánoky Zsigmond (1709. február 18. †) – 1679–: Thököly oldalán, diplomata, 1701–: Hont vm. alispánja
14. Kajali Pál (1710. április 28. †) – 1685–: Hont vm. jegyzője
15. Kálmánczay István (1710. szeptember 10. (?)†) – 1692–: a Szepesi kamaratanácsosa
16. Károlyi Sándor (a szatmári kiegyezés főszereplője) – 1687–: Szatmár vm. örökös főispánja
17. Labsánszky János (1710 októberében elpártolt) – 1697–: Trencsén vm.-ben juratus notarius
18. Pethes András ansarai c. püspök (1711. április 27-én esküt tett a király hűségére) – 1696–: egri nagyprépost
19. Petrőczy István (emigrációba ment, majd amnesztiát nyerve 1711-ben hazatért) – Thököly tábornoka, 1686–1704 között török emigrációban
20. Sennyey István (elfogadta a szatmári kiegyezést) – császári ezredes a török elleni felszabadító háborúban
21. Soós István (emigrációba ment, majd amnesztiát nyerve 1711-ben hazatért) –
22. Telekesy István egri püspök 1699-től (1709-ben az esztergomi primásérsék megfosztotta a püspökségétől, de a Szentszék 1711-ben rehabilitálta)
23. Török István (1709 végén elpártolt) – harcolt a felszabadító háborúban, utána Erdődy Sándor Vas vm.-i főispán udvarában szolgált
24. Vay Ádám (meghalt az emigrációban) – Thököly ezredese, 1687-ben Szabolcs vm. követe a pozsonyi országgyűlésen, 1701–1702: a bécsújhelyi börtönben összeesküvés vádjával
25. Zay Lőrinc (1708 novemberében elpártolt) –

Utóbb megválasztott szenátorok

Klobusiczky Ferenc (1708. december 15-én megválasztva, elfogadta a szatmári kiegyezést) – 1688–1694: a Rákóczi-árvák birtokainak jószágigazgatója; 1699–: királyi személynök; 1701–1703: a Rákóczi-birtokok kamarai jószágigazgatója

Pyber László – 1696–: almisiai c. püspök (1707-ben Illyés István helyett megválasztva, 1708 augusztusában elpártolt)

A névsorok egybevetése a lengyel példa, ti. a konföderáció ideiglenessége mellett arra is módot nyújt, hogy a szabadságjogokért harcba szállt *Rákóczi vezette magyar nemzet magyarországi (országos) tanácskozásai (conventus generalis-ai)* és a *conventus generalis seu diaeta regni nostri Hungariae* között határozott különbséget tegyünk. A téma további vizsgálódásokat igényel még.

MELLÉKLETEK:

A VARSÓI KONFÖDERÁCIÓ DOKUMENTUMAI, 1704 (a szécsényi konföderáció mintája)

**Actum in Curia regia Varsaviensi sabbato ante Dominicam cantate proximo
anno Domini Millesimo septingentesimo quarto**

(1704, a Húsvét utáni 4. vasárnap előtti szombat = április 19.)

Bibliotheca Czartoryskich w Krakowie. (Kézirattár) – Ms. 18748

Ad Officium et Acta praesentia Castrensia Capitanealia Varsaviensia personaliter veniens Generosus Stephanus Urbanowski notarius castrensis Uschovensius mallet (?), gdy Cardinalissimam Legem, Wolności Nászych de non captivandis nisi jure victis expressam zniósł, y podeptał, w Osobach Naiásniejszych Krolewiczow Ich Mościow. Zączym o ták ciężką, y od wiekow niesłychaną krzywdę uymuiąc się, do ostatniey reszty zdrowia y krwi Nászey przy tym Naiásniejszym Domu Krolewiczow Ich Mościow stawać obowięzuiemy się, y widząc: że wyszły iuż wszystkie, ktore tylko być mogly in vanum probowane do naprawy sposoby, iuż w Imię Przenayświętsze Tego, per quem Reges regnant, Staropolskim Obowięzkiem też Konfederacją między. Sobą zmacniamy, zgodnie przystępniać, y ná nieodwłoczne ogłoszenie Interregni, o wydanie Uniwersálow Nayprześwietniejszego Xiążęcia Jego Mości Kardynalá Prymasá, Nászego Wielce Mościwego Páná, uprosiwszy, út jure suo pro opportunitate successive utatur. Tęż Konfederacją Nászę ũby była iáwna Cálemu Swiátu do Druku podaiemy, y onę w Grodách iuż per Figuram Interregni ad Acta podać zlecamy. Działo się w Warszawie Dniá ... Miesiácá ... Roku Pánskiego Tysiącznego Siedmsetnego Czwartego.

(Aláírások)

Michał **Kardynal**' Radzieiowski Prymas Koronny y W. X. L.

(= Litván Nagyfejedelemség)

Mikołay Święćicki poznani püspök

Hieronim Lubomirski krakkói kastellán, a korona főhetmanja

Stanisław Leszczyński poznani vajda

Ian z Iwánowicz Odrowąż Pieniążek sireradzi vajda

Ierzy Towiáński łączycái vajda

Piotr Iákub Bronisz Starosta Pyzdrowski, **Marszałek Konfederáci**y (kiemelés tólem)

Zygmunt Dąbmski brześci vajda

Fránciszek Grzybowski inowrocławi kastellán

Paweł ná Radzanowie y Niszczycách Niszczycki płocki kastellán
Adam Narámowski szemai kastellán

(Ezután a különbözö vajdaságok és járások küldötteinek a nevei sorakoznak
= 78 személy aláírása)

**Przysięga J. W. JM. Páná Marszałka Konfederácyey Generálney
(a konföderáció marsalljának az esküszövege)**

Ia N. N. Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Troycy Świętey Iedynemu, iz woli Woiewodztw, Ziem, y Powiátow Zkonfederoványch, podiawszy się ministerium Marszałkostwá Konfederácyey Generálney, ná nim się sine ulla partialitate fidelissime sprawować będę według tego co mi iest przez Konfederácyą spisáną comissum, y spolnie z Nayprzeświernieyszym Xćiem J.Mćią Kardynalem Prymasem, z Jáśnie W.W. Ich Mościámi Pány Senatorami, y Ich Mościámi Pány Konsyliarzámí, iáko y z Ich Mościámi Bráćią Zkonfederowánymi przy Wierze Świętey Rzymskiey Katolickiey, Świętnicách Páńskich, Práwách, Swobodách, y Wolnościách Koronnych y W. X. L. circa omnia Iura Cardinalia przy Ich Mościách wszystkich Zkonfederowánych do wylánia ostatniey kroplę krwi moiey stawać będę. Ani funkcey moiey Marszałkowskiey odstąpić poki Rzpta tam ab intra quam ab extra uspokoiona nie będzie, y Práwa Nasze ktore ex orbita wypdły, do swoiey nie będą przywrocone kluby. Spráwy wszelkie do Sądu mego Marszałkowskiego náležące spolnie z Ich Mościámi Pány Konsyliarzámí secundum (?) Ius scriptum, justitiam, et aequitatem, sine ullo personarum respectu, amici et inimici, civis et peregrini discrimino sublato sądzić będę: co fide, honore, et conscientia, iáko Poczćiwy Szlachcic utrzymać powinienem, ták mi Páne Boze dopomoż, y iego Święta niewinna Męka.

**Przysięga Ich Mościow Panow Senatorow y Konsiliarzow
(a szenátorok és a tanácsosok esküszövege)**

Ia N. N. Przysięgam Panu Bogu Wszchemogącemu w Troycy Świętej Iedynemu, iż przystępując do Generálney Konfederacyey, dla utrzymania Wiary Świętej Kátholickiey Rzymskiey, y dla naprawy Praw połomanych uczynionej, przy teyże Wierze Świętej Kátholickiey Rzymskiey, przy Právách y Wolnościách Koronných, y W. X. L. przy J. O. Xciu J. M. Kárdynále Prymasie Koronnym, y W. X. L. y przy Jáśnie Welm: J. M. Marszałku Konfederáckim, przy Nas samych, y Ich M. M. Bráci Szláchcie, y káżdym w tey Konfederácyey będącym, lubo do niey przystępującym, do ostátnich sił, krople krwi, y szczátku Fortun ná káżdym plácu stawác będę, y potey nie odstępować, áni się rozwiązować z tey Konfederácyey, poki Rzpta y W. X. L. tam ab intra, quim ab extra uspokoióna nie będzie. Nie uwodzác się żadnemi respektámi, darámi, obietnicámi, przyiaźnią, lub nieprzyiaźnią. Uniwersałow ták J. O. Xcia JMości Kardynała Prymasá, iáko y Jáśnie Wielm: JMości Páná Marszałka we wszystkim słuchác, y im zá dosyć czynić będę. Rady szczere y nieszkodliwe Rzptey, y tey Konfederacyi dáwác będę. Przestrog żadnych nieprzyiaźney stronie kómmunikowác, sekretow wyiáwiác, w kórrispondencye szkodliwe áni sam, áni przez subordynowáne Osoby wdawác się nie będę. Owszem cokolwiek widzieć, álbo widzieć będę szkodliwego Pospolitemu dobru, y tey Konfederacyi, przestrzegę, y według możności oddálic będę się starał. Sprawy przychodzące do Sądu spráwiedliwie według Boga, Prává, y Sumnieniá sadzić będę, ták mi Pánie Boze dopomoż, y niewinna Syná iego Męká.

Ci zá Ich Mość, ktorzy po Woiewodztwách, Ziemiách, y Powiátách deputowáni, słuchác będą, y odbierác Przysięgi od Ich Mościow Bráci Szláchty, przydác powinni: że spráwiedliwie przysiágl sine respectu Personarum słuchác będę, attestacyi bez odebránia Przysięgi nikomu wydawác nie będę.

PRZYSIĘGA ICH MOŚCÍOW PANOW URZĘDNIKOW, Y ICH MOŚCÍOW BRÁCI SZLÁCHTY

(a konföderáció hivatalnokainak és a nemes testvéreknek az esküszöge)

Ia N. N. Przysięgam Panu Bogu Wszchemogącemu w Troycy Świętey Iedynemu, iż przystępując do Generálney Konfederacyi, y dla utrzymania Wiary Świętey Kátholickiey Rzymskiey, y dla naprawy Praw połomanych uczynioney, przy teyże Wierze Świętey Kátholickiey Rzymskiey, przy Prawách y Wolnościách Koronny Polskiey, y W. X. L. przy J. O. Xćiu J. Mći Kárdynále Prymasie, przy J. W. J. M. Pánu Marszałku Generálnym, y Nászego Woiewodztwá, przy Ich Mościách Pánách Senatorách, y Konsyliarzách, przy Nas samych, y káżdym w tey Konfederacyi będącym, lubo do niey przystępującym, do ostatnich síł, krople krwi, y szczátku Fortuny ná káżdym plácu, iáko się cnotliwemu godzi stawác będę, y potey nie odstępować, áni się rozwiązowác poki ta Konfederacya trwác będzie, y poki Rzpta zewnętrznie, y postronnie nie uspokół się. Nie uwodzác się żadnemi respektámi, obietnicámi, darámi, przyiaźniá, lub nieprzyiaźniá. Uniwersałow ták Jáśnie Oświeconego Xćia JMości Kárdynała, iáko y Jáśnie Wielm: JMości Páná Marszałka Konfederáckiego sluchác, y im zá dosyc czynić będę. Przestrog żadnych nieprzyiaźney stronie dawác, w korrespondencye szkodliwe dawác się nie będę, ták mi Pánie Boze dopomóz, y niewinna Syná iego Męká.

Tartalom

Bessenyei József: Előszó.....	5
Bessenyei József: Magyar Országgyűlési Emlékek – egy vállalkozás története, néhány tanulsággal	7
Miskei Antal: A koronajavak szabályozása a 16–17. századi rendi országgyűléseken	22
Tüdős S. Kinga: A dohányzással kapcsolatos erdélyi országgyűlési végzések (XVII. század vége).....	34
Kalmár János: Az 1708/09. évi ún. „labanc” országgyűlés.....	55
Gebei Sándor: A Rákóczi–szabadságharc országos gyűlései (országgyűlései?).....	69